

การวิเคราะห์แนวคิดของพระพุทธธรรม (ทองน้อย กิตติสินโน)
เกี่ยวกับการศึกษาเพื่อพัฒนาความกตัญญูตเวที

งานบทนี้ผู้วิจัยได้วิเคราะห์แนวคิดของพระพุทธธรรม (ทองน้อย กิตติสินโน) เกี่ยวกับการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาความกตัญญูตเวที โดยศึกษาวิเคราะห์จากผลงานเขียน การบรรยาย และการสอนของพระพุทธธรรม (ทองน้อย กิตติสินโน) จากเอกสารที่พิมพ์เผยแพร่อย่างเป็นทางการ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๒ - ๒๕๓๔ รวม ๔๓ เล่ม และจากการสัมภาษณ์พระพุทธธรรม (ทองน้อย กิตติสินโน) และผู้เกี่ยวข้อง โดยจำแนกการวิเคราะห์ออกเป็น ๒ ตอน คือ

ตอนที่ ๑ ลักษณะงานของพระพุทธธรรมและกลุ่มบุคคลในการสั่งสอน

ตอนที่ ๒ การศึกษาเพื่อพัฒนาความกตัญญูตเวที ตามแนวคิดของ
พระพุทธธรรม (ทองน้อย กิตติสินโน)

ตอนที่ ๑ ลักษณะงานของพระพุทธธรรมและกลุ่มบุคคลในการสั่งสอน

ผู้วิจัยได้ศึกษาผลงานเขียน คำบรรยายและการสอนของพระพุทธธรรม จากเอกสารที่พิมพ์เผยแพร่อย่างเป็นทางการ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๒ - ๒๕๓๔ รวม ๔๓ เล่ม แล้วนำมาวิเคราะห์โดยการแจกนับ (tally) และการหาค่าร้อยละ ปรากฏผลการวิเคราะห์เป็นดังนี้

ตารางที่ ๑ ลักษณะงานของพระพุทธรูป

ที่	ลักษณะงาน	จำนวน (เรื่อง)	ร้อยละ	หมายเหตุ
๑.	บรรยายธรรม, ปาฐกถาธรรม โองาต, ธรรมีกถา	๑๒๑	๕๒.๖๐	
๒.	พระธรรมเทศนา, คำสอน	๔๘	๒๐.๘๒	
๓.	บทความทั่วไป	๓๖	๑๕.๖๙	
๔.	คดีวิจารณ์	๓๗	๑๓.๐๒	
๕.	จดหมาย	๑๙ (ชุด)	๖.๖๙	ใน ๑ ชุดมีหลายฉบับ
๖.	สุนทรกถา, สัมมนาพินัยกถา อนุโมทนาภาคา, คาปราคาสรีย	๑๐	๓.๘๒	
๗.	กวีนิพนธ์	๓	๑.๐๘	
	รวม	๒๘๘	๑๐๐.๐๐	

จากตารางที่ ๑ จะเห็นว่า ลักษณะงานเขียนของพระพุทธรูป จะเป็นการรวบรวมงานในลักษณะต่าง ๆ ไว้ ซึ่งทั้งสิ้น ๗ ลักษณะ คือ

๑. การบรรยายธรรม การปาฐกถาธรรม โองาตและธรรมีกถา
๒. พระธรรมเทศนาและคำสอน

๓. บทความทั่วไป เป็นเรื่องให้ความรู้และแง่คิดทั่ว ๆ ไป เขียนให้ตามที่มีผู้ขอไปพิมพ์เผยแพร่

๔. คติวิจารณ์ เป็นข้อเขียนขนาดสั้น ซึ่งส่วนใหญ่ให้คำแนะนำเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตตามแนวพระพุทธศาสนา

๕. จดหมาย เป็นงานเขียนเพื่อสั่งสอน แนะนำ ชี้แนะในหลักธรรมต่าง ๆ แต่เขียนไว้ในลักษณะของจดหมาย ซึ่งมิใช่จดหมายถึงลูก จดหมายถึงศิษย์ จดหมายเปิดผนึกและจดหมายฉบับพิเศษในโอกาสสำคัญ ๆ เช่น วันสงกรานต์

๖. สุนทรภคา สัมโมทนิยภคา อนุโมทนาภคาและคำปราศรัย เป็นงานที่บันทึกคำปราศรัยในโอกาสพิเศษต่าง ๆ

๗. กวีนิพนธ์ เป็นงานเขียนที่นำแง่คิดและหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา มาเขียนเป็นร้อยกรอง

ในจำนวนงานเขียนที่พิมพ์เผยแพร่อย่างเป็นทางการ ๒๘๔ เรื่อง นี้ สามารถจำแนกและจัดเรียงลำดับได้คือ การบรรยายธรรม ปาฐกถาธรรม โอวาทและธรรมิกถา มากที่สุด (ร้อยละ ๔๒.๖๐) รองลงมาคือ การแสดงพระธรรมเทศนาและคำสอน (ร้อยละ ๒๐.๔๒) คติวิจารณ์ (ร้อยละ ๑๓.๐๒) บทความทั่วไป (ร้อยละ ๑๒.๖๗) จดหมาย (ร้อยละ ๖.๖๙) และสุนทรภคา สัมโมทนิยภคา อนุโมทนาภคาและคำปราศรัย (ร้อยละ ๓.๔๒) ตามลำดับ โดยมีงานกวีนิพนธ์น้อยที่สุด เพียง ๓ เรื่อง หรือคิดเป็นร้อยละ ๑.๐๔

ในจำนวนผลงานที่พิมพ์เผยแพร่อย่างเป็นทางการ ตั้งแต่ ปี พ.ศ. ๒๔๐๒-๒๔๓๔ จำนวน ๔๓ เล่มนี้ ได้รวบรวมผลงานของพระภุชชวรมณเฑาะว์เป็นบางส่วนเท่านั้น ยังมีงานของพระภุชชวรมณเฑาะว์มีได้นำมาพิมพ์เผยแพร่อย่างเป็นทางการอีกจำนวนมาก ซึ่งงานเหล่านั้นได้แก่

๑. พระธรรมเทศนาที่แสดงแก่อุบาสกอุบาสิกา ทุกวันธรรมสวนะ ซึ่งโดยปกติถ้าไม่อาพาธ หรือติดภาระกิจอื่นอย่างหนักเสียไม่ได้ พระภุชชวรมณเฑาะว์จะแสดงพระธรรมเทศนาแก่อุบาสกอุบาสิกา มิได้ขาด

๒. การสั่งสอนและอบรมนักเรียนโรงเรียนวินิตศึกษาในการประชุมสวดมนต์ ไหว้พระประจำสัปดาห์ การอบรมหน้าเสาธงประจำสัปดาห์หรือในโอกาสสำคัญอื่น ๆ ซึ่งดำเนินการติดต่อกันมา มิได้ขาด

๓. ปาฐกถาธรรม ซึ่งแสดงแก่ข้าราชการ ทหาร ตำรวจและประชาชนทุกสาขาอาชีพ ประมาณ ๔๐ จังหวัด อีกนับร้อยรายการ แต่มิได้บันทึกข้อมูลไว้อย่างเป็นระบบ

๑๐๔

ซึ่งงานในลักษณะดังกล่าว จะไม่ได้มาจัดพิมพ์เผยแพร่อย่างเป็นทางการ
ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับงานอื่น ๆ อีกมาก

ตารางที่ ๒ กลุ่มบุคคลในการสั่งสอนของพระพุทธรูปธรรม

ที่	กลุ่มบุคคล	จำนวน (คน)	ร้อยละ
๑.	พระภิกษุ (เจ้าอาวาส, พระสังฆาธิการ, พระอุปัชฌาย์, พระปริยัตินาค, พระธรรมทูต, สามเณร)	๔๗	๑๖.๔๔
๒.	ครู-อาจารย์/ผู้บริหารการศึกษา/ อนุศาสนาจารย์	๓๙	๑๓.๗๓
๓.	ข้าราชการ/กำนัน-ผู้ใหญ่บ้าน	๒๖	๙.๑๔
๔.	นักเรียน/นักศึกษา/เยาวชน	๒๖	๙.๑๔
๕.	ประชาชนทั่วไป	๑๔๖	๕๑.๕๐
	รวม	๒๘๔	๑๐๐.๐๐

จากตารางที่ ๒ จะเห็นว่าในจำนวนงานของพระพุทธรูปธรรมที่เผยแพร่
อย่างเป็นทางการ จำนวน ๒๘๔ เรื่อง ใน ๕๓ เล่ม นี้ เป็นงานที่พระพุทธรูปธรรมกำหนด
กลุ่มบุคคลในการสั่งสอนไปยังประชาชนทั่วไป มากที่สุด (ร้อยละ ๕๑.๕๐) ซึ่งส่วนใหญ่
จะเป็นงานในฐานะพระธรรมทูต การเขียนบทความ การเขียนจดหมาย การแสดง
พระธรรมเทศนาและงานอภิบาล

กลุ่มบุคคลในการสั่งสอนรองลงมา คือ พระภิกษุ ซึ่งรวมถึง เจ้าอาวาส พระสังฆาธิการ พระอุปัชฌาย์ พระปริยัตินิเทศก์ พระธรรมทูต และสามเณร (ร้อยละ ๑๖.๔๔) ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นงานในฐานะของตำแหน่งเจ้าคณะตรวจการภาค ๖ และเจ้าคณะจังหวัดลพบุรี

กลุ่มบุคคลในการสั่งสอนรองลงมาอีกคือ ครู - อาจารย์ ผู้บริหารการศึกษาและอนุศาสนาจารย์ (ร้อยละ ๑๓.๓๓) ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นงานในฐานะพระธรรมทูต และเจ้าคณะจังหวัดลพบุรี

กลุ่มบุคคลในการสั่งสอนรองลงมาอีกคือ ชีวราชการ รวมทั้ง กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และนักเรียน นักศึกษา และเยาวชน ในจำนวนเท่ากัน (ร้อยละ ๙.๑๔) ในกลุ่มของชีวราชการ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน นั้น ส่วนใหญ่จะเป็นการแสดงปาฐกถาธรรมในที่ประชุมของชีวราชการ ส่วนกลุ่มนักเรียน นักศึกษาและเยาวชน นั้น มี ๒ ลักษณะ คือ การให้โอวาทในโอกาสสำคัญ เช่น วันไหว้ครู โอกาสสำเร็จการศึกษา และการแสดงปาฐกถาธรรมทางสถานีวิทยุกระจายเสียง

เมื่อวิเคราะห์เนื้อหาในการสั่งสอนในแต่ละกลุ่มบุคคลแล้ว พบว่า พระพุทธธรรมได้กำหนดเรื่องที่ตั้งสอนต่างกันไปตามกลุ่มบุคคลแต่ละกลุ่ม กล่าวคือ ในกลุ่มประชาชนทั่วไป พระพุทธธรรม ได้เน้นหลักธรรมคำสั่งสอนที่เกี่ยวกับการดำรงชีวิตแบบมรรวาส มาเป็นหัวข้อในการอบรมสั่งสอน เช่น คู่มือผู้ครองเรือน ชีวิตที่สะอาด ทางแห่งความดี สาธุธรรม การปกครองตน การครองเรือน โครงสร้าง ความดี แนวชีวิตโดยย่อ แนวคิดในการดำเนินชีวิต ทางแห่งความบริสุทธิ์ มงคลประจำครอบครัว มรรวาสธรรม เป็นต้น

ในกลุ่มพระภิกษุ ซึ่งรวมถึงเจ้าอาวาส พระสังฆาธิการ พระอุปัชฌาย์ พระปริยัตินิเทศก์ พระธรรมทูต และสามเณร พระพุทธธรรมได้อบรมถึงวัตรปฏิบัติของพระภิกษุ เช่น หน้าที่ของพระภิกษุสามเณร ความสำคัญเลขห้าของผู้ชฌาย์ ความสำคัญของเจ้าอาวาส เป็นต้น นอกจากนี้ ยังได้เน้นให้พระแสดงบทบาทในการเป็นที่พึ่งของประชาชนด้วย เช่น วัดช่วยชาวบ้านได้อย่างไร บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาท้องถิ่น สิ่งที่มีไทยต้องการ เป็นต้น

ในกลุ่มครู อาจารย์ และผู้บริหารการศึกษา ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีบทบาทหน้าที่สำคัญในการจัดการศึกษา พระพุทธทวระญาณ อบรมสั่งสอนในเรื่องที่เกี่ยวกับการศึกษาเล่าเรียนกล่าวคือ ครูที่มีคุณธรรม จริยศึกษากถา การอบรมนักเรียนด้านจริยศึกษา แนวการศึกษาด้านภูมิธรรม ข้อคิดในการอบรมเด็กไทย จุดมุ่งหมายที่แท้จริงของการศึกษา จุดมุ่งหมายที่สำคัญของการศึกษา ค่าของครู ระบบครู การศึกษา การศึกษากับศาสนา เป็นต้น

ในกลุ่มข้าราชการ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน พระพุทธทวระญาณได้หาหลักธรรมที่เกี่ยวกับการปกครองและการประพฤติปฏิบัติตนมาใช้ในการสั่งสอน เช่น การปกครองตนกับการปกครองคน ปรัชญาในการปกครองคนของสมเด็จพระเจ้าฟ้าเจ้า การปฏิบัติหน้าที่ สัจจวามมี เป็นต้น

ในกลุ่มนักเรียน นักศึกษาและเยาวชน พระพุทธทวระญาณได้หาหลักธรรมที่เกี่ยวกับหน้าที่ของนักเรียนและเยาวชนมาใช้ในการสั่งสอนอบรม เช่น ความเป็นนักเรียน การใช้ปากให้เป็นมงคล จตมหายถึงลูกเรื่องความกตัญญูภักดี คุณลักษณะพื้นฐานที่สำคัญของไทย คุณของแม่ พ่อ คนดี คากลอนสอนศิษย์ เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป ได้ว่า พระพุทธทวระญาณได้ใช้วิธีการในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยผ่านการทำงานในลักษณะต่าง ๆ กล่าวคือ การบรรยายธรรม การปาฐกถาธรรม การให้โอวาท การกล่าวธรรมีกถา การแสดงพระธรรมเทศนา การเขียนบทความ การเขียนคดีวิจารณ์ เป็นบทความสั้น ๆ ลักษณะการเขียนจตมหาย และกวีนิพนธ์ โดยพระพุทธทวระญาณได้สั่งสอนอบรม และเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังกลุ่มคนทุกกลุ่มและทุกระดับ ทั้งที่เป็นพระภิกษุ คือ เจ้าอาวาส พระอุปัชฌาย์ พระสังฆาธิการ พระปริยัตินิเทศก์ พระธรรมทูต และภิกษุสามเณรทั่วไป และที่เป็นฆราวาส คือ ประชาชนทั่วไป ข้าราชการ กำนันผู้ใหญ่บ้าน ครู อาจารย์ ผู้บริหารการศึกษานักเรียน นักศึกษาและเยาวชน ทั้งนี้ พระพุทธทวระญาณได้จำแนกหลักธรรมและเรื่องที่จะนำมาสั่งสอนให้เหมาะสมกับกลุ่มคนแต่ละกลุ่มโดยเน้นให้สามารถนำไปใช้ เป็นแง่คิดและนำไปปฏิบัติให้เกิดความสุขได้ในชีวิตจริง

ตอนที่ ๒ การศึกษาเพื่อพัฒนาความกตัญญูตเวที ตามแนวคิดของพระพุทธทวรมาน
(ทองย้อย กิตติทินโรน)

ผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์ผลงานเขียน คำบรรยาย และการสอนของพระพุทธทวรมานจากเอกสารที่พิมพ์เผยแพร่อย่างเป็นทางการ ตั้งแต่ ปี พ.ศ. ๒๕๐๒-๒๕๓๕ รวม ๔๓ เล่ม และข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์พระพุทธทวรมานและผู้เกี่ยวข้อง นำมาวิเคราะห์เนื้อหา โดยการอธิบาย (Explanation) และการตีความ (Interpretation) ข้อมูลในแต่ละประเด็นแล้วสังเคราะห์เป็นผลการวิจัยโดยเสนอรายงานแบบพรรณาวเคราะห์ (Analytical Description) ใน ๔ ประเด็น คือ

๑. ความสำคัญของความกตัญญูตเวที
๒. ความสำคัญของการศึกษาเพื่อพัฒนาความกตัญญูตเวที
๓. คุณสมบัตินៃผู้มีความกตัญญูตเวทีที่ควรพัฒนา
๔. ธรรมที่ใช้ในการพัฒนาความกตัญญูตเวที
๕. วิธีการที่ใช้ในการพัฒนาความกตัญญูตเวที

๑. ความสำคัญของความกตัญญูตเวที

ตลอดชีวิตของพระพุทธทวรมานได้อุทิศให้กับพระพุทธศาสนาโดยแท้ ใจใช้เวลาตลอดชีวิตในการศึกษาหาความรู้ เข้าใจในพระธรรมคำสั่งสอนต่าง ๆ ปฏิบัติตามพระวินัยและเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังพุทธศาสนิกชนทุกหมู่เหล่า หลักธรรมที่ท่านใช้ในการอบรมสั่งสอนพุทธบริษัททุกกลุ่ม จะเห็นคุณธรรมเรื่องความกตัญญูตเวทีเป็นหลักธรรมที่ท่านนำมาสั่งสอนและบำเพ็ญเสมอ ๆ *

จากการศึกษาวิเคราะห์คำสอนของพระพุทธทวรมานพบว่าพระพุทธทวรมานได้ให้ความสำคัญแก่ความกตัญญูตเวทีเป็นอย่างมากโดยได้กล่าวไว้ในคำสอนต่าง ๆ ซึ่งแสดงให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของความกตัญญูตเวทีในหลายลักษณะกล่าวคือ :-

ประการที่ ๑ ความกตัญญูตเวทีเป็นสาระที่สำคัญของมนุษยชาติ

พระพุทธทวรมานได้ให้ความสำคัญต่อความกตัญญูตเวทีว่าเป็นสาระสำคัญของมนุษยชาติ โดยได้กล่าวไว้ดังนี้ :-

* มีตัวอย่างคำสอน เรื่องความกตัญญูตเวทีบางเรื่องอยู่ในภาคผนวก

"ความกตัญญูตเวทีเป็นสาระสำคัญของมนุษยชาติ เพราะทำให้มีความ
 ต่อเนื่องในสังคมมนุษย์และเป็นบ่อเกิดแห่งความรับผิดชอบต่อความเป็นคนได้"^๑

ประการที่ ๒ ความกตัญญูตเวทีเป็นเบื้องต้นแห่งมนุษยธรรมทั้งหลาย

พระครูวชิรญาณได้ให้ความสำคัญของความกตัญญูตเวทีว่าเป็นเบื้องต้นแห่ง
 มนุษยธรรมทั้งหลาย โดยได้กล่าวไว้ดังนี้ :-

"ความกตัญญูตเวทีเป็นเบื้องต้นแห่งมนุษยธรรมทั้งหลายเพราะเป็น
 เครื่องกลายความเห็นแก่ตัว ซึ่งเป็นศัตรูสำคัญของความดี เป็นเหตุให้เกิด
 ความงุนงง รอบคอบ ความสันทัดในหน้าที่และความรับผิดชอบโดยลำดับ"^๒

ประการที่ ๓ ความกตัญญูตเวทีเป็นจุดเริ่มต้นของชีวิตคนเป็นโครงสร้าง

ของชีวิตที่ผ่องใส เป็นทางสะดวกและเป็นความปลอดภัยของชีวิตคน

พระครูวชิรญาณ ได้ให้ความสำคัญของความกตัญญูตเวทีว่าเป็นจุดเริ่มต้น
 ของชีวิตคนและทางสะดวกของชีวิตคน โดยได้กล่าวไว้ดังนี้ :-

"ผู้ใดตั้งมั่นอยู่ในความกตัญญูตเวที่ย่อมเป็นผู้เริ่มต้นชีวิตที่ถูกทาง จะ
 สามารถดำเนินชีวิตด้วยความราบรื่นและบรรลุจุดหมายที่ประสงค์ได้ ภายใน
 ระยะเวลาที่สมควร เพราะ

๑. ความกตัญญูตเวทีจะทำให้เกิดความเข้าใจในกฎของชีวิตและระบบ
 ของชีวิตที่ถูกต้อง
๒. ความกตัญญูตเวทีจะทำให้มีความรับผิดชอบ ซึ่งเป็นคุณลักษณะที่สำคัญยิ่งได้
๓. ความกตัญญูตเวที จะทำให้ความปลอดภัยในชีวิต
๔. ความกตัญญูตเวทีจะทำให้มีโอกาสได้พบทางดำเนินชีวิตที่งดงาม
 ราบรื่นตลอดเวลา

^๑ พระธรรมญาณมุนี, "ชีวิตที่สะอาด" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร :
 สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๖๗๑.

^๒ พระธรรมญาณมุนี, "สาธุธรรม" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร :
 สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๔๘๐.

เพราะฉะนั้น ความกตัญญูตเวที จึงเป็นโครงสร้างชีวิตที่สำคัญ" ^๓

" จารีตประเพณีที่สำคัญของคนไทย ก็คือ

๑. การอุปการะชุปเลี้ยงกันด้วยเมตตาจิต
๒. การสงเคราะห์ช่วยเหลือกันด้วยไมตรีจิต
๓. การตอบแทนกันด้วยความกตัญญูตเวที
๔. การยกย่องบูชาความดีของคนที่มีดีและคนที่มีชาติโดยบริสุทธิ์ใจ

ดังนั้น ความกตัญญูตเวทีคือจุดเริ่มต้นของชีวิตคนและทางสะดวกของชีวิตคน" ^๔

และ "ความกตัญญูตเวทีเป็นทางที่ราบรื่นทั้งในปัจจุบันและอนาคต คนขาดความกตัญญูตเวทีจะมีความมืดมัว ทั้งในปัจจุบันและอนาคต ตลอดกาล" ^๕

และ "ความกตัญญูตเวทีเป็นเครื่องคุ้มครองปกป้องภัยชีวิตที่ดีที่สุด เพราะเทพารักษ์ที่สำคัญก็คือ "คน" ด้วยกันนั่นเอง จะอยู่ที่ไหน จะไปที่ไหน จะทำอะไร ถ้าผู้ใหญ่รักใคร่ ญาติมิตรสหายไว้วางใจเชื่อถือ ผู้ห้อยเคารพ เลื่อมใส ก็จะปลอดภัยทุกเมื่อ

^๓ พระธรรมญาณมุนี, "ความกตัญญูตเวที" พระธรรมญาณมุนี ๘๒;

๑ มกราคม ๒๕๓๒ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๓๓) หน้า ๑๑๓.

^๔ พระธรรมญาณมุนี, "จารีตประเพณีที่สำคัญของสังคมไทย" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๔๑๔-๔๑๕.

^๕ พระธรรมญาณมุนี, "จริยศึกษากฎา : พระธรรมเทศนาแสดงแก่นักเรียนชั้นมัธยมศึกษา ๕-๖ โรงเรียนวิจิตรศึกษา เมื่อวันที่ ๑๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๒" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๓๑๐.

คนมีความกตัญญูตเวที เป็นที่น่ารักอย่างยิ่ง เป็นที่ไว้วางใจเชื่อถือที่สุดและเป็นที่เคารพเลื่อมใสยิ่งกว่าคนทั้งหลาย ความกตัญญูตเวทีย่อมสร้างความปลอดภัยแก่ชีวิตด้วยประการฉะนี้" ๖

ประการที่ ๔ ความกตัญญูตเวทีเป็นระเปียบแห่งโลกมนุษย์และเป็นเหตุผลเพื่อความเจริญของชาติพันธุ์ของมนุษย์อย่างหนึ่ง

พระภุชชวรรพณได้ให้ความสำคัญของความกตัญญูตเวทีว่าเป็นระเปียบแห่งโลกมนุษย์และเป็นเหตุผลเพื่อความเจริญของชาติพันธุ์ของมนุษย์อย่างหนึ่ง ไว้ดังนี้ :-

"ความคิดคำนึงถึงอุปการคุณของท่านที่เคยมีอุปการคุณแก่ตนมาจนเป็นเหตุให้เกิดการกรทาทอดแทนขึ้นในภายหลัง นับว่าเป็นความคิดที่สมบูรณ์ประการหนึ่ง เพราะเหตุว่า การช่วยเหลือกันและการทดแทนกันนั้น เป็นระเปียบแห่งโลกมนุษย์และเป็นเหตุผลเพื่อความเจริญแห่งชาติพันธุ์ของมนุษย์อย่างหนึ่ง" ๗

และ "การที่มนุษย์รักษาชาติพันธุ์ไว้ได้ ก็เพราะรู้จักอุปการะกัน ช่วยเหลือกัน ด้วยบริสุทธิ์ใจ การรู้จักอุปการะกันนี้ คือ ความกตัญญูตเวที" ๘

ประการที่ ๕ ความกตัญญูตเวทีเป็นเหตุแห่งความเจริญของบุคคลประการหนึ่ง

พระภุชชวรรพณได้ให้ความสำคัญของความกตัญญูตเวทีว่าเป็นเหตุแห่งความเจริญของบุคคลประการหนึ่ง โดยได้กล่าวไว้ดังนี้คือ :-

๖ พระธรรมปิฎก, "ความกตัญญูตเวที" พระธรรมปิฎก ๒๖: ๑ มกราคม ๒๕๓๒ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๓๐) หน้า ๑๑๔.

๗ พระภิกษุปิฎก, "คติวิจารณ์เรื่องคุณของแม่" ธรรมปิฎก (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิบูลย์กิจ, ๒๕๐๓) หน้า ๒.

๘ สัมภาษณ์ พระภุชชวรรพณ, ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๓๓

"คนมีความกตัญญูตเวที ย่อมมีความเจริญเร็ว ตามพระขุททศาสนา
 ฐาปิธที่ว่า ผู้มีความกตัญญูตเวที เป็นผู้เจริญด้วยผลที่พึงปรารถนาทุก
 ประการ" ๙

และ "โดยเหตุนี้ พระขุททศาสนาจึงได้สรรเสริญภูมิธรรม คือ
 ความกตัญญูตเวทีว่าเป็นเหตุแห่งความเจริญของบุคคลประการหนึ่ง" ๑๐

และ "ความกตัญญูตเวทีเป็นลักษณะของคนที่ดีสมควรจะอยู่ในโลก
 คนที่สำคัญประการหนึ่งเพราะเป็นไปเพื่อความมั่นคง และความเจริญ
 ก้าวหน้า" ๑๑

ประการที่ ๖ ความกตัญญูตเวที ก่อให้เกิดความเป็นคน และเป็นเครื่องมีอ
 ในการควบคุมคนและสังคม

พระขุททอวชญาณได้ให้ความสำคัญของความกตัญญูตเวทีว่าเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิด
 ความเป็นคนและเป็นเครื่องมีอในการควบคุมคนและสังคม โดยได้กล่าวไว้ดังนี้ คือ:-

๙ พระธรรมญาณมุนี, "จริยศึกษาภาตา : พระธรรมเทศนาแสดงแก่นักเรียน
 ชั้นมัธยมศึกษา ๕-๖ โรงเรียนวินิตศึกษา เมื่อวันที่ ๑๙ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๐๒" ธรรมทาน
 นิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๓๑๐.

๑๐ พระภิกษุญาณมุนี, "คดีวิจารณ์เรื่องพระคุณของแม่" ธรรมทานนิพนธ์
 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิบูลย์กิจ, ๒๕๐๓) หน้า ๒.

๑๑ พระภิกษุญาณมุนี, "คดีวิจารณ์เรื่องการปกครองตน" ธรรมทานนิพนธ์
 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิบูลย์กิจ, ๒๕๐๓) หน้า ๓๒-๓๔.

"ความกตัญญูตเวที เป็นทั้งสิ่งที่ก่อให้เกิดความเป็นคน และเป็นเครื่อง
มือในการควบคุมคนและสังคมตลอดเวลา

"คนในโลกดำเนินชีวิตมาถูกต้องด้วยความกตัญญูตเวที" ๑๒

ประการที่ ๗ ความกตัญญูตเวทีสร้างความเป็นธรรมในสังคมได้ประการหนึ่ง
พระพุทฺธชวธมฺม ได้ให้ความสำคัญของความกตัญญูตเวทีว่าเป็นเครื่องมือ
สร้างความเป็นธรรมในสังคมประการหนึ่ง โดยได้กล่าวไว้ดังนี้ :-

"ความเป็นธรรมในสังคม เกิดจากความกตัญญูตเวที เพราะความเป็น
ธรรมในสังคมนั้นย่อมประกอบด้วยความได้และความเสีย คือ มีรับแล้วก็มีให้
มีให้แล้วก็มีรับ ถ้ารับแต่ไม่ให้อีกก็ไม่เป็นธรรมในสังคม ดังนั้น ความกตัญ
ญูตเวทีนี้สร้างความเป็นธรรมในสังคมได้ประการหนึ่ง" ๑๓

ประการที่ ๘ ความกตัญญูตเวทีทำให้ทุกคนอยู่ร่วมกันได้อย่างร่มเย็นและสุขสบาย

พระพุทฺธชวธมฺม ได้ให้ความสำคัญของความกตัญญูตเวทีว่าทำให้ทุกคนอยู่
ร่วมกันได้อย่างร่มเย็นและสุขสบาย โดยได้กล่าวไว้ดังนี้ คือ :-

๑๒ พระพุทฺธชวธมฺม, "จดหมายถึงลูก ฉบับพิเศษ ๒ เรื่องความกตัญญูตเวที
"สมโภชสิริเกษมัญญาพระพุทฺธชวธมฺม ๘๔ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๓๒)
หน้า ๒๐๔.

๑๓ พระธรรมญาณมุนี, "หน้าที่ของเยาวชน : บรรยาย ณ ค่ายปฏิบัติธรรม
ของยุวพุทธิกสมาคมแห่งชาติ วัดอัมพวัน อําเภอพรหมบุรี จังหวัดสิงห์บุรี ๒๕ สิงหาคม ๒๕๑๖
ธรรมมณเฑาะว์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๓๙๘.

"ระเบียบของคนที่จะทำให้คนเข้ากับคนได้ ได้แก่

๑. การรู้จักอุปการะกัน
๒. การรู้จักสงเคราะห์กัน
๓. การรู้จักกตัญญูต่อกัน
๔. การรู้จักเคารพในสิทธิและเสรีภาพของกันและกัน

ที่ได้มีภูมิธรรม ๔ ประการนี้ ในที่นั้นคนทุกคนจะเข้ากันติด จะอยู่ร่วมกันได้อย่างร่มเย็นเป็นสุขสบายเหมือนอยู่ในแดนสวรรค์สุชาวดี" ๑๔

ประการที่ ๔ ผู้มีความกตัญญูต่อเวทียุติธรรม

พระพุทธธรรม ได้ให้ความสำคัญของผู้ที่มีความกตัญญูต่อเวทียุติธรรมอย่างยิ่ง โดยได้กล่าวไว้ดังนี้ :-

"ความกตัญญูต่อผู้ประคุณนั้น ทำให้เกิดความคิดที่สะอาด สามารถขจัดปัดเป่าการงานให้สะอาดได้ ผู้รู้จักตอบแทนคุณคนที่มิคุณได้ เป็นผู้มีความคิดรอบคอบ ประกอบด้วยความจริงใจ ไม่ลืมความหลัง จึงสามารถที่จะสร้างตนให้เจริญได้

ยิ่งกว่านั้นผู้ที่มีความกตัญญูต่อเวทียุติธรรม มีชีวิตที่ปลอดและปราศจากมลทิน ปราศจากผิดวุ่นวายประการทั้งปวง ผู้มีความกตัญญูต่อเวทียุติธรรมอย่างยิ่ง" ๑๕

๑๔ พระธรรมญาณมุนี, "ทางแห่งความสะอาดของคน" ธรรมมณีนิตย

(กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๕๖๓.

๑๕ พระธรรมญาณมุนี, "พระธรรมเทศนา แสดงแก่พุทธศาสนิกชน ประจำวัน

พรที่ ๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๓" ธรรมมณีนิตย (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิบูลย์กิจการพิมพ์, ๒๕๐๓) หน้า ๑๕๖.

ประกาศที่ ๑๐ ความกตัญญูตเวทีทำให้คนลืมกันไม่ลง

พระพุทธรูปธรรมได้ให้ความสำคัญของคุณกตัญญูตเวทีว่าทำให้คนลืมกันไม่ลง โดยได้กล่าวไว้ดังนี้ :-

"ลักษณะที่ทำให้คนลืมกันไม่ลงนั้นมี ๔ ประการ คือ

๑. ความซื่อตรงต่อหน้าที่
๒. ความซื่อตรงต่อผู้ที่อยู่ด้วยกัน
๓. ความกตัญญูตเวที
๔. ความจงรักภักดีต่อผู้บังคับบัญชา

ความกตัญญูตเวทีนั้นทำให้ลืมกันไม่ลง

นักเรียนที่มีความกตัญญูตเวทีต่ออาจารย์ อาจารย์ก็ลืมไม่ลง

ลูกที่กตัญญูตเวทีต่อพ่อแม่ พ่อแม่ก็ลืมไม่ลง

ความจงรักภักดีต่อผู้บังคับบัญชา ทำให้ผู้บังคับบัญชาต้องนึกถึงอยู่ตลอดเวลา" ๑๖

โดยสรุปพระพุทธรูปธรรมได้ให้ความสำคัญแก่ความกตัญญูตเวทีไว้อย่างมากซึ่งสามารถสรุปได้ ๑๐ ประการ คือ

๑. ความกตัญญูตเวทีเป็นสาระสำคัญของมนุษยชาติ
๒. ความกตัญญูตเวทีเป็นเบื้องต้นแห่งมนุษยธรรมทั้งหลาย
๓. ความกตัญญูตเวทีเป็นจุดเริ่มต้นของชีวิตคน เป็นโครงสร้างชีวิตที่สำคัญ เป็นทางสะดวกและเป็นความปลอดภัยของชีวิตคน
๔. ความกตัญญูตเวทีเป็นระเบียบแห่งโลกมนุษย์และเป็นเหตุผลเพื่อความเจริญของชาติที่มนุษย์อย่างหนึ่ง

๑๖ พระธรรมญาณมุนี, "ครูที่มีคุณธรรม : บรรยายในที่ประชุมแนะแนวหน้าที่ครูแก่นักเรียนที่จบหลักสูตรฝึกหัดครู ปกศ. และปกศ. สูง ณ หอประชุมวิทยาลัยครูเทพสตรี เมื่อวันที่ ๑๔ มีนาคม ๒๕๐๔ "ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์ การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๓๑๗.

๕. ความกตัญญูตเวที เป็นเหตุแห่งความเจริญของบุคคลประการหนึ่ง
๖. ความกตัญญูตเวทีก่อให้เกิดความเป็นคนและเป็นเครื่องมีอในการควบคุมคนและสังคม
๗. ความกตัญญูตเวทีสร้างความเป็นธรรมในสังคมได้ประการหนึ่ง
๘. ความกตัญญูตเวทีทำให้ทุกคนอยู่ร่วมกันได้อย่างร่วมมือและสุขสบาย
๙. ผู้มีความกตัญญูตเวทีเป็นผู้ที่นำคนอย่างยิ่ง
๑๐. ความกตัญญูตเวทีทำให้คนสัมพันธ์กันไม่ลง

จากการที่พระพุทธธรรมได้ให้ความสำคัญแก่ความกตัญญูตเวทีไว้อย่างมากจึง

- ๑๐ ประการ ดังกล่าวนี้ สามารถแบ่งระดับความสำคัญของความกตัญญูตเวทีออกได้เป็น ๓ ระดับ ดังปรากฏในตารางที่ ๓ ดังนี้

ตารางที่ ๓ ความสำคัญของความกตัญญูตเวทีจำแนกเป็นระดับต่าง ๆ

ระดับที่	ความสำคัญของความกตัญญูตเวทีต่อ	คำสอนที่ปรากฏ
๑.	ชีวิตคน (ปัจเจกบุคคล)	ความกตัญญูตเวที <ul style="list-style-type: none"> - เป็นจุดเริ่มต้นของชีวิตคน - เป็นโครงสร้างของชีวิตที่สำคัญ - เป็นทางสะดวกและความปลอดภัยของชีวิตคน - เป็นเหตุแห่งความเจริญของชีวิต - เป็นเครื่องมีอควบคุมพฤติกรรมของคน - ทำให้เป็นคนที่น่าคบอย่างยิ่ง

ระดับที่	ความสำคัญของความกตัญญูต่อ	ศาสนที่ปรากฏ
๒.	สังคม	ความกตัญญูต่อ - เป็นเครื่องมือสร้างความเป็นธรรม ในสังคม - ทำให้ทุกคนอยู่ร่วมกันได้อย่างร่มเย็น และสุขสบาย - ทำให้คนสัมพันธ์กันไม่ลง - เป็นเครื่องมือในการควบคุมสังคม
๓.	มนุษยชาติ	ความกตัญญูต่อ - เป็นเบื้องต้นแห่งมนุษยธรรมทั้งหลาย - เป็นสาระสำคัญของมนุษยชาติ - เป็นระเบียบแห่งโลกมนุษย์ - เป็นเหตุผลเพื่อความเจริญ ของชาติพันธุ์มนุษย์อย่างหนึ่ง

จากตารางที่ ๓ จะเห็นว่า พระพุทธธรรมได้พิจารณาและให้ความสำคัญแก่คุณธรรมเรื่องความกตัญญูต่อผู้อื่นอย่างลึกซึ้งและได้ชี้ให้เห็นว่าเป็นคุณธรรมที่มีความสำคัญต่อชีวิตของแต่ละคน ต่อสังคมมนุษย์ และต่อเผ่าพันธุ์ของมนุษย์อย่างยิ่ง ดังนั้นการยึดถือและปฏิบัติตามคุณธรรมเรื่องความกตัญญูต่อผู้อื่นนั้นอาจก่อให้เกิดผลดีต่อทั้งวิถีชีวิตของตนเอง ทั้งมีความเจริญ และความสะอาดสบายต่าง ๆ แล้ว ยิ่งก่อให้เกิดผลดีต่อการอยู่ร่วมกันเป็นสังคมมนุษย์ และก่อให้เกิดความเจริญงอกงามของมนุษยชาติอีกด้วย

จะเห็นว่าพระพุทธรูปธรรมได้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของความกตัญญูตเวทีไว้
อย่างลึกซึ้งยิ่ง

๒. ความสำคัญของการศึกษาเพื่อพัฒนาความกตัญญูตเวที

นอกจากจะดำรงตำแหน่งสำคัญทางการบริหารกิจการคณะสงฆ์แล้ว
พระพุทธรูปธรรมยังดำรงตำแหน่งสำคัญที่เกี่ยวกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและให้การศึกษา
อบรมในลักษณะต่าง ๆ อีกมาก กล่าวคือ

ก. ในหน้าที่ครูสอนนักเรียนและบาลีไวยากรณ์ ซึ่งได้ดำรงตำแหน่งสำคัญต่าง ๆ
ดังนี้

- พ.ศ. ๒๔๖๘ - เป็นครูบาลีไวยากรณ์และกรรมการตรวจนักเรียนในสำนักวัดมหาธาตุ
- พ.ศ. ๒๔๗๑ - เป็นครูสอนนักเรียนของสนามหลวง
- พ.ศ. ๒๔๗๓ - เป็นครูสอนธรรมบท ป.ธ. ๓ ของสำนัก
- พ.ศ. ๒๔๗๗ - เป็นครูปริยัติธรรมประจำจังหวัดขึ้นเอก
- พ.ศ. ๒๔๘๑ - เป็นพระอุปัชฌายะวิสามันท์ในจังหวัดลพบุรี

ข. ในหน้าที่พระธรรมทูต ซึ่งได้ดำรงตำแหน่งสำคัญต่าง ๆ ดังนี้

- พ.ศ. ๒๔๗๘ - เป็นพระอนุศาสนาจารย์ประกาศศาสนาในจังหวัดลพบุรี
- พ.ศ. ๒๔๘๐ - เป็นอาจารย์บรรยายแก่ข้าราชการ ทหารกองบิน ๒ และกองบิน ๔
เป็นประจำ
- พ.ศ. ๒๔๘๓ - เป็นประธานกรรมการดำเนินการเทศนาสอนประชาชนประจำ
จังหวัดลพบุรี
- พ.ศ. ๒๔๘๖ - เป็นผู้บรรยายธรรมประจำเดือนของข้าราชการที่ศาลากลาง
จังหวัดลพบุรี
- พ.ศ. ๒๔๘๗ - เป็นพระคณาธิการในตำแหน่งกรรมการสงฆ์จังหวัดลพบุรี
ประจำองค์การเผยแผ่

- พ.ศ. ๒๕๕๑ - เป็นผู้แทนส่งรณดรีว่าการองค์การเผยแผ่ ไปเทศนาอบรม
ข้าราชการ และประชาชนในสาขาที่ ๑ (๑๓ จังหวัดภาคเหนือ
และภาคกลาง)
- พ.ศ. ๒๕๕๓ - เป็นผู้แทนส่งรณดรีว่าการองค์การเผยแผ่เทศนาอบรมศีลธรรม
แก่ข้าราชการและประชาชนในท้องที่ภาค ๑ และภาค ๔ รวม
๓๑ จังหวัด
- พ.ศ. ๒๕๐๗ - เป็นหัวหน้าพระธรรมทูตสายที่ ๒ อำนวยการเผยแผ่พุทธศาสนา
และอบรมศีลธรรม ๗ จังหวัด อโยธยา, สรรบุรี, ลพบุรี, สิงห์บุรี,
อ่างทอง, ชัยนาทและอุทัยธานี
- พ.ศ. ๒๕๐๙ - เป็นกรรมการอำนวยการพัฒนาทางจิตของมูลนิธิอิมิธรรมมหาธาตุ
วิทยาลัย
- พ.ศ. ๒๕๑๑ - เป็นอนุกรรมการกำหนดระเบียบการอบรมพระธรรมทูตประจำ
จังหวัดของกองงานพระธรรมทูต
- พ.ศ. ๒๕๑๓ - เป็นวิทยากรในการประชุมอนุศาสนาจารย์ของกรมพุทธศึกษา
ทหารบก
- พ.ศ. ๒๕๑๔ - เป็นวิทยากรประจำวุฒิปุทธิศึกษาแห่งประเทศไทย
- ค. ในหน้าที่ครู ซึ่งได้ดำรงตำแหน่งสำคัญต่าง ๆ ดังนี้
- พ.ศ. ๒๕๖๖ - เป็นครูโรงเรียนผู้ใหญ่มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาคาร
- เป็นอาจารย์สอนวิชาการศาสนา วิชาศีลธรรม วิชาภาษาไทย
โรงเรียนฝึกหัดครูประถมกสิกรรมวิทยาลัย
- พ.ศ. ๒๕๖๙ - เป็นผู้จัดตั้งและผู้อำนวยการโรงเรียนวินิตศึกษา
- พ.ศ. ๒๕๗๖ - เป็นผู้รักษาการครูใหญ่โรงเรียนวินิตศึกษา
- พ.ศ. ๒๕๗๗ - เป็นอาจารย์สอนศีลธรรม แก่นักเรียนเตรียมอุดมศึกษาใน
โรงเรียนพิบูลวิทยาลัย

- พ.ศ. ๒๔๙๘ - เป็นประธานกรรมการโรงเรียนกลุ่มท่าหิน บริหารโรงเรียน
๑๒ โรงเรียน
- เป็นกรรมการอำนวยการศึกษาจังหวัดลพบุรี
- พ.ศ. ๒๔๐๔ - เป็นกรรมการศึกษาจังหวัดลพบุรี
- เป็นอนุกรรมการวิทยุโรงเรียนจังหวัดลพบุรี
- พ.ศ. ๒๔๐๖ - ปฏิบัติหน้าที่ผู้จัดการ โรงเรียนพุทธจักรวิทยา (วัดหัวลำโพง)
กรุงเทพมหานคร
- พ.ศ. ๒๔๐๗ - เป็นผู้อำนวยการสอนโรงเรียนพุทธจักรวิทยา
- เป็นกรรมการโรงเรียนท่าหลวงวิทยา
- พ.ศ. ๒๔๐๙ - เป็นผู้อำนวยการโรงเรียนพุทธศาสนาวัดอาทิตย์ ของยุวพุทธิก
สมาคมลพบุรี
- พ.ศ. ๒๔๑๐ - เป็นอนุกรรมการดำเนินการโรงเรียนมัธยมแบบประสม โรงเรียน
พิบูลวิทยาลัย
- เป็นที่ปรึกษาโรงเรียนราษฎร์วัดไชโย จังหวัดอ่างทอง
- พ.ศ. ๒๔๑๑ - เป็นกรรมการอำนวยการศึกษาเทศบาลเมืองลพบุรี
- พ.ศ. ๒๔๑๒ - เป็นกรรมการดำเนินการอบรมครูโรงเรียนราษฎร์ ตามความ
ต้องการของคณะกรรมการว่าด้วยการโรงเรียนราษฎร์ของ
คุรุสภาโครงการที่ ๑-๒ ของภาคการศึกษา ๖
- พ.ศ. ๒๔๑๓ - เป็นวิทยากรของคณะกรรมการวางแผนพัฒนาการศึกษาของ
จังหวัดลพบุรี

ง. ในหน้าที่ผู้จัดตั้งโรงเรียน ซึ่งได้จัดตั้งโรงเรียนต่าง ๆ ดังนี้

๑. จัดตั้งโรงเรียนเทศบาลวัดกวีศราราม อ. เมือง จ. ลพบุรี
๒. จัดตั้งโรงเรียนผู้ใหญ่วัดกวีศราราม (สอนผู้ใหญ่วัดกวีศราราม)
๓. จัดตั้งโรงเรียนวินิตศึกษา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๙

(มีเยาวชนที่สำเร็จการศึกษาจากสถาบันแห่งนี้ นับเป็นจำนวนหมื่น ๆ คน)

๔. จัดตั้งโรงเรียนบาลี-นักรธรรม วัดกวีศราราม
(จนกระทั่งมีนักเรียนสอบบาลีได้ ป.ธ. ๙)
๕. จัดตั้งโรงเรียนพุทธศาสตร์วันอาทิตย์วัดกวีศราราม
๖. จัดตั้งพุทธสมาคมจังหวัดลพบุรี
๗. องค์กรอุปถัมภ์ในการจัดตั้งยุวพุทธิกสมาคมลพบุรี
๘. เป็นประธานสภาโรงเรียนราษฎร์เพื่อการกุศลของกระทรวงศึกษาธิการ

จากการที่พระพุทธรูปงามได้ดำรงตำแหน่งสำคัญต่าง ๆ ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและการศึกษา สั่งสอนอบรมแก่พระภิกษุสามเณร ครู-อาจารย์ นักเรียน นักศึกษา เยาวชนและประชาชนทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดการศึกษานั้น พระพุทธรูปงามได้ให้ความสนใจเป็นพิเศษ ทำให้มีผลงานด้านการศึกษาอย่างต่อเนื่องในรูปของคำบรรยาย คำสอนและเอกสารต่าง ๆ กล่าวคือ

- เรื่องของการศึกษา
- จริยศึกษากถา (พระธรรมเทศนาแสดงแก่นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔-๖ โรงเรียนวินิตศึกษา เมื่อวันที่ ๑๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๐๒)
- ครูที่มีคุณธรรม (บรรยายในที่ประชุม แนนพวงหน้าที่ครูแก่นักเรียนที่จบหลักสูตรฝึกหัดครู ป.กศ. และ ป.กศ. สูง ณ หอประชุมวิทยาลัยครูเทพสตรี เมื่อวันที่ ๑๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๐๔)
- การอบรมนักเรียนในด้านจริยศึกษา (บรรยายในที่ประชุมครูใหญ่โรงเรียนประถมศึกษาของจังหวัดลพบุรี ณ หอประชุมโรงเรียนพิบูลวิทยาลัย เมื่อวันที่ ๑๙ เมษายน ๒๔๐๔)
- ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับจริยศึกษา (แสดงในที่ประชุมครูอำเภอพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี เมื่อวันที่ ๑๙ กันยายน พ.ศ. ๒๔๐๔)
- ความเป็นนักเรียน (ปราศรัยแก่นักเรียนจังหวัดลพบุรี ทางสถานีวิทยุกระจายเสียง จ.ท.ล. ๑๗ พฤษภาคม ๒๔๐๙)

- แนวการศึกษาด้านภูมิธรรม (บรรยายในที่ประชุมครูจังหวัดลพบุรี ณ หอประชุมโรงเรียนพิบูลวิทยาลัย ๒๘ พฤษภาคม ๒๕๑๑)
- ข้อคิดเกี่ยวกับการอบรมเด็กไทย (บรรยายในที่ประชุมครูโรงเรียนราษฎร์ จังหวัดลพบุรี ณ โรงเรียนวิจิตรศึกษา วันที่ ๘ กันยายน ๒๕๑๑)
- คุณธรรมของครู (บรรยายในที่ประชุมครู โรงเรียนพิบูลวิทยาลัย ๒๘ มีนาคม ๒๕๑๒)
- หน้าี่ของเยาวชน (บรรยาย ณ ฝ่ายปฏิบัติธรรมของยุวพุทธิกสมาคมแห่งชาติ วัดอัมพวัน อําเภอรทมนบุรี จังหวัดสิงห์บุรี ๒๔ สิงหาคม ๒๕๑๖)
- จุดมุ่งหมายที่แท้จริงของการศึกษา (บรรยายในที่ประชุมองค์การบริหารส่วนจังหวัด จังหวัดสิงห์บุรี ณ หอประชุมจังหวัดสิงห์บุรี ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๒๒)
- จริยศึกษา (บรรยายในที่ประชุมครูเทศบาลเมืองลพบุรี ณ หอประชุมเทศบาลเมืองลพบุรี ๒ มิถุนายน ๒๕๒๔)
- จุดมุ่งหมายที่สำคัญของการศึกษา (บรรยายในที่ประชุมผู้บริหารการศึกษา เขตการศึกษา ๖ ณ หอประชุมวัดอัมพวัน จังหวัดสิงห์บุรี ๒๒ มิถุนายน ๒๕๒๖)
- การศึกษา (บรรยายในที่ประชุมอาจารย์ กลุ่มวิทยาลัยครูภาคกลาง ณ หอประชุมวัดอัมพวัน จังหวัดสิงห์บุรี ๘ สิงหาคม ๒๕๒๖)
- การศึกษาและการพระศาสนา เป็นต้น

จากผลงานที่เกี่ยวกับการศึกษาดังยกตัวอย่างข้างต้นนั้น สามารถนำมาวิเคราะห์สรุปความคิดของพระพุทธรธรรมานเกี่ยวกับการศึกษาได้ดังนี้

๒.๑ ความหมายและความสำคัญของการศึกษาตามแนวคิดของพระพุทธรธรรมาน

พระพุทธรธรรมาน ได้ตั้งคำถามถามตัวเองและพยายามคิดหาเหตุผลอยู่เสมอว่า

"เพราะเหตุไร คนทั่วโลกจึงได้เทอดทูนการศึกษาว่าเป็นสิ่งประเสริฐในชีวิตเหนือสิ่งทั้งหลายแทบไม่มีอะไรเทียมเท่า

ทุกคนพยายามที่จะศึกษา เสียเงิน เสียเวลา เสียงานอื่นเท่าไร ไม่ว่าขอให้ได้ศึกษาก็แล้วกัน เสียอะไรยอมเสียได้ทั้งหมดนั้น

พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย พี่ ป้า น้า อา ก็พยายามที่จะให้ลูก ๆ หลาน ๆ น้อง ๆ ได้ศึกษา ไม่ต้องทำอะไรเลยก็ไม่ว่า ทุ่มเทเงินทองให้เท่าไรเท่ากัน ตัวไม่มีก็กู้หนี้ยืมสินเขา ทั้ง ๆ ที่ไม่แน่ว่าจะสามารถใช้คืนเขาได้เมื่อไรก็ยอม

บ้านเมืองก็ทุ่มเทให้ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ ได้รับการศึกษา ^{๑๗}

จากข้อสงสัยนี้ พระพุทธทวรวรญาณได้ศึกษาวิเคราะห์แล้วพบว่า

"คำว่า "ศึกษา" เป็นภาษาสันสกฤต ตรงกับภาษาบาลีว่า "สิกขา" ซึ่งมาจากรูปศัพท์ว่า

อตุต = ส + อิกข + อ ปัจจัย

แปลว่า "ปฏิบัติ เป็นเครื่องมองเห็นตัวเอง" หรือ "วิชาที่หาให้รู้จักตัวเอง" ^{๑๘}

ซึ่งการรู้จักตัวเองนี้ พระพุทธทวรวรญาณ ได้ชี้ให้เห็นโดยขยายความต่อไปว่า คือ การเห็นและรู้จักตัวเองว่า

๑. มีภาวะอย่างไร
๒. มีฐานะอย่างไร
๓. มีสภาพอย่างไร
๔. ปัจจุบันเป็นอย่างไร เพราะเหตุไร
๕. ควรจะสร้างสรรค์ ปรับปรุง แก้ไขประการใด

ซึ่งก่อให้เกิดความสามารถพัฒนาตัวเองตรงเป้าหมาย ถูกกับสภาพที่เป็นจริงตามทิศทางที่ถูกต้อง ^{๑๙}

^{๑๗}พระพุทธทวรวรญาณ, "การศึกษาช่วยคนได้อย่างไร" การศึกษาและการพระศาสนา (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๒) หน้า ๖๐.

^{๑๘}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๑.

^{๑๙}เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

ดังนั้นพระขุททชวรญาณ จึงได้คำตอบโดยสรุปว่า การศึกษาเป็นเครื่องหาคนไป
สู่สิ่งประเสริฐที่สำคัญยิ่งในชีวิตประการหนึ่งและประการเดียวเท่านั้น คือ "ความสามารถ
ช่วยตัวเองได้"^{๒๐} ซึ่งเรื่อง "ช่วยตัวเอง" นี้พระขุททชวรญาณ ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญ
ที่สุด เป็นเรื่องจริงที่สุดเพียงเรื่องเดียวของคน เพราะไม่มีใครช่วยใครได้ ทุกคนต้องช่วย
ตัวเอง ^{๒๑}

นอกจากนั้น พระขุททชวรญาณได้ให้ความหมายของการศึกษา ของปราณีทาง
การศึกษาท่านหนึ่ง ซึ่งพระขุททชวรญาณ ยึดถือเป็นหลักในการบริหารการศึกษามาโดยตลอด
ก็คือ ความหมายที่ว่า การศึกษาคือการเตรียมชีวิต^{๒๒} ซึ่งพระขุททชวรญาณ ให้ความหมาย
ถึง "การเตรียมชีวิตคน" หรือ "การเตรียมความเป็นคน" นั้นเอง และต้องเป็น "การ
เตรียมความเป็นคนในทางที่ถูกต้อง" ^{๒๓}

โดยพระขุททชวรญาณได้ขยายความของการ "เตรียมชีวิต" ไว้ว่า หมายถึง
การจัดหาสิ่งต่าง ๆ ที่จำเป็นให้พอสำหรับการดำรงชีวิตให้มั่นคงและการดำเนินชีวิตให้
งอกงามมีความปลอดภัย^{๒๔} ซึ่งก็คือ การรู้จักช่วยตัวเองในทางที่ถูกต้อง ซึ่ง "ทางที่
ถูกต้อง" นั้น พระขุททชวรญาณ กำหนดให้ประกอบด้วยปัจจัยสำคัญ ๓ ประการ คือ

๑. ตัวเองมีความรู้สึกเหมือนคน มีความเป็นอยู่ตามรูปแบบของคน
๒. ตัวเองสามารถที่จะเลี้ยงตัวเองได้อย่างราบรื่น
๓. ตัวเองสามารถจะอยู่ร่วมกับคนทั้งหลายได้อย่างดี ^{๒๕}

^{๒๐}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๐.

^{๒๑}เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๒๒}พระธรรมญาณลูณี, "เรื่องของการศึกษา" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพฯ
มหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๓๐๔.

^{๒๓}พระขุททชวรญาณ, "การศึกษาช่วยคนได้อย่างไร (๒) " การศึกษาและ
การพระศาสนา (กรุงเทพฯมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์ พรินติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๒)
หน้า ๖๓.

^{๒๔}เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

^{๒๕}พระธรรมญาณลูณี, "จุดมุ่งหมายที่สำคัญของการศึกษา" ธรรมญาณนิพนธ์
(กรุงเทพฯมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๔๓๔.

พระกฤตทวารวญฺญ ได้กำหนดวัตถุประสงค์ของการศึกษาไว้ว่าจะต้องมียุคสมัย
๒ ประการ คือ

๑. เพื่อส่งเสริมสมรรถภาพของคน ซึ่งหมายถึงความสามารถในการ
ประกอบอาชีพ การรู้จักทำมาหากินเลี้ยงตัว เลี้ยงครอบครัว เลี้ยงคนที่ควรเลี้ยงให้อยู่
ได้โดยไม่มีเรื่องจนเกินสมควร โดยมีสติปัญญาและพละทานมีเป็นมูลฐาน

๒. เพื่อสร้างสรรค์คุณสมบัติของคน ซึ่งหมายถึง "ภูมิธรรม" ที่ทำให้
คนมี "ลักษณะเจือคน" และเหมาะสมที่จะอยู่ร่วมกับคนทั่วไปได้ ๒๖

ในวัตถุประสงค์ของการศึกษาทั้ง ๒ ประการนี้ พระกฤตทวารวญฺญ เห็นว่า
จะต้องประกอบด้วย เพราะคนที่มีสมรรถภาพของคนดี และประกอบด้วยคุณสมบัติของคน
โดยสมบูรณ์จะสามารถที่จะอยู่ในโลกของคนได้ด้วยความราบรื่นร่มเย็นตลอดกาล ซึ่งใน
เรื่องนี้ พระกฤตทวารวญฺญ ได้สรุปว่า

"คนกับการศึกษาจึงแยกจากกันไม่ได้ คือคนที่หลายจาเป็นที่จะต้องได้
รับการศึกษาดมสมควรแก่ฐานะหรืออัธยาศัย" ๒๗

นอกจากนั้น จากการศึกษาที่พระกฤตทวารวญฺญ ได้จัดระดับคนไว้ว่ามี ๔ ระดับ จาก
(๑) คนที่มีความเป็นอยู่เหมือนเดรัจฉาน (๒) คนที่มีความเป็นอยู่เหมือนเปรต (๓) คน
ที่มีความเป็นอยู่เหมือนคนและ (๔) คนที่มีความเป็นอยู่เหมือนเทวดา นั้น พระกฤตทวารวญฺญ
ได้ชี้ให้เห็นว่า การศึกษา เป็นวิธีการยกระดับชีวิตคนให้สูงขึ้น ๒๘

๒๖ พระธรรมญาณมุนี, "เรื่องการศึกษากับศาสนา" ธรรมทานนิพนธ์
(กรุงเทพฯ นคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๔๕๖.

๒๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕๗.

๒๘ พระธรรมญาณมุนี, "การศึกษา" ธรรมทานนิพนธ์ (กรุงเทพฯ นคร :
สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๔๕๓.

ในเรื่องสภาพชีวิตคนนั้น พระพุทธทวรมญาณได้ชี้แนะว่า การช่วยตัวเองสำเร็จ เป็นการเตรียมความเป็นคน การช่วยส่วนรวมได้ เป็นคนโดยสมบูรณ์ ดังนั้นการจะพัฒนาชีวิตคน ตั้งแต่เริ่มเตรียมเป็นคนจนถึงเป็นคนและเป็นคนโดยสมบูรณ์โดยลำดับได้ ต้องอาศัย สิ่งสำคัญ ๒ ประการ คือ

๑. ศาสนา
๒. การศึกษา

ซึ่งพระพุทธทวรมญาณได้ให้นิยามไว้คู่กันว่า

การศึกษา คือการเตรียมชีวิตคน

ศาสนา คือ ตำราของคน เป็นแบบแผนที่ถูกต้องในการดำเนินชีวิต

ดังนั้น คนจึงต้องมีศาสนา เพราะคนต้องการแบบแผนที่ถูกต้องในการดำเนินชีวิต ๒๙

หรืออาจกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า :-

พระศาสนาเป็นหลักการพัฒนา หรือยกระดับชีวิตคน

การศึกษาเป็นวิธีการพัฒนาหรือยกระดับชีวิตคน ๓๐

ดังนั้น การศึกษาและพระศาสนา จึงเป็นเรื่องเดียวกัน คือการพัฒนาชีวิตคน ถ้ารวมกันเข้าเมื่อใด การพัฒนาคนก็จะสำเร็จได้เมื่อนั้น ๓๑

๒๙ พระธรรมญาณมุนี, "งานของพระธรรมทูต" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๑๔๔-๑๔๕.

๓๐ พระธรรมญาณมุนี, "ชีวิตคน" พระธรรมญาณมุนี ๘๑ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๙) หน้า ๑๒๐-๑๒๙.

๓๑ พระธรรมญาณมุนี, "การศึกษา" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๔๔๓.

ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระพุทธธรรมได้ให้ความสำคัญกับการศึกษาและพระศาสนา มาก โดยท่านได้ถือว่าเป็นเรื่องเดียวกัน โดยท่านได้ชี้ให้เห็นว่าความล้มเหลวของสภาพคน ในปัจจุบันนี้ มูลเหตุสำคัญ มาจากความเข้าใจที่ว่า ศาสนากับการศึกษา เป็นคนละเรื่องกัน ไม่ใช่เรื่องเดียวกัน ซึ่งมีผลทำให้ นักศาสนา ประสบความล้มเหลว นักการศึกษา ก็ประสบ ความล้มเหลว สุดท้ายก็เหลวแหลกด้วยกันในที่สุด ^{๓๖}

ในการจัดการศึกษาเพื่อการสร้างชีวิตให้มั่นคงและการดำเนินชีวิตในสังคม มีความปลอดภัยนั้น พระพุทธธรรมได้กำหนดไว้ตามลำดับ คือ ^{๓๗}

๑. การศึกษาเพื่อพัฒนาภูมิธรรม
๒. การศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพ
๓. การศึกษาเพื่อพัฒนาสังคม

โดยได้กำหนดว่า การศึกษาเพื่อภูมิธรรมเป็นพื้นฐานการศึกษาเพื่ออาชีพ เป็นการตั้งตนและการศึกษาเพื่อสังคม เป็นการขยายตนให้กว้างขวาง

กล่าวโดยสรุปจะเห็นว่าพระพุทธธรรมให้ความสำคัญแก่การศึกษา มาก โดยถือว่าการศึกษานั้นเป็นการเตรียมชีวิตของคน ถ้าคนได้รับการศึกษาดีคือได้เตรียมชีวิตดีแล้ว ก็จะสามารถเจริญเติบโตเป็นคนดีได้ และอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข ในขณะที่เดียวกันก็ให้ความสำคัญของพระศาสนาด้วย โดยถือว่าพระศาสนาและการศึกษานั้นเป็นเรื่องเดียวกันที่จะ แยกจากกันไม่ได้ แต่ถ้านามารวมกันได้แล้วจะทำให้การพัฒนาคนสำเร็จได้อย่างดียิ่ง ดังนั้น พระพุทธธรรมจึงกำหนดว่า คนทุกคนจะแยกตนออกจากการศึกษาและพระศาสนาไม่ได้

^{๓๖}พระธรรมญาณมุนี, "ชีวิตคน" พระธรรมญาณมุนี ๘๑ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๕) หน้า ๑๖๐-๑๖๕.

^{๓๗}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๖.

๒.๒ ความสำคัญของการศึกษาเพื่อพัฒนาภูมิธรรมตามแนวคิดของพระพุทธทวรวรณ

ในสิ่งสำคัญเพื่อการดำรงชีวิตให้มั่นคงและการดำเนินชีวิตให้องงาม มีความปลอดภัยทั้ง ๓ ประการ คือการศึกษาเพื่อพัฒนาภูมิธรรม การศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพและการศึกษาเพื่อพัฒนาสังคมนี้ พระพุทธทวรวรณได้ให้ความสำคัญกับการศึกษาเพื่อพัฒนาภูมิธรรมเป็นอันดับหนึ่ง ดังนี้

"ภูมิธรรมจำเป็นต้องปลูกฝังก่อน เพราะภูมิธรรมเป็นพื้นฐานอันสมควรของความเป็นคน คนที่เติบโตโดยมีภูมิธรรมสมควรเท่านั้นจึงจะมีความสามารถประกอบอาชีพอย่างคนและอยู่กับคน อย่างคนได้" ^{๓๔}

ในการเตรียมชีวิตของคนนั้น พระพุทธทวรวรณได้ให้ความสำคัญกับการเตรียมภูมิธรรมเป็นอันดับแรก โดยถือว่าเป็นพื้นฐานของความเป็นคน ซึ่งจะช่วยให้เติบโตเป็นคนที่ดีสมบูรณ์ได้

พระพุทธทวรวรณได้ให้ความหมายของภูมิธรรมว่า :-

"ภูมิธรรม หมายถึง ระเบียบปฏิบัติเพื่อความถูกต้องและความปกติสุขของคนและของหมู่คณะ มีลักษณะเป็นแบบแผนของมนุษย์ชนที่แท้จริง ซึ่งเรียกกันในปัจจุบันว่า ศิลธรรม" ^{๓๕}

และ"ภูมิธรรมคือหลักแห่งความดี ภูมิธรรมแห่งมนุษย์ชน ก็คือ หลักแห่งความดีของคนที่เกิดมาในสภาพมนุษย์

ภูมิธรรมของมนุษย์ชนนั้น พระพุทธเจ้าได้แสดงไว้ว่ามี ๓ ประการคือ

๑. การรู้จักอุปการะกัน
๒. การรู้จักสงเคราะห์กัน
๓. การรู้จักแสดงกตัญญูต่อบุคคลเวทิต่อกัน

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

^{๓๕} พระธรรมญาณมุนี, "จุดมุ่งหมายที่แท้จริงของการศึกษา" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๔๐๔.

ภูมิธรรม ๓ ประการนี้ เป็นสัญลักษณ์แห่งมนุษยชน คนจะถึงความเต็มมนุษย์ ด้วยการรู้จักอุปการะกันบ้าง รู้จักสงเคราะห์กันบ้าง รู้จักกตัญญูตเวทีต่อกันบ้าง เพราะ ภูมิธรรมสามประการนี้เป็นทางทำคนให้รวมกันเป็นสังคมได้"^{๓๖}

กล่าวโดยสรุปได้ว่า พระพุทธธรรม ได้ให้ความสำคัญกับการศึกษาเพื่อพัฒนา ภูมิธรรมหรือศีลธรรมว่าเป็นสิ่งที่จำเป็นต้องปลูกฝังและพัฒนาก่อน เพราะเป็นหลักแห่งความดี ของคน

๒.๓ ความสำคัญของการศึกษาเพื่อพัฒนาความกตัญญูตเวทีตามแนวคิดของ พระพุทธธรรม

ในภูมิธรรมสำคัญ ๓ ประการนี้ พระพุทธธรรมได้ให้ความสำคัญแก่ความ กตัญญูตเวทีเป็นอันดับแรก ดังนี้ :-

"ภูมิธรรมสามประการนี้ เริ่มต้นด้วยความกตัญญูตเวทีเป็นทุน จึง สามารถอุปการะคนอื่น สงเคราะห์ผู้อื่นถูกทางได้ ขาดกตัญญูตเวทีแล้วจะรู้จัก อุปการะ รู้จักสงเคราะห์ใครในลักษณะที่เหมาะสมได้ยากเต็มที่ ด้วยเหตุดังนี้ ชีวิตคนจึงเริ่มต้นถูกทางด้วยความกตัญญูตเวที ความสำเร็จทั้งหลาย ความ สบายทุกข์ประเภทที่ปรารถนาเกิดแก่ผู้มีกตัญญูตเวที"^{๓๗}

พระพุทธธรรมได้ยกพระพุทธานุชาตมาสนับสนุนความคิดนี้ ดังนี้ :-

"โย ปุพฺเพ กตกลุยาโณ กตตโร มนุญฺชติ อตถา ตสฺส ปวฺทณฺหิติ เย โทหนฺติ อภิพฺตฺติตา ซึ่งหมายความว่าผู้ใดทำได้ ระวังได้ ซึ่งประโยชน์และความดีที่ ผู้อื่นเคยหาไว้แก่ตนในหนหลังได้ ผู้นั้นย่อมเจริญด้วยประโยชน์ทุกอย่างที่พึง ปรารถนา นักปราชญ์ปัจจุบันนี้บางท่านให้คำสำคัญที่ควรคิดและควรจำไว้ ประการหนึ่งว่า ความกตัญญูตเวทีเป็นความดีโดยครบถ้วน " ^{๓๘}

^{๓๖}พระธรรมญาณมุนี, "แนวคิดในการดำเนินชีวิต" ธรรมญาณนิพนธ์

(กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๘๕๖.

^{๓๗}เล่มเดียวกัน, หน้า ๘๕๗.

^{๓๘}เล่มเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

พระพุทธรูปยังได้เสนอความสำคัญของภูมิธรรม คือความกตัญญูตเวที
ไว้อีกว่า :-

"คำว่ากตัญญู แปลว่า รู้ความดีของท่านที่มีคุณดีแก่ตน
คนรู้ความดีของผู้มีคุณดีแก่ตน เป็นผู้มีโอกาสจะรู้สิ่งทั้งปวงได้อย่างชัดเจน
ถ้าไม่รู้ความดีของผู้ที่มีคุณดีแก่ตนแล้ว เห็นจะยากที่จะรู้อะไรโดยชัดเจน
ถูกต้องได้ คำว่ากตเวทีคือการสนองพระคุณท่าน เป็นบ่อเกิดสำคัญแห่งความ
รับผิดชอบในชีวิตคน คนตอบแทนคุณ ตอบแทนความดีของผู้อื่นได้ จึงพร้อมที่
จะรับผิดชอบในการงานหน้าที่ ภารกิจทั้งหลายตลอดต้นตลอดปลายได้ด้วยดี"^{๓๙}

นอกจากนั้น พระพุทธรูปยังได้แสดงถึงโทษของการขาดความกตัญญูตเวที
ไว้ว่ามีโทษอย่างมหันต์ คือ:-

"ขาดความกตัญญูตเวทีแล้วดูเหมือนจะขาดไปทุกประการ กวีไทยโบราณ คือ
ท่านสุนทรภู่จึงได้กล่าวความจริงที่ควรรู้ควรคิดไว้ว่า
ทรลักษณ์อกตัญญูตาเขา เทพเจ้าก็จะแข่งทุกแห่งหน "^{๔๐}
และคนที่ขาดความกตัญญูตเวทีที่แท้จริง ท่านเปรียบเสมือนไม้คูก ซึ่งใช้ทำ
อะไรก็อบไม่ได้ มีลักษณะเป็นกาฝากสังคมตลอดเวลา"^{๔๑}

กล่าวโดยสรุปจะเห็นว่าพระพุทธรูปได้ให้ความสำคัญแก่การมีภูมิธรรมที่
ว่าด้วยความกตัญญูตเวทีมากและให้ความสำคัญกับการเตรียมชีวิตที่มีภูมิธรรม ซึ่งชีวิต
ที่มีภูมิธรรมนั้น ก็คือชีวิตที่มีความกตัญญูตเวทีเป็นเบื้องต้น ทั้งนี้เพราะชีวิตที่เริ่มต้นถูกทาง
ด้วยความกตัญญูตเวทีย่อมเจริญด้วยประโยชน์ทุกอย่างที่พึงปรารถนาทุกประการ

^{๓๙} เล่มเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

^{๔๐} เล่มเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

^{๔๑} พระธรรมญาณมุนี, "โครงสร้างความดี" ธรรมบัณฑิตนิพนธ์ (กรุงเทพฯ

กล่าวโดยสรุปในภาพรวมจะเห็นว่าพระพุทธรูปธรรม ได้ให้ความสำคัญแก่การศึกษาเพื่อพัฒนาความกตัญญูตบเทวีมาก โดยท่านชี้ให้เห็นว่า

๑. การศึกษาเป็นการเตรียมชีวิต เป็นการเตรียมความเป็นคนในทางที่ถูกต้อง
๒. การศึกษากับพระศาสนา เป็นเรื่องเดียวกัน โดยที่พระศาสนาเป็นหลักการพัฒนาหรือยกระดับชีวิตคน ส่วนการศึกษาเป็นวิธีการในการพัฒนาหรือยกระดับชีวิตคน ดังนั้นจะแยกจากกันไม่ได้ และคนทุกคนจะแยกตนออกจากการศึกษาและศาสนาไม่ได้เช่นกัน
๓. วัตถุประสงค์สำคัญของการศึกษา คือ การส่งเสริมสมรรถภาพของคน และสร้างสรรค์คุณสมบัติของคน ซึ่งหมายถึง ภูมิธรรม หรือศีลธรรม
๔. การจัดการศึกษาเพื่อการดำรงชีวิตให้มั่นคงและสามารถดำเนินชีวิตให้จงงามและปลอดภัยนั้น มี ๓ ลักษณะคือ การศึกษาเพื่อพัฒนาภูมิธรรม การศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพ และการศึกษาเพื่อพัฒนาสังคม ทั้งนี้โดยมีการศึกษาเพื่อพัฒนาภูมิธรรมเป็นพื้นฐานที่ต้องจัดไว้ก่อน
๕. ภูมิธรรม หรือศีลธรรม ซึ่งเป็นหลักแห่งความดีของคนนั้นมี ๓ ประการ คือ การรู้จักอุปการะผู้อื่น การรู้จักสงเคราะห์กัน และการรู้จักแสดงความกตัญญูตบเทวีต่อกัน
๖. การศึกษาเพื่อพัฒนาภูมิธรรมนี้ จะต้องเริ่มต้นด้วยความกตัญญูตบเทวีเป็นทุน จึงจะสามารถอุปการะผู้อื่นและสงเคราะห์ผู้อื่นอย่างถูกต้องได้

๓. คุณสมบัติของผู้มีความกตัญญูตบเทวีที่ควรพัฒนา

พระพุทธรูปธรรมชี้ให้เห็นว่าคนที่มีคุณแก่เรา นั้น มีหลายสิบหลายร้อยหลายพันด้วยกัน ผู้ที่คิดอุปการะคุณของท่านเหล่านั้นจนซาบซึ้งในอุปการะคุณนั้น แล้วตอบแทนท่านด้วยความยินดี ได้ชื่อว่าเป็นคนมีความคิดสมบูรณ์ มีใจสะอาด มีโอกาสที่จะได้รับผลอันสมบูรณ์แห่งการกรทของตนได้^{๕๒} แต่ว่าคุณสำคัญที่สุด ที่จะต้องปฏิบัติต่อท่านด้วยความกตัญญูตบเทวีเป็นพิเศษในฐานะเป็น พระพรยาจาชีวิตนั้นได้แก่

^{๕๒}พระธรรมญาณมุนี, "คุณของแม่" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๔๗๘.

๑. มารดา บิดา
๒. ครู อาจารย์
๓. ผู้บังคับบัญชาและผู้ปกครอง ๔๓

ซึ่งบุคคลสำคัญทั้งสามนี้ พระพุทธทวระญาณได้กำหนดว่า เป็นพระรัตนตรัยประจำตน โดยกำหนดว่า มารดา บิดานั้นมีความสำคัญสำหรับชีวิตคนไม่แพ้พระพุทธเจ้า ที่มีความสำคัญสำหรับชาวพุทธ ซึ่งพระพุทธทวระญาณได้เปรียบเทียบไว้ดังนี้ :-

- บิดา มารดา คือ พระพุทธเจ้าประจำตัว
 ครูบาอาจารย์ คือ พระธรรมประจำตัว
 ผู้บังคับบัญชาและผู้ปกครอง คือ พระสงฆ์ประจำตัว ๔๔

พระพุทธทวระญาณสอนว่า คุณสมบัติของผู้มีความกตัญญูตเวทีที่ควรพัฒนา คือ การปฏิบัติต่อบุคคลสำคัญยิ่งเหล่านี้ด้วยความกตัญญูตเวที โดยการบำเพ็ญตนเป็น

๑. ลูกที่ดี
๒. ศิษย์ที่ดี
๓. ผู้ใ้บังคับบัญชาและผู้เป็นปกครองที่ดี ๔๕

๔๓ พระธรรมญาณอุณี, "โครงสร้างความดี" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพฯ มหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๔๔๑-๔๔๓.

๔๔ พระธรรมญาณอุณี, "พุทธปรัชญาโอวาทกถา" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพฯ มหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๗๐-๗๔.

๔๕ พระธรรมญาณอุณี, "โครงสร้างความดี" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพฯ มหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๔๔๑-๔๔๓.

๓.๑ การเป็นลูกที่ดี

พระพุทธทวารวณได้ให้ความสำคัญของบิดามารดาไว้อย่างมากที่สุดหลายประการ คือ

(๑) "พ่อ" กับ "แม่" คือคนที่ทุก ๆ คนจะต้องนึกถึงท่าน ด้วยจิตใจอันเคารพบูชาเทิดทูนไว้เหนือคนอื่น และกรณการตอบแทนท่านได้ในทุก ๆ ทางด้วยทุก ๆ สิ่งแม้ชีวิตของตนเองในฐานะที่เป็นผู้มีอุปการะคุณแก่ตนอย่างมากที่สุด และก่อนคนอื่นทั้งหมด ทั้งนี้เพราะ พ่อกับแม่ที่แท้จริงย่อมมีความหมายและมีคุณค่าอันประเสริฐสุดโดยเฉพาและมีความจหนักัดตายตัว คือ "สอง" ท่านนั้น ไม้มากไม่น้อยกว่านี้ไปได้ จขหาใหม่หรือเปลี่ยนใหม่ด้วยประการใด ๆ ไม่ได้ทั้งนั้น ^{๕๖}

(๒) มารดา บิดา เป็นพรประจำตัวของคหิเศษ เพราะเหตุที่เป็นพรองค์แรกในชีวิต เป็นพรที่หาอีกไม่ได้ เมื่อหมดท่านไป ท่านได้มอบปัจจัยแห่งชีวิต ๔ ประการไว้ให้แก่บุตรธิดาทุกคน คือ

๑. ท่านให้ความรักที่แท้จริงเหนือความรักของคนทั้งหลาย
๒. ท่านให้ความสงสารขั้นสุดยอด
๓. ท่านให้ความพลอยดีใจเมื่อคราวบุตรธิดาได้ดี มีความสุขความเจริญ
๔. ท่านให้ความเที่ยงธรรม ตามความเป็นจริง

ซึ่งการที่ท่านให้ปัจจัย ๔ ประการนี้เองได้เป็นเครื่องสร้างสรรค์สถานและชีวิตของบุคคลให้ก่อกำเนิดขึ้นและดำเนินไปสู่ปลายทางจนถึงที่สุดได้ ^{๕๗}

(๓) พ่อมีความสำคัญที่สุดสำหรับชีวิตคนทุกระยะ ตั้งแต่เริ่มปฏิสนธิจนถึงตาย พระพุทธทวารวณได้กล่าวว่พระพุทธศาสนา ได้ยกฐานะของพ่อสำหรับลูกไว้ คือ

^{๕๖}พระธรรมญาณมุนี, "คุณของแม่" ธรรมมณีนิตย (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๔๓๕.

^{๕๗}พระธรรมญาณมุนี, "มงคลธรรมประจำครอบครัว" ธรรมมณีนิตย (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๓๐๓-๓๐๘.

- ๑. เป็นพรหม
 - พ่อมีปัจจัยสำหรับชีวิตลูกตั้งแต่อำนาจ
 - ๑.๑ มีความรักที่บริสุทธิ์ลึกซึ้ง
 - ๑.๒ มีความสงสารไม่รู้จักสิ้นสุด
 - ๑.๓ มีการสนับสนุนกำลังใจ ปลอบประโลมขวัญทุกเวลา
 - ๑.๔ มีความเที่ยงธรรมสมควรแก่เหตุผล
- ๒. เป็นบุรพเทวดา
- ๓. เป็นบูรพาจารย์
- ๔. เป็นอาหุเนยบุคคล
 - พ่อเป็นผู้ที่ลูกควรบูชาด้วยการบูชาอย่างสูงยิ่ง เพราะท่านเป็นผู้อบรม
 - สั่งสอนให้ลูกทำดีทุกอย่างจนเต็มความสามารถ
- ๕. เป็นผู้แสดงโลก ๔๘

(๕) พระพุทธธรรมได้นำพระราชาธิพนธ์ของสันกาลีส รัชกาลที่ ๖
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมาใช้ในการแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของมารดา
และบิดาเสมอ ๆ ดังนี้

มาดาบิดุไซรี	พรหมของ	บุตรนา
ชั้นสุภาสิตบอง	เปรียบไว้	
ให้ผู้ฉลาดตรอง	เห็นชอบ	ตามแล
ระลึกแล้วจักได้	ท่อนรู้สัมคณ	๔๘

๔๘ พระธรรมญาณมุนี, "พ่อ" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๔๘๓-๔๘๗.

๔๙ พระพุทธธรรม, คติวิจารณ์ เรื่องความกตัญญูตเวที (ลพบุรี : ทัศนาภิบาล
การพิมพ์, ๒๕๓๓) หน้า ๕.

กล่าวโดยสรุปคือ พระพุทธธรรมได้เน้นให้เห็นความสำคัญของบิดา มารดา ใว้อย่างสำคัญโดยถือว่าเป็นบุคคลที่มีความสำคัญที่สุดต่อชีวิตของทุกคนตลอดเวลา เป็นพระ ประจาชีวิตคน เป็นพรหมของลูก ซึ่งจะหาใครเทียมเท่าอีกมิได้แล้วในโลกนี้

นอกจากจะได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของบิดามารดาไว้หลายประการดัง กล่าวข้างต้นแล้วพระพุทธธรรมยังได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการแสดงความกตัญญู กตเวทีต่อบิดามารดาไว้ดังต่อไปนี้คือ

(๑) การเลี้ยงบิดามารดาด้วยความกตัญญูกตเวที จัดเป็นจุดเริ่มต้นแห่งความดี ในชีวิตของมนุษย์ทั้งปวง เพราะความกตัญญูกตเวทีนั้นเป็นรากฐานแห่งมนุษยธรรม คนไม่มีความกตัญญูกตเวที่ย่อมขาดรากฐานแห่งมนุษยธรรม ^{๕๐}

(๒) คนที่ควรต้องแสดงความกตัญญูกตเวทีอย่างแรงกล้า ไม่มีใครสำคัญยิ่ง ใปกว่า บิดา มารดาบังเกิดเกล้า ถ้าขาดความกตัญญูกตเวต่อบิดามารดาแล้ว จะมีความ กตัญญูกตเวต่อกันอื่นมิได้เลย เพราะไม่มีใครในโลกนี้ที่จะดีต่อเราเท่ามารดา บิดา ดังนั้น การเลี้ยงบิดามารดาให้เป็นสุข จึงเป็นประการแรกแห่งการปฏิบัติเพื่อบรรลุถึงความดี ^{๕๑}

(๓) การเลี้ยงมารดา บิดาเป็นการระเหิรการทั้งหลาย เป็นหน้าที่เหนือ หน้าที่ทั้งหลาย เพราะมารดา บิดาเป็นพระประจาตัวของเรา มีพระคุณอันเกล้าแก่เรา ตลอดเวลา ตั้งแต่เกิดมาจนกระทั่งเติบโตใหญ่ และจนกว่าจะจากโลกนี้ไป ความสำเร็จใน ชีวิตเราทุกขณะมีอุปการคุณของมารดา บิดาเข้าสอดแทรกอยู่โดยมิเสื่อมคลาย พระคุณของ มารดา บิดา จึงเป็นเสมือนหนึ่งสายเลือดอันเข้มข้นที่จะปรนปรี้อชีวิตร่างกายของเรา ให้มั่นคงและเจริญก้าวหน้าตลอดไปได้ คนดีทั้งหลายจึงต้องระลึกได้ซึ่งอุปการคุณของมารดา บิดา คนที่มีความดีอันประเสริฐของบิดา มารดาแล้ว จะเอาดีอย่างไรได้ ^{๕๒}

^{๕๐}พระธรรมญาณลูณี, "พระธรรมเทศนาแสดงแก่พุทธศาสนิกชน ประจาวันพระ ที่ ๔ มีนาคม ๒๕๐๓" ธรรมญาณลูณี, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิบูลกิจการพิมพ์, ๒๕๐๓) หน้า ๑๑๑.

^{๕๑}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๒.

^{๕๒}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๐.

(๔) การบำรุงมารดา บิดา เป็นหน้าที่ชั้นมูลฐานของมนุษย์ชน เป็นการเริ่มต้นเพื่อความสมบูรณ์ตั้งในปัจจุบันและอนาคต เพราะเป็นเครื่องสร้างความสนิทถึงหน้าที่และความรับผิดชอบทุกประการ ๔๓

(๕) ครอบครัวที่มารดา บิดาได้รับการบำรุงจากบุตร ธิดาตามฐานะ ย่อมมีสภาพเป็นครอบครัวที่ดีที่สุด เพราะมีความอบอุ่นด้วยสัมพันธ์ภาพอันดีในระหว่างกันและกัน มีตัวอย่างแห่งมนุษยธรรมที่ดีสำหรับมนุษย์ชนภายในครอบครัวนั้น หน้าที่แห่งความเป็นมนุษย์ย่อมปกคลุมครอบครัวนั้นโดยทั่วถึง ครอบครัวนั้นจึงเป็นครอบครัวที่สมบูรณ์ มีความเจริญก้าวหน้าตลอดกาล ในลักษณะที่ตรงกันข้าม ครอบครัวที่มารดา บิดาไม่ได้รับการบำรุงจากบุตร ธิดา ตามฐานะย่อมมีแต่ความอลเวง เพราะอำนาจความเห็นแก่ตัว สัมของดีของจาเป็นทุกอย่างภายในครอบครัว ครอบครัวนั้นจัดเป็น "ครอบครัวพิการ" จะดำรงสภาพอยู่ไม่ได้ ต้องระส่ำระสายและสลายตัวไปในที่สุด ๔๔

(๖) การบูชาพ่อแม่อันสูงสุดประเสริฐยิ่งประการหนึ่ง เพราะนอกจากจะนำความภาคภูมิใจมาให้ลูกแล้ว ยังเป็นความสดชื่นสำหรับพ่อและเป็นเครื่องโอบอุ้มหัวใจให้ลูกอยู่ในวิถีทางที่ถูกต้อง โอบอุ้มหัวใจสังคมให้สมบูรณ์อีกส่วนหนึ่งด้วย ๔๕

(๗) อุบายการคุณของมารดา บิดา จึงมีความหมายเหมือนนมโพธิ์ร่มไทร ให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุขทุกเวลา พระคุณท่านจึงเป็นหนี้รายใหญ่เหนือหนี้รายใดทั้งหมดที่เราจะต้องแบกไว้ เพราะฉะนั้นนักปราชญ์จึงได้ดัดเตือนให้ปฏิบัติชอบในมารดา บิดา ด้วยการบำรุงรักษาในทางความสุขกาย ในทางความสุขใจ อันเรานั้นหลายได้ทราบโดยทั่วกัน การบำรุงมารดา บิดาให้เป็นผู้สุขนั้นเป็นหน้าที่อันสำคัญของมนุษย์ในโลกนี้ ๕๐

๔๓ พระธรรมญาณมุนี "มงคลประจำครอบครัว" ธรรมญาณนิพนธ์

(กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๗๐๗.

๔๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐๘.

๔๕ พระธรรมญาณมุนี, "พ่อ" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๔๘๔.

๕๐ พระธรรมญาณมุนี, "พระธรรมเทศนาแสดงแก่พุทธศาสนิกชน ประจำวันพระที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๓" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิบูลย์กิจการพิมพ์, ๒๕๐๓) หน้า ๑๔๔.

(๘) พระพุทธทวรวรญาณได้ยกพุทธศาสนสุภาษิต เพื่อแสดงถึงความสำคัญของการแสดงความกตัญญูตเวทีต่อมารดา บิดา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการบำรุงมารดา บิดา ให้เป็นสุข คือ :-

มาดาบิดอุปปุราณี เอตมมุงุ คสมุตตมัม

การบำรุงมารดา บิดาให้เป็นสุข เป็นมงคลอันสูงสุดประการหนึ่ง ๔๗

(๙) พระพุทธทวรวรญาณได้ให้ความสำคัญกับการเป็นลูกที่ดีมากโดยถือว่าการเป็นลูกดีมีความสำคัญที่สุด เพราะความเป็นลูกดี สามารถจะพบความดีในภาวะอื่น ๆ ได้ คือเมื่อเป็นลูกดีได้ก็โอกาสที่จะเป็นอย่างอื่นดีได้ ถ้าเป็นลูกดีไม่ได้ก็ยากที่จะพบทางที่จะเป็นอย่างอื่นดีได้ ๔๘

(๑๐) นอกจากนี้พระพุทธทวรวรญาณยังแสดงให้เห็นโทษของการเป็นลูกไม่ดีไว้คือ ถ้าเป็นลูกดีไม่ได้ คงจะเป็นอะไรดีไม่ได้ชั่วชีวิต แต่ถ้าเป็นลูกดีได้ ก็อาจเป็นอะไรดีได้เกือบทุกอย่าง ลูกดีคือ ลูกที่เม่งหาพ่อแม่ และเม่งหาให้พ่อแม่ต้องผิดหวัง ๔๙

(๑๑) พระพุทธทวรวรญาณ ได้ชี้ให้เห็นว่าการจะเป็นคนดีสำเร็จจะต้องเริ่มต้นที่ความเป็น "ลูกดี" ถ้าเป็นลูกดีได้ก็เป็นคนดีได้สำเร็จ ถ้าเป็นลูกดีไม่ได้จะเป็นคนดีไม่สำเร็จ แม้อยากจะเป็นคนดีสักเพียงใดก็ตาม ดังนั้น คนจะดี จึงต้องเริ่มต้นที่ความเป็น "ลูกดี" ๖๐

จะเห็นว่า พระพุทธทวรวรญาณได้หยิบยกประเด็นต่าง ๆ ที่แสดงถึงความสำคัญของการที่จะต้องแสดงความกตัญญูตเวทีต่อบิดา มารดา อย่างหลีกเลี่ยงมิได้ ก็เป็นภาระหน้าที่ที่สำคัญที่สุด ทั้งนี้เพราะการบำรุงบิดามารดาเป็นหน้าที่มูลฐานของมนุษย์ เป็นจุดเริ่มต้นแห่ง

๔๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๔.

๔๘ พระพุทธทวรวรญาณ, คติวิจารณ์เรื่องความกตัญญูตเวที (ลพบุรี : สำนักพิมพ์ นิตยโกศลการพิมพ์, ๒๕๓๓) หน้า ๔.

๔๙ พระธรรมญาณมุนี, "ความคิดในเวลาใกล้รุ่ง" ธรรมกถึกนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๖๒๔.

๖๐ พระธรรมญาณมุนี, พระธรรมกถึกนิพนธ์ ๘๖ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๓๐) หน้า ๙.

ความดีในชีวิตของมนุษย์ทั้งปวง เป็นประการแรกแห่งการปฏิบัติเพื่อบรรลุถึงความดี เป็นมงคลสูงสุดของชีวิตมนุษย์ประการหนึ่ง เป็นเครื่องสร้างความสวัสดีในหน้าที่และความรับผิดชอบทุกประการ

พระพุทธธรรมานได้สอนถึงวิธีการที่จะแสดงความกตัญญูต่อพระคุณอันสูงสุดของบิดามารดาได้โดยกรณาดังนี้ คือ

"บุตรธิดาทั้งหลายต้องเดินตามทางที่ท่านเดินไปแล้ว คือ จงระลึกถึงอุปการคุณสูงสุดของท่านที่ก้าวไว้แก่ตนไว้ในความทรงจำและระลึกถึงตลอดกาล แล้วดอบแทนคุณท่านโดยพยายามบำรุงท่านในเวลานั้นเหมาะสมด้วยความกตัญญูต่อเทวี ตามพุทธวิธีดังนี้ คือ :-

๑. บำรุงเลี้ยงท่านด้วยความสวัสดีว่า เป็นพ่อแม่ของตน

ท่านบำรุงเลี้ยงเรามาทั้งร่างกายและจิตใจ ด้วยความเสียสละสูงสุด ทั้งเวลา ทั้งการงาน ทั้งทรัพย์สิน

ไม่มีอะไรที่สมควรจะให้เราได้ แต่ท่านไม่ให้ ท่านยอมให้ได้ทุกสิ่งทุกอย่างฉันใด เราก็ต้องบำรุงเลี้ยงท่านฉันนั้น เพื่อพ่อแม่บังเกิดเกล้า เราต้องให้ได้ทุกสิ่งทุกอย่าง การบำรุงเลี้ยงพ่อแม่ที่สำคัญ ก็คือ

ก. นำท่านเข้าสู่ความถูกต้อง ความสุขสงบตามโอกาส

ข. ไม่ทำให้ท่านต้องผิดหวังในทางที่ชอบเพราะการกระทำของเรา

ค. ให้ท่านเกิดความอบอุ่นและสดชื่น จากความรู้สึกว่า "มีลูกดี"

ความภาคภูมิใจที่สำคัญของคน มาจากความรู้สึกว่ามีลูกดี ถึงจะยากจน ชนแค้น หรือจะเจ็บไข้ได้ป่วยก็สบายใจ

ง. ให้ความเคารพบูชาท่าน เสมอต้นเสมอปลาย ท่านเป็นพ่อแม่ แม้ต่อมาจะเป็นอย่างไร ด้วยเคราะห์กรรมใด ๆ ก็ต้องเป็นพ่อแม่

เราเป็นลูก แม้ต่อมาจะมีบุญวาสนา มีสถานภาพประการใด ก็ต้องเป็นลูก ต้องไม่ยอมให้สิ่งใด ๆ เปลี่ยนแปลงความเป็นพ่อแม่ และความเป็นลูกได้เป็นอันขาด

๒. ทำการงานของท่าน ด้วยความสวัสดีว่า สำคัญว่าการงานของเรา

การงานของเราพ่อแม่ท่านทำก่อนแล้วจึงทำการงานของท่านภายหลัง เช่น

เมื่อสมัยที่เราเป็นเด็ก ๆ เรากินแล้วท่านจึงกิน เราหลับแล้วท่านจึงหลับ
เราอาบน้ำแล้วท่านจึงอาบ เราหายป่วยแล้ว ท่านจึงยอมห่าง

ประโยชน์และความสบายของเรา เป็นยอดปรารถนาของท่าน
เพราะฉะนั้น เราก็ต้องปฏิบัติเช่นนั้น ความเป็นลูกของพ่อแม่ จึงจะมี
ความหมาย

พ่อแม่ที่ได้รับการบำรุงเลี้ยง และการปฏิบัติจากลูกด้วยอาการเช่นนี้ย่อม
มีความสุขสดชื่น บุญนั้นชั่วนิรันดร์ เป็นร่มโพธิ์ทองและเป็นเจดีย์ของลูกตราบนานอายุชัวย ให้
ความร่มเย็นเป็นสุข และความอบอุ่นความปลอดภัยแก่ลูกตลอดเวลา

๓. รักษาวงศ์ตระกูล ให้ดำรงอยู่ด้วยความมั่นคง ในศักดิ์ศรี โดยวิธีการ
ที่สำคัญ ๆ ดังนี้ คือ

ก. ปรับตนให้เป็นอภิชาตบุตร เจริญด้วยคุณธรรมความดี การงาน และ
หน้าที่สูงกว่าที่พ่อแม่ได้ทำมา

ข. รักษาความสามัคคีปรองดองในระหว่างที่ ๆ น้อง ๆ ให้มั่นคงไม่ให้เกิด
ความระหองระแหงกัน ด้วยความสำนึกว่า "ความเป็นพี่เป็นน้องสำคัญกว่าสิ่งทั้งหลาย"

ค. หากกรรมดีที่พ่อแม่ได้เคยทำมาและไม่สามารถจะหาต่อไปได้อีก เช่น
การทานบุญเป็นประจำ

การอุปถัมภ์บำรุงวัด และพระภิกษุสงฆ์

การทำสาธารณกุศลที่สมควร

๔. รักษาทรัพย์มรดกไว้ด้วยดี ด้วยความสำนึกว่า "เป็นหลักทรัพย์สำหรับ
วงศ์ตระกูล" ไม่ยอมให้เกิดความเสียหาย ด้วยเหตุที่ไม่จำเป็น

มรดกที่สำคัญอีกส่วนหนึ่ง ก็คือคำสั่งสอนเด็กเด็อนานประการที่สำคัญที่พ่อแม่
ได้เคยสั่งสอนเด็กเด็อนมา ต้องพยายามจดจำประพฤติปฏิบัติ ด้วยความจริงจัง เมื่อพ่อแม่มีชีวิต
อยู่เคยทำอย่างใด หมดท่านไปก็ต้องทำอย่างนั้น ให้เป็นการ "เสมอต้นเสมอปลาย"

๕. เมื่อท่านล่วงลับจากไป ตั้งใจทานบุญกุศลเป็นเครื่องสักการบูชา
คุณท่าน ด้วยความสำนึกว่าเป็นหน้าที่ตามประเพณีที่ตั้งมา

ทุกวันจะต้องนึกถึงพระคุณอันเกลาของท่านให้ได้ เมื่อบูชาพระประจำวันในยามค่ำคืน ก่อนจะนอนแล้ว ต้องนึกถึงใบหน้ากิริยาท่าทาง คำสั่งสอนตักเตือนแม่คำต่าของท่านให้ปรากฏในความรู้สึก จนเกิดความซาบซึ้ง แล้วกราบไหว้ จะเป็นกรรมดีที่มีคุณค่ายิ่งใหญ่ แก่ชีวิตของตนชั่วนิรันดร ๖๑

นอกจากนั้น พระพุทธทวรมานยังได้สอนให้บูชาพ่อและแม่ด้วยการแสดงความเคารพนบถ แสดงความเคารพ เอาอกเอาใจ ปฏิบัติรับใช้ด้วยความเสียสละ เชิดชูไว้ในฐานะ "บุคคลสำคัญยิ่ง" เหนือสามัญชนทั้งหลายโดยเข้าใจว่าไม่มีใครให้ความแน่นอนจริงจังและเสียสละเพื่อเราเท่าพ่อกับแม่ของเราเลย

ความเสียสละเพื่อท่านเท่านั้นเป็นสัญลักษณ์แห่งการเชิดชูบูชาอันแท้จริงต่อท่าน ด้วยเหตุนี้ ลูกทุกคนต้องไม่ห่างพ่อแม่ ไม่ทิ้งพ่อแม่ ไม่ลืมพ่อแม่ ไม่ว่าตนและท่านทั้งสองจะอยู่ในสถานะเช่นไร ลูกพึงปฏิบัติบำรุงต่อพ่อแม่ด้วยความกตัญญูตเวทีจากใจจริง จึงจะได้ชื่อว่า เป็นมนุษย์ชนที่แท้จริง ๖๒

นอกจากนี้พระพุทธทวรมานยังได้ชี้ให้เห็นถึงประโยชน์สำคัญ ๒ ประการ ที่ผู้ปฏิบัติชอบต่อพ่อแม่ของตนตามวิธีที่ท่านได้สอนไว้จะได้รับ คือ

๑. มีความปลอดภัย
๒. ได้แนวทางดำเนินชีวิตที่งดงามมีความราบรื่นตลอดไป ๖๓

กล่าวโดยสรุป พระพุทธทวรมานได้ให้ความสำคัญแก่บิดามารดาอย่างยิ่งโดยระบุในคำสอนว่าเป็นผู้ที่จะต้องปฏิบัติต่อท่านด้วยความกตัญญูตเวทีเป็นพิเศษ เป็นผู้ที่จะต้องพัฒนาความกตัญญูตเวทีให้สูงยิ่งขึ้นไปตลอดเวลา ซึ่งไม่ว่าจะสนองคุณโดยแสดงความกตัญญูตเวทีต่อท่านมากสักเพียงไรก็ไม่สามารถจะทดแทนบุญคุณทั้งสองท่านได้หมด

๖๑ พระธรรมญาณดุษณี, ธรรมญาณดุษณี ๑๒ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๓๐) หน้า ๑๑-๑๒.

๖๒ พระธรรมญาณดุษณี, "พ่อ" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๔๘๘.

๖๓ พระธรรมญาณดุษณี, ธรรมญาณดุษณี ๑๒ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๓๐) หน้า ๑๒.

การที่พระพุทธรูปทรงสอนให้พัฒนาความกตัญญูตอเวทิต่อบิดามารดา นั้น ด้วยเหตุ
ว่าบิดามารดาถือเป็นบุคคลที่มีความสำคัญที่สุดต่อชีวิตของทุกคนที่จะหาใครเทียมมาได้อีกแล้วใน
โลกนี้ การแสดงความกตัญญูตอเวทิต่อบิดามารดาเป็นหน้าที่ของมนุษย์ เป็นมูลฐานแห่งความดี
ในชีวิตทั้งปวง เป็นมงคลสูงสุดของชีวิตมนุษย์ประการหนึ่ง และเป็นเครื่องสร้างความสามัคคีใน
หน้าที่และความรับผิดชอบของมนุษย์

พระพุทธรูปทรงสอนให้แสดงความกตัญญูตอเวทิต่อบิดามารดา โดยให้ถือเป็น
หน้าที่ของบุตรธิดาที่จะต้องกราบอย่างต่อเนืองตลอดเวลา และพัฒนาให้เจริญอกงามมากยิ่งขึ้น
ซึ่งสามารถทำได้ด้วยวิธีการต่าง ๆ คือ เลี้ยงดูบำรุงบิดามารดาตามฐานะ ทำการงาน
ของท่าน ตีระวางศรัทธาให้มั่นคง รักษาทรัพย์มรดกที่ท่านยกให้ นอกจากนั้นเมื่อท่านล่วงลับ
ไปแล้ว ก็ทำบุญกุศลส่วนกุศลไปให้

๓.๒ การเป็นศิษย์ที่ดี

พระพุทธรูปทรงสอนให้ให้ความสำคัญแก่ "ครู" มาก โดยท่านได้กล่าวไว้ว่า :-

"ครู" คือ

๑. ผู้นำชีวิตในการศึกษาเล่าเรียน
๒. ผู้นำกับชีวิตในการดำเนินตน

ในการศึกษาศิษย์วิทยากรทั้งหลาย ถ้าไม่มีครูก็เหมือนเรือที่กำลังแล่นอยู่ใน
มหาสมุทรโดยไม่มีเข็มทิศ ยากที่จะแล่นไปถึงจุดหมายที่พึงประสงค์โดยปลอดภัยในเวลา
สมควรได้

ในการประกอบอาชีพและปฏิบัติธุรกิจทั้งหลายถ้าไม่มีครูก็เหมือนเรือที่ขาด
หางเสือยากที่จะแล่นให้ตรงทิศทางที่ปลอดภัยจากอันตรายได้ ๖๔

"ครู" ท่านนั้นเป็นผู้มีหน้าที่ทำคนให้มีความสามารถเป็นคน และมีหน้าที่ทำสังคมของคน
ให้มีความดีเหมาะสม เพราะฉะนั้นความเป็นคนของคนเราก็คือ สภาพของคนเราก็คือ

จะดำเนินไปในรูปใดนั้น อยู่ในอำนาจและความคิดชอบของคนที่ปฏิบัติหน้าที่เป็น "ครู"
 วรรณกาล" ๖๔

ครูอาจารย์มีความสำคัญเหมือนพระธรรม พระธรรมเป็นคำสั่งสอนของ
 พระพุทธเจ้าที่ทรงสอนไว้ ให้ละชั่วทำดีฉันใด ครูอาจารย์ก็สอนเช่นนั้น ฉะนั้น ๖๖

พระพุทธรูปงามได้ปฏิบัติตนเป็นครูมาตลอดเริ่มตั้งแต่เป็นครูบาลีไวยากรณ์
 ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๘ เป็นครูทำหน้าที่สอนนักเรียนในโรงเรียนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๗ นอกจากนั้น
 ก็ทำหน้าที่สั่งสอนอบรมให้การศึกษาตลอดมา พระพุทธรูปงามได้ให้สัมภาษณ์ถึงเหตุผลที่จัด
 ตั้งโรงเรียนวิจิตรศึกษาขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๔ ว่ามีหลายเหตุผล กล่าวคือ

"ประการที่หนึ่งเกิดจากหลวงพ่อดังใจจะไม่ลาสิกขา จะใช้ชีวิตทาง
 พระศาสนา เราจำเป็นต้องหางานทำ ถ้าเราไม่หางานเป็นกุศลเป็นปรจจาแล้ว
 จะรู้สึกชีวิตจะไม่มีความสุขขึ้น เราก็ต้องการสอนหนังสือ หน้าที่ของครูนี้เป็นงาน
 ที่ดีที่สุด" ๖๗

จะเห็นว่าพระพุทธรูปงามให้ความสำคัญกับการเป็นครูมาก และด้วยตนเอง
 ก็ทำหน้าที่เป็นครูมาตลอดชีวิต

ในงานบรรดางานต่าง ๆ พระพุทธรูปงามได้ให้ความสำคัญกับงานอบรมสั่งสอน
 และงานปกครองว่าเป็นงานสำคัญยิ่ง โดยท่านได้กล่าวไว้ดังนี้ :-

"งานสำคัญในวงชีวิตของมนุษย์เราคืองานอบรมสั่งสอนอย่างหนึ่งกับ
 งานปกครองอีกอย่างหนึ่งไม่มีงานใดที่จะมีความหมายสูงสุด หรือมีความสำคัญที่สุด
 เท่างานสองงานนี้ งานอบรมสั่งสอนก็ดี งานปกครองก็ดี เป็นเสมือนหนึ่งเทพเจ้า
 ในวงชีวิตของเรา กล่าวคือ ในสมัยใดมีการอบรมสั่งสอนดี การปกครองดี ใน
 สมัยนั้นประชาชนย่อมมีความร่มเย็นเป็นสุข

๖๔ พระธรรมญาณมุนี, "ครูที่มีคุณธรรม" ธรรมภาษณีพิมพ์ (กรุงเทพมหานคร :
 สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๓๑๓.

๖๖ พระธรรมญาณมุนี, พระธรรมญาณมุนี ๘๖ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
 อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๓๒) หน้า ๑๔๐.

๖๗ พระพุทธรูปงาม, สัมภาษณ์ วันอาทิตย์ที่ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๒๗ และ
 วันอาทิตย์ที่ ๒๖ สิงหาคม ๒๕๒๗

โดยทั่วกัน ในสมัยใดมีการอบรมสิ่งสอนไม่ดี การปกครองไม่ดี ในสมัยนั้นประชาชน ก็ย่อมมีความลำบาก เดือดร้อน คนก็ตี ชาก็ตี สังคมก็ตี จะมีสภาพเป็นอย่างไรก็ ด้วยการอบรมสิ่งสอนประการหนึ่งกับการปกครองอีกประการหนึ่งเท่านั้น"^{๖๘}

พระขุททวารวณสรุปว่า คนที่ทำงานสำคัญ ย่อมเป็นผู้มีเกียรติสูงสุด เป็นบุรุษนิย-
บุคคลของโลกกล่าวคือ :-

"เพราะฉะนั้น คนที่มีเกียรติสูงสุดจึงไม่มีใครเหนือครูกับนักปกครอง ครูกับนัก
ปกครองเท่านั้น เป็นบุรุษนิยบุคคลของโลก คือเป็นบุคคลที่คนและสังคมทั่ว ๆ ไปควรให้ความ
เคารพ ควรให้การยกย่องเป็นพิเศษ"^{๖๙}

ในความหมายนี้ ครูจึงเป็นคนที่มีเกียรติสูงสุด เพราะได้ทำหน้าที่สำคัญคือการ
อบรมสิ่งสอน ดังนั้นครูจึงเป็นคนที่จะต้องให้ความเคารพและยกย่องเป็นพิเศษ ซึ่งในที่นี้
พระขุททวารวณได้ให้ความหมายของ "ครู" ไว้ดังนี้ว่า :-

"ครู ในทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ ผู้ที่มีความสามารถในการอบรมคนให้มีความ
รู้สึกสูงขึ้นสมรรถภาพและฐานะ หากผู้ที่มีความสามารถในการสอนคนให้รู้วิชาการต่าง ๆ
เท่านั้นไม่ ผู้ที่มีความสามารถในการสอนให้รู้วิชาการต่าง ๆ อย่างเดียวเท่านั้น มีความ
เป็นครูเพียงครั้งเดียวแต่ถ้ามีความสามารถอบรมคนให้เจริญตามจังหวะชีวิตที่ต้องการนั้น
คือครูที่เต็มความหมายของคำว่าครู"^{๗๐}

จะเห็นว่าพระขุททวารวณได้ให้ความหมายของครูไว้ว่า มิใช่เพียงผู้สอนเฉพาะ
วิชาการต่าง ๆ เท่านั้น แต่จะต้องมีความสามารถอบรมคนให้เจริญ ซึ่งมีความสำคัญมาก

^{๖๘}พระธรรมญาณมุนี, "ครูที่มีคุณธรรม" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๓๑๓.

^{๖๙}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๒.

^{๗๐}เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

พระพุทธรูปงามได้หาสาธุธรรม คือธรรมของคนดี เป็นตัวตั้งในการสอน
หน้าที่ของศิษย์ที่มีต่อครู อาจารย์ ดังนี้ :-

"จงเดินตามทางที่ท่านเดินไปแล้ว คือจงระลึกถึงอุปการคุณที่ท่านหาไว้แก่ตน
แล้วตอบแทนคุณท่านในเวลาอันสมควร ด้วยความกตัญญูทเวที" ๗๑

โดยพระพุทธรูปงามได้สอนให้ศิษย์ที่ดีแสดงความกตัญญูทเวทีต่อครู อาจารย์
ด้วยอาการ ดังนี้ :-

๑. แสดงความเคารพต่อท่านตามธรรมเนียมและตามประเพณีนิยม มีการ
ลุกต้อนรับ เป็นต้น
๒. เอาใจใส่ในธุรกิจของท่าน ดุษณีคอยรับใช้อยู่ในที่ใกล้เสมอ
๓. เชื่อฟังคำสั่งสอนของท่าน
๔. อุปฐากบำรุงท่าน
๕. เรียนศิลปวิทยาด้วยความเคารพ" ๗๒

นอกจากนั้น พระพุทธรูปงาม ยังได้ให้ข้อเตือนสตินักเรียนทั้งหลายว่า
การเป็นนักเรียนดี จะต้องยึดมั่นในคุณธรรมดังต่อไปนี้ :-

๑. มีความเชื่อฟังและเคารพต่อครูอาจารย์โดยเคร่งครัด ท่านจึงจะได้
รับประโยชน์จากการสั่งสอนอบรมของครูอาจารย์
๒. เคารพต่อระเบียบวินัยของโรงเรียนโดยเคร่งครัด เพราะระเบียบ
วินัยย่อมคุ้มครองนักเรียนให้อยู่ในความเป็นนักเรียนดีตลอดกาล และความแข็งแรง
ซึ่งเป็นคุณสมบัติประเสริฐสุดในชีวิตของคนก็มาจากการฝึกฝนให้มีความเคารพต่อ
ระเบียบวินัยของนักเรียนเป็นเบื้องต้น

^{๗๑}พระธรรมญาณดุษณี, "สาธุธรรม" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๔๘๐.

^{๗๒}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘๑.

๓. ให้รู้จักเด็กรู้จักผู้ใหญ่ อันจะเป็นทางให้เข้ากับคนได้ดี อยู่กับคนได้
สะดวกตลอดไป

๔. จงปิดม่านความซื่อสัตย์สุจริตและความสงบเสงี่ยมเจียมตัวโดยเคร่งครัด
เพราะเป็นทางสะดวกสำหรับชีวิตทุกระยะ

๕. จงอุดหนุนระลึกถึงคุณท่านที่มีคุณ และหาทางตอบแทนคุณท่าน โดยเฉพาะ
อย่างยิ่ง คือการระลึกถึงคุณท่านเป็นเบื้องต้นแห่งความรู้สิ่งทั้งหลายโดยถูกต้อง และ
การตอบแทนคุณท่านก็เป็นเบื้องต้นแห่งความรับผิดชอบและความสนิทใจกันหน้าที่ได้ทุก
ประการ" ๗๓

นอกจากนั้น ในฐานที่พระพุทธรูปธรรมเป็นพระสงฆ์ มีตำแหน่งทางการบริหาร
กิจการคณะสงฆ์ โดยมีตำแหน่งสำคัญ ๆ กล่าวคือ เป็นเจ้าอาวาส เป็นอุปัชฌาย์จารย์ เป็น
เจ้าคณะจังหวัด เป็นหัวหน้าคณะธรรมทูต เป็นสังฆมนตรี เป็นต้น ได้ถวายความรู้และอบรม
พระภิกษุ สามเณร อยู่ตลอดเวลา และได้ยกย่องพระอุปัชฌาย์ว่าเป็นพ่อคนที่สอง โดยได้
กล่าวไว้ดังนี้ คือ

"การแสดงความเคารพต่อพระอุปัชฌาย์อาจารย์ของตนเป็นกิจสำคัญของพระ
ภิกษุสามเณร เรามีอุปัชฌาย์จารย์ เราจึงบวชได้ เล่าเรียนได้ ประพฤติปฏิบัติได้
เราต้องเคารพบนอบท่านจริง ๆ พระอุปัชฌาย์ก็คือพ่อคนที่สอง พระอุปัชฌาย์จึงเป็น
ที่เคารพนับถือตลอดชีวิต" ๗๔

^{๗๓}พระธรรมญาณมุนี, "ความเป็นนักเรียน" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพ
มหานคร : โรงพิมพ์วิบูลย์กิจ, ๒๕๒๘) หน้า ๓๔๑-๓๔๒.

^{๗๔}พระธรรมญาณมุนี, "หน้าที่พระภิกษุสามเณร" : บรรยายอบรมพระภิกษุ
สามเณร อำเภอเมืองฯ จังหวัดเพชรบูรณ์ ณ สโมสรข้าราชการจังหวัดเพชรบูรณ์"
ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิบูลย์กิจ, ๒๕๐๓) หน้า ๔๘-๔๙.

กล่าวโดยสรุปจะเห็นว่าพระพุทฺธวราภมได้ให้ความสำคัญของการเป็นครูอาจารย์อย่างมากเพราะเป็นผู้ที่ได้ทำหน้าที่สำคัญคือการอบรมสั่งสอน และได้สั่งสอนแนวทางที่ศิษย์ที่ดีพึงแสดงความกตัญญูแด่ต่อครูอาจารย์ไว้ โดยได้นำ "สาธุนธรรม" มาเป็นตัวอย่างในการสอน

๓.๓ การเป็นผู้ได้บิณฑบาตและผู้อยู่ในปกครองที่ดี

ในภูมิธรรมเรื่องความกตัญญูแด่พิน พระพุทฺธวราภมได้ยกย่องผู้บิณฑบาตผู้ปกครองว่า เป็นพระประจาชีวิตที่ทุกคนจะต้องปฏิบัติต่อท่านด้วยความกตัญญูแด่ที่เป็นพิเศษ โดยพระพุทฺธวราภมได้เปรียบเทียบผู้บิณฑบาต/ผู้ปกครองว่าเป็นพระสงฆ์ประจาตัว ^{๗๕}

พระพุทฺธวราภมได้ให้ความสำคัญกับงานปกครองว่าเป็นงานสำคัญยิ่ง ควบคู่กับงานอบรมสั่งสอน กล่าวคือ

"งานสำคัญในวงชีวิตของมนุษย์เราก็คือ งานอบรมสั่งสอนอย่างหนึ่งกับงานปกครองอย่างหนึ่งไม่มีงานใดที่จะมีความหมายสูงสุดหรือมีความสำคัญที่สุดเท่าสองงานนี้ คนก็ดี ชาตก็ดี สังคมก็ดี จะมีสภาพเป็นอย่างไรก็ดีด้วยการอบรมสั่งสอนประการหนึ่งกับการปกครองอีกประการหนึ่งเท่านั้น" ^{๗๖}

โดยพระพุทฺธวราภมยกย่องผู้บิณฑบาต/ผู้ปกครองว่าเป็นคนที่มีเกียรติสูงสุด เป็นปูชนียบุคคลของโลก คือเป็นบุคคลที่คนและสังคมทั่ว ๆ ไปควรให้ความเคารพ ควรให้การยกย่องเป็นพิเศษ ^{๗๗}

พระพุทฺธวราภมได้สอนให้ผู้ได้บิณฑบาตและผู้อยู่ในปกครองที่ดี แสดงความกตัญญูแด่ต่อผู้บิณฑบาต/ผู้ปกครอง โดยนำสาธุนธรรมเป็นธรรมเนียมในการปฏิบัติ โดยการแสดงความกตัญญูแด่ต่อผู้บิณฑบาต/ผู้ปกครอง ด้วยอาการดังนี้ :-

^{๗๕}พระธรรมญาณฉุนี, "พุทธปัจฉิมโอวาทกถา" ธรรมญาณฉินพณธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๗๒๕.

^{๗๖}พระธรรมญาณฉุนี, "ครูที่มีคุณธรรม" ธรรมญาณฉินพณธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๓๑๓.

^{๗๗}เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

- ๑. แสดงความอ่อนน้อมต่อท่าน
- ๒. มีความจงรักภักดีในท่าน
- ๓. มีความเชื่อมั่นในท่านและเดินตามแนวทางของท่าน
- ๔. ไม่ยกตนเสมอท่าน" ๗๘

กล่าวโดยสรุป จะเห็นว่าพระพุทธรูปธรรมได้ให้ความสำคัญแก่ผู้ปกครองและ
ผู้บังคับบัญชา มาก เพราะเป็นผู้ที่ทำงานสำคัญคือการปกครอง ถือว่าเป็นบุคคลที่มีเกียรติสูงสุด
ควรที่บุคคลและสังคมทั่วไป จะต้องให้ความเคารพและยกย่องเป็นพิเศษ ซึ่งพระพุทธรูปธรรม
ได้นิพนธ์ "สาธุนธรรม" มาใช้ในการแสดงความกตัญญูต่อผู้ปกครองและผู้บังคับบัญชา

ในฐานะคนสำคัญที่สุด ๓ ประเภท ที่จะต้องแสดงความกตัญญูต่ออย่างสูงสุด
คือ บิดา มารดา ครูอาจารย์ ผู้บังคับบัญชาและผู้ปกครอง นี้ พระพุทธรูปธรรมได้ประพันธ์
เป็นคาถาลอนไว้นั้น "คาถาลอนสอนศิษย์" เพื่อเป็นหลักในการแสดงความกตัญญูต่อไว้ ดังนี้

"อันความกตัญญูผู้คุณท่าน	ย่อมบันดาลบันดาลสภาพ
รู้สิ่งใดไม่เท่ารู้คุณคน	ทำให้ลดจุดหมายสบายนา
พระคุณท่านล้ำเลิศประเสริฐนัก	ไม่จำกัดจำเริญได้เล่าหนา
กตัญญูคือผู้หาชีวิตา	ให้ก้าวหน้าสมหวังสมดังใจ
หน้าที่ใหญ่ในความเป็นมนุษย์	อันเป็นจุดตั้งท่าก่อนสิ่งไหน
คือตอบแทนคุณท่านโดยฉันทใจ	เมื่อทำได้ดีสิ่งทั้งหลายทาง่ายนา
ผู้มีคุณค่าจุนมาแต่ต้น	มีมากคนด้วยกันถ้าสรรหา
หากเชิดชูผู้เลิศด้วยคุณา	คือบิดา มารดา ครูอาจารย์
ผู้ปกครองคอยมองความสุขทุกข์	อันวยสุขน่านามหาศาล
ไม่ลาเงเลียนเหมือนอื่นยั้งป็นนาน	จนสิ้นปรารถมอดม้วยลงด้วยกัน
ท่านทั้งสามล้ำเลิศประเสริฐชัด	เป็นไตรรัตน์บุชนี้ยี่ที่สร้างสรร
สุขสวัสดิ์มีมงคลผลอนันต์	แก่ผู้มั่นหมายปองสนองคุณ" ๗๙

๗๘ พระธรรมญาณมุนี, "สาธุนธรรม" ธรรมภาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๔๘๒.

๗๙ พระธรรมญาณมุนี, "คาถาลอนสอนศิษย์" ธรรมภาณนิพนธ์ (กรุงเทพ
มหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๗๘๓-๗๘๔.

นอกจากได้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของบิดา มารดา ครู อาจารย์ และผู้
บังคับบัญชา ผู้ปกครอง และได้ชี้แนะทางในการปฏิบัติตนเป็นลูกที่ดี ศิษย์ที่ดี และผู้บังคับบัญช
ษาและผู้อยู่ในปกครองที่ดี โดยการนำ "สาธุนธรรม" มาเป็นธรรมเนียมการสั่งสอน
อบรมแล้ว พระพุทธทวรญาณยังได้อบรมสั่งสอนให้แสดงความกตัญญูทเวื่อสิ่งสำคัญอีก
๒ สิ่งคือ

๑. สถานที่ที่มีพระคุณ คือ บ้านเกิด โรงเรียน และวัดของตน
๒. สถานที่ที่มีพระคุณ คือ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ๘๐

๓.๔ การกตัญญูทเวื่อสถานที่ที่มีพระคุณ

พระพุทธทวรญาณได้ชี้ให้เห็นต่อไปอีกว่า มิใช่เฉพาะบุคคลเท่านั้น ที่หาความสำเร็จ
ได้ตามที่ปรารถนามาให้คน สถานที่และสิ่งที่มีคุณความดีแก่ตนก็เป็นส่วนประกอบสำคัญที่มีบุญ
คุณแก่คนเราด้วย โดยท่านได้สอนไว้ดังนี้

"มิใช่เป็นเฉพาะความกตัญญูทเวื่อบุคคลเท่านั้น ที่หาความสำเร็จ
ตามที่ปรารถนาให้ แม้ความกตัญญูทเวื่อสถานที่และสิ่งที่มีคุณความดีแก่ตน
ก็สามารถนำผลที่ปรารถนามาให้ได้เช่นเดียวกัน" ๘๑

ในส่วนสถานที่ที่มีคุณแก่คนนั้น พระพุทธทวรญาณ ได้กำหนดว่ามี ๓ แห่ง กล่าวคือ

๑. บ้านเกิดของเรา
๒. โรงเรียนที่ตนเคยเรียน
๓. วัดที่ตนเคยบวชอยู่ ๘๒

๘๐ พระธรรมญาณมุนี, "ชีวิตที่สะอาด" ธรรมทานวิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๒๓๐.

๘๑ พระพุทธทวรญาณ, คติวิจารณ์ เรื่องความกตัญญูทเวื่อ (ลพบุรี : สำนักพิมพ์
นิตยโกศลการพิมพ์, ๒๕๓๓) หน้า ๗.

๘๒ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

ในส่วนบ้านเกิด พระพุทธวรญาณ ได้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญว่าเป็นถิ่นกำเนิดของครอบครัว วงศ์ตระกูลของตน ได้ให้ความร่มเย็นเป็นสุขแก่บรรพบุรุษของตน มาจนสามารถให้กำเนิดแก่บุตรของตนมาด้วยดีได้แม้เมื่อตนเติบโตขึ้นมาแล้วจะย้ายไปอยู่ที่อื่นก็ตาม บ้านเกิดก็คงเป็นที่ที่มีคุณแก่ตนอยู่ เช่นเดิมเหมือนกัน

พระพุทธวรญาณ ได้สอนว่า จะต้องระลึกถึงบ้านเกิดด้วยความสนใจเป็นประจํา และพยายามหาโอกาสที่จะสนองคุณตามกำลังความสามารถให้จงได้ จะได้เป็นเครื่องสร้างความชื่นใจแก่ตนเองได้ โดยพระพุทธวรญาณได้เล่าพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงคุณอันประเสริฐของเราที่ได้เคยเสด็จไปทรงเยี่ยมและพระราชทานกวดเวชกรรมแก่โรงพยาบาลที่พระองค์ทรงประสูติในสหรัฐอเมริกา เป็นที่ยกย่องสรรเสริญแก่ฝรั่งอเมริกันมาแล้วในทบทหลัง ๘๓

ในส่วนของโรงเรียนที่เคยศึกษาเล่าเรียนจะมีสติปัญญา สามารถประกอบอาชีพ และวัดที่เคยบวชเรียนรับคุณธรรมความดี จนสามารถครองตนอยู่ด้วยความปลอดภัยนั้น พระพุทธวรญาณก็ได้สอนเช่นเดียวกันว่า จะลืมไม่ได้ ต้องระลึกถึงด้วยความสนใจอยู่เป็นประจำ ต้องพยายามหาโอกาสที่จะอุปถัมภ์บำรุงให้เจริญเท่าที่ตนจะทำได้ ซึ่งจะเป็นเครื่องสร้างอนุสติและความรับผิดชอบที่มีคุณค่าแก่ตนอย่างมหาศาล ซึ่งพระพุทธวรญาณได้ชี้ให้เห็นว่าโรงเรียนเจริญ วัดเจริญดี ก็เพราะความกตัญญูตบเทวีของศิษย์เป็นสำคัญประการหนึ่ง ๘๔

๓.๔ การกตัญญูตบเทวีต่อสถาบันที่มีพระคุณ

นอกจากสถาบันที่มีพระคุณแล้ว พระพุทธวรญาณ ยังได้สอนให้แสดงความกตัญญูตบเทวีต่อสถาบันที่มีพระคุณ คือ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ อีกด้วย โดยพระพุทธวรญาณได้ชี้ให้เห็นว่า ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์เป็นหลักความเป็น

๘๓ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

๘๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘

ไทยทุกสาขา ไม่ว่าจะ เป็น ชาติ จะเป็นคน จะเป็นธุรกิจการงาน หรือจะเป็นการกิจใด ๆ
 ของไทยฝากไว้ที่ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ เป็นเสาเอกของคนไทย เป็นมงคลชีวิต
 ไทยทั้งคนทั้งสัตว์ทั้งแผ่นดิน

ความรักชาติ รักศาสนา รักพระมหากษัตริย์ หมายความว่า เลื่อมใส
 ผูกพัน เพื่อความอยู่รอดของชาติ เพื่อความอยู่รอดของศาสนา และเพื่อความมั่นคงของ
 ราชบัลลังก์ ^{๘๔}

จากการที่พระมหากษัตริย์ได้บรมสั่งสอนให้พัฒนาความกตัญญูต่อสิ่งที่
 พระคุณต่าง ๆ โดยการให้ความกตัญญูต่อสิ่งที่มากยิ่งขั้นนั้น สามารถจำแนกได้ดัง
 ปราศนีในตารางที่ ๔ ดังนี้

^{๘๔}พระธรรมญาณมุนี, "คุณธรรม ๔ ประการ" ธรรมบทนิพนธ์ (กรุงเทพ
 มหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๑๔๐ - ๑๔๑.

ตารางที่ ๔ คุณสมบัติของผู้มีความกตัญญูแก่ที่ควรพัฒนา

ที่	ผู้ต้องแสดงความกตัญญูแก่	คุณสมบัติของผู้มีความกตัญญูแก่ที่ควรพัฒนา	พฤติกรรมที่แสดงถึงความกตัญญูแก่
๑.	มารดา-บิดา	การเป็นลูกที่ดี	๑. ท่านเลี้ยงมาแล้วเลี้ยงท่านตอบ ๒. ท้าการทำงานหรือธุรกิจของท่าน ๓. ตารางวงศ์ตระกูลให้มั่นคงโดยการพยายามหาตหน้าให้เป็นอภิชาติบุตร ๔. ประพฤติตนให้เป็นคนควรรับทรัพย์มรดกและปกครองรักษาทรัพย์มรดกไว้ให้ดี ๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศไปให้
๒.	ครู-อาจารย์	การเป็นศิษย์ที่ดี	๑. แสดงความเคารพต่อท่านตามธรรมเนียมและประเพณีนิยม ๒. เอาใจใส่ในธุรกิจของท่าน ๓. เชื่อฟังคำสั่งสอนของท่าน ๔. อุปฐากบำรุงท่าน ๕. เรียนศิลปวิทยาด้วยความเคารพ

ที่	ผู้ต้องแสวงหาความ กตัญญูต่อ เหวี	คุณสมบัติของผู้มีความ กตัญญูต่อ เหวีที่ควรพัฒนา	พฤติกรรม ที่แสดงถึงความกตัญญูต่อ เหวี
๓.	ผู้ปกครอง-ผู้บังคับ บัญชา	ผู้อยู่ในปกครองที่ดี ผู้ได้บังคับบัญชาที่ดี	๑. แสดงความอ่อนน้อมต่อท่าน ๒. มีความจงรักภักดีในท่าน ๓. มีความเชื่อมั่นในท่านและเดิน ตามแนวทางของท่าน ๔. ไม่ยกตน เสนอท่าน
๔.	สถานที่ที่มีพระคุณ (บ้านเกิด/โรงเรียน ศิเคียบเรียน/วัดที่เคียบ บวช)	การกตัญญูต่อ เหวี ต่อสถานที่ที่มีพระคุณ	ต้องระลึกถึงบ้านเกิด โรงเรียน ที่เคียบเรียน และวัดที่เคียบบวชเรียน ด้วยความสนใจเป็นประจำ และหา โอกาสที่จะสนองคุณโดยการอุปถัมภ์ บำรุงให้เจริญ ตามกำลังความ สามารถให้จงได้
๕.	สถานที่ที่มีพระคุณ (ราชินี/ศาสนา/ พระมหากษัตริย์)	การกตัญญูต่อ เหวี ต่อสถานที่ที่มีพระคุณ	รักชาติ รักศาสนา และรักพระ มหากษัตริย์ โดยเสียสละ ผูกพัน เพื่อความอยู่รอดของชาติ เพื่อ ความอยู่รอดของศาสนา และเพื่อ ความมั่นคงของราชบัลลังก์

จากรายการที่ ๔ ดังกล่าวข้างต้น จะเห็นว่าพระพุทธรูปธรรมาสี สังกนอบรมานให้
พัฒนาความกตัญญูต่อ เหวีให้มากยิ่งขึ้น โดยการเป็น

๑. ลูกที่ดี
๒. ดีชย์ที่ดี
๓. ผู้อยู่ในปกครองที่ดี/ผู้ได้บังคับบัญชาที่ดี
๔. ผู้มีความกตัญญูต่องานที่มอบหมายให้ทำ คือ บ้านเกิด โรงเรียนที่เคยเรียน และวัดที่เคยบวชเรียน
๕. ผู้มีความกตัญญูต่องานที่มอบหมายให้ทำ คือ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์

๔. ธรรมเนียมในการพัฒนาความกตัญญูต่องาน

พระพุทธรักษาฯ ได้น้อมนำพระธรรมของพระพุทธศาสนาและจารีตประเพณีที่สำคัญของคนไทยมาเป็นตัวตั้งในการพัฒนาความกตัญญูต่องานใน ๒ ลักษณะ คือทั้งใช้ในการชี้ให้เห็นความสำคัญของความกตัญญูต่องานและใช้ในการพัฒนาความกตัญญูต่องาน กล่าวคือ

๔.๑ มรรยาธธรรม หรือธรรมเนียมสำหรับผู้ครองเรือน

พระพุทธรักษาฯ ได้นำ "มรรยาธธรรม" หรือ "ธรรมเนียมสำหรับผู้ครองเรือน" ซึ่งเป็นแบบแผนที่ถูกต้องในการครองเรือนหรือแบบฉบับที่ดีของผู้ครองเรือน^{๑๖} มาใช้ในการพัฒนาความสำคัญของความกตัญญูต่องานโดยได้นำพระพุทธรักษาฯ ที่พระบรมศาสดาจารย์ได้ทรงประทานระเบียบปฏิบัติสำหรับมาราวาสหรือผู้ครองเรือนมาสั่งสอนว่า

^{๑๖}พระธรรมปิณฑุ์, "ความคิดและข้อเขียนในเวลาใกล้รุ่ง พ.ศ. ๒๕๒๖" ธรรมปิณฑุ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๖๔๘.

"ยสุเสเต จตุโร ฌม สหุสสุ มรเมสิโน สจจ ฌโม ธิติ จาโค สเจ
 เปจจ น โสจติ ซึ่งมีความหมายว่า ธรรม ๔ ประการคือ สัจจ ธรรม (ทม) ธิติ
 (ขันติ) จาค มิแก่ผู้ครองเรือนผู้มีศรัทธาคนใด ผู้ครองเรือนคนนั้นจะไปแล้วก็ยอม
 ไม่เตร่าโศก" ๘๗

พระพุทธทวภมได้กล่าวถึงพระพุทธานุชาตินี้ว่า "เป็นหลักของผู้ครองเรือน
 โดยแท้เพราะหากผู้ครองเรือนที่ปฏิบัติตามสามารถสร้างหลักฐาน รักษาลักษณะและแปร
 หลักฐานให้ประณีตยิ่งขึ้นได้" ๘๘ ความสามารถในการครองเรือนนั้นย่อมสำเร็จได้
 ด้วยคุณสมบัติ ๔ ประการ ๘๙ คือ

๑. สัจจข แปลกันมาโดยทั่วไปว่า "ความจริง" ได้แก่การประกอบธุรกิจ
 การปฏิบัติหน้าที่สุจริต ด้วยความตั้งใจจริง การแสดงออกทางกาย ทางวาจา อย่างตรงไป
 ตรงมา การแสดงออกด้วยความเคารพต่อเหตุผลและคุณลักษณะที่ประจักษ์ในใจคน ๔ อย่างคือ

- (๑) ความเที่ยงธรรมในหน้าที่
- (๒) ความซื่อตรงต่อบุคคลและเหตุการณ์
- (๓) ความกตัญญูตอต่อบุคคล สถานที่ และสิ่งที่มีคุณ
- (๔) ความกตัตต่อผู้ปกครองและผู้บังคับบัญชา

๒. ธรรม (ทม) คือ ความข่มใจ ได้แก่การเห็นยวรั้งใจ ไม่ให้ยู่ได้อำนาจ
 ของอารมณ์ร้าย คือกิเลสที่เป็นตัวการก็คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง

ความสำเร็จของการครองเรือน จึงมาจากการข่มใจไม่ให้ไปสู่อำนาจของ
 ความโลภประการหนึ่ง

^{๘๗}พระธรรมภมณฺเฬ, "มราวาสธรรม" ธรรมภมณฺเฬ (กรุงเทพมหานคร :
 สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๗๑๓.

^{๘๘}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑๔.

^{๘๙}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑๔-๗๑๗.

๓. อธิ (ขันติ) ได้แก่ ความอดทน ๒ ประการ คือ

- (๑) อดทนต่อเครื่องกีดขวางความสำเร็จ คือ ความตรากตรำ ๑
ความลำบาก ๑ ความเจ็บใจ ๑
- (๒) อดทนต่อเครื่องกีดขวางความดี คือ ความวิลา ๑ ความโกรธ ๑
ความหลง ๑

๔. จาคะ ได้แก่ การเสียสละของกินของใช้ให้แก่คนอื่น ในลักษณะ "แบ่งกัน
กินแบ่งกันใช้" ด้วยความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน เป็นการสร้างความกว้างขวางมั่นคงให้กับ
ตัวเอง ด้วยเป็นการช่วยเหลือผู้อื่นตามหลักของมนุษยชนด้วย

พระพุทธรูปงามได้เนิ่นให้ เห็นว่า ความกตัญญูต่อนั้น เป็นลักษณะสำคัญของ
คนที่มีสัจจะ (ความสัตย์) ซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งความดีและความสำเร็จทุกประการ เป็นคุณสมบัติ
สมบัติที่สำคัญที่สุดเพราะเป็นแม่บทของคุณสมบัติทั้งหลาย ^{๕๐} และย่ำว่าคนดีย่อมยึดถือ
ความสัตย์เท่ากับชีวิตตน ^{๕๑}

นอกจากนั้น พระพุทธรูปงามยังชี้ให้เห็นว่าสัจจะ คือความจริงต่อธรรมเนียม
โลกโดยเห็นว่า

" ความซื่อตรงต่อหน้าที่ ความซื่อตรงต่อคนที่อยู่ด้วยกัน ความจงรักภักดีต่อ
ผู้บังคับบัญชาและผู้ปกครองและความกตัญญูต่อนักผู้พระคุณ เป็นธรรมเนียม
ของโลก โลกเป็นโลกมาได้เพราะระบบทั้ง ๔ นี้ คนอยู่ในโลกจนตายได้ด้วย
ความราบรื่นก็เพราะระบบ ๔ ประการนี้ ^{๕๒}

^{๕๐}พระธรรมบาลี, "งานพระธรรมทูต ๒๔๑๖" ธรรมบาลีนิพนธ์
(กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๒๐๓.

^{๕๑}พระธรรมบาลี, "คนดี" ธรรมบาลีนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๔๓๖.

^{๕๒}พระธรรมบาลี, "งานของพระธรรมทูต : บรรยายแก่ข้าราชการ
จังหวัดสระบุรี ๑๖ มีนาคม ๒๕๐๙" ธรรมบาลีนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๑๕๙.

กล่าวโดยสรุปได้ว่าพระพุทธรูปธรรมได้นามราวาสธรรมซึ่งเป็นธรรมของพระพุทธรูปศาสนาที่เป็นธรรมสำหรับผู้ครองเรือน เป็นแบบแผนของการครองเรือนที่ดีมาใช้ในการพัฒนาความกตัญญูตเวทีโดยพระพุทธรูปธรรมได้ชี้ให้เห็นว่า ความกตัญญูตเวทีนั้นเป็นลักษณะหนึ่งในสี่ของลักษณะที่แสดงถึงลักษณะของคนมีศีลจจะ ซึ่งพระพุทธรูปธรรมได้ชี้ว่าเป็นบ่อเกิดแห่งความดีและความสำเร็จทุกประการ

๔.๒ สาธุธรรมหรือธรรมของคนดี

พระพุทธรูปธรรมได้นำสาธุธรรม หรือ ธรรมของคนดี ซึ่งเป็นธรรมที่ภาคภูมิใจให้เป็นคนดีมาใช้ในการพัฒนาความกตัญญูตเวที โดยได้นำพระพุทธรูปธำมรงค์ จากวิสูตรชาดก มาสั่งสอนดังนี้ คือ

" ยาดานุยาปี จ ภวาทิ มานว

อลุญจ ปาณี ปวีวชชยสสุ

มา จสสุ มิตเตสุ กทาจิ ทุทฺธิ

มา จ วสิ อสตีนิ นิคฺจเ

ดูก่อนมานพ ท่านจงปฏิบัติอย่างนี้ :-

๑. จงเดินตามทางที่ท่านเดินไปแล้ว
๒. จงอย่าเผาฝ่ามือที่ชุ่ม
๓. จงอย่าประทุษร้ายมิตรไม่ว่าในเวลาไร
๔. จงอย่าตกอยู่ในอำนาจของอิสตรี" ๔๓

ซึ่งพระพุทธรูปธรรมได้อธิบายเฉพาะที่เป็นสำคัญโดยย่อเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกับความกตัญญูตเวทีดังนี้ :- ๔๔

๔๓ พระธรรมบาลี, "สาธุธรรม" ธรรมฐานนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๔๘๐.

๔๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘๐-๔๘๒.

๑. จงเดินตามทางที่ท่านเดินไปแล้ว คือ จงระลึกถึงอุปการคุณที่ท่านทำไว้
 แก่ตนแล้วดอบแทนคุณท่านในเวลาอันสมควรด้วยความกตัญญูทวี่ ซึ่งในพระ
 พุทธธรรมได้ชี้ให้เห็นว่าทางเดินแห่งชีวิตอันราบรื่นของคนนั้น อยู่ที่ภูมิธรรม ๒ ประการ
 คือ การอุปการผู้มาก่อนเมื่อตนมีความสามารถประการหนึ่ง และการระลึกถึงอุปการคุณที่
 ท่านทำไว้แก่ตนแล้วดอบแทนคุณท่านในภายหลังอีกประการหนึ่ง

ผู้ที่มีความสามารถทำอุปการก่อน คือบุรพการี ได้ชื่อว่า เป็นผู้เดินหน้า ผู้ที่
 ได้รับอุปการคุณแล้วระลึกถึงและทำดอบแทนท่านในภายหลัง คือความกตัญญูทวี่ ได้
 ชื่อว่าเป็นผู้เดินหลัง ปวงชนในโลกดำเนินชีวิตกันมาด้วยลักษณะการเช่นนี้ พระพุทธธรรม
 ได้สอนว่า

เพราะฉะนั้นเราจึงควรปิดมั้นอยู่ในความกตัญญูทวี่ เพราะความ
 กตัญญูทวี่เป็นเบื้องต้นแห่งมนุษยธรรมทั้งหลาย เพราะเป็นเครื่องทำลาย
 ความเห็นแก่ตัว ซึ่งเป็นศัตรูสำคัญของความดี เป็นเหตุให้เกิดความสุชุม
 รอบคอบ ความสำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบโดยลำดับ"

ในการนำสาธุธรรมมาใช้ในการพัฒนาความกตัญญูทวี่นั้น พระพุทธธรรม
 ได้ชี้ให้เห็นว่าบุรพการีผู้เดินหน้าหาเรานั้นมีมากท่านด้วยกัน แต่เฉพาะที่เป็นสำคัญอย่างยิ่ง
 และใกล้ชิดเราที่สุดนั้น ก็คือ

๑. บิดา มารดา
๒. ครู อาจารย์
๓. ผู้ปกครองและผู้บังคับบัญชา

ซึ่งพระพุทธธรรมได้สอนให้แสดงความกตัญญูทวี่ต่อบุรพการีหรือเดิน
 ตามทางของบุรพการีเหล่านี้ ดังนี้

- พึงเดินตามทางของบิดา มารดา ด้วยอาการอย่างนี้ :-

๑. ท่านได้เลี้ยงมาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ
๒. รับทำธุรกิจของท่าน

๓. ดารงวงศ์สกุลให้เจริญมั่นคงโดยการพยายามทำตนให้เป็นอภิชาติบุตร หรือแม่เพียงอนุชาติบุตร

๔. ประพฤติตนให้เป็นคนควรรับทรัพย์มรดกและปกครองทรัพย์มรดกไว้ให้ดี

๕. เมื่อท่านสว่างลับไปแล้วทำบุญอุทิศไปให้

- ฟังเดินตามทางของครู อาจารย์ ด้วยอาการอย่างนี้ :-

๑. แสดงความเคารพต่อท่านตามธรรมเนียมและประเพณีนิยม มีการลุกขึ้นต้อนรับเป็นต้น

๒. เอาใจใส่ในธุรกิจของท่าน ดุจยืนคอยรับใช้อยู่ในที่ใกล้เสมอ

๓. เชื่อฟังคำสั่งสอนของท่าน

๔. อุปราถนาบำรุงท่าน

๕. เรียนศิลปวิทยาด้วยความเคารพ

- ฟังเดินตามทางของผู้ปกครองและผู้บังคับบัญชาด้วยอาการอย่างนี้ :-

๑. แสดงความอ่อนน้อมต่อท่าน

๒. มีความจงรักภักดีในท่าน

๓. มีความเชื่อมั่นในท่านและเดินตามแนวทางของท่าน

๔. ไม่ยกตนเสมอท่าน

กล่าวโดยสรุปได้ว่า พระพุทธธรรมที่ได้หาสาเหตุธรรมซึ่งเป็นธรรมของพระพุทธศาสนาที่เป็นธรรมของคนดี มาใช้ในการพัฒนาความกตัญญูตเวที โดยได้ชี้ให้เห็นความสำคัญของความกตัญญูตเวทีว่าเป็นเบื้องต้นแห่งมนุษยธรรมทั้งหลาย เป็นเหตุให้เกิดความสุขุมรอบคอบ สานึกในหน้าที่และความรับผิดชอบ พร้อมทั้งได้ชี้แนวทางในการแสดงความกตัญญูตเวทีต่อบรรพการที่มีพระคุณด้วย

๔.๓ ธรรมที่เทวดายอมรับว่าเป็นทางแห่งความดี

พระพุทธรูปงามได้นำธรรมของพระพุทธรูปศาสนาที่เป็นธรรมที่เทวดายอมรับว่าเป็นทางแห่งความดีมาใช้ในการพัฒนาความกตัญญูตเวที โดยยกพระพุทธรูปภาคนี้ ดังนี้

" มาตาเปติภรี ชนุตฺ	กุเล เขตฺฐาปจายินิ
สมฺหิ สชิลสมฺมาสิ	เปสฺสเนยฺยบุปฺพหายินิ
มจฺจนฺเรวินเย ยุตฺตํ	สจฺจํ โภจณินิํ นร
ติ เว เทวา ตาวิตฺตสา	อาหุ สบฺบุริโส อิตฺติ"

เทวดาทั้งหลายย่อมยกย่อง คนที่เลี้ยงมารดา บิดา ๑ ย่อหน้าต่อผู้ใหญ่ในสกุล ๑ มีวาจาอ่อนหวาน ๑ มีวาจาเป็นเครื่องประสานความสามัคคี ๑ มีวาจาสัตย์ ๑ ครอบงำความโกรธได้ ๑ ปราศจากความตรหณี ๑ ว่าเป็นคนดีแท้ ๙๔

ในธรรมที่เทวดายอมรับว่าเป็นทางแห่งความดีนี้ พระพุทธรูปงามเห็นความสำคัญ และการแสดงความกตัญญูตเวทีโดยการเลี้ยงบิดา มารดาโดยพระพุทธรูปงามได้มุ่งเน้น การชี้ให้เห็นว่า การเลี้ยงมารดา บิดาว่าเป็นภาระหนักอึ้งหลาย เป็นหน้าที่เหน็ดเหนื่อยที่ทั้งหลายเพราะมารดา บิดา เป็นพระพรญาติผู้ของเรา มีพระคุณอันเกล้าแก่เรา ตลอดเวลา โดยได้ชี้ให้เห็นว่าพระคุณของมารดาบิดาเป็นเสมือนหนึ่งสายเลือดอันเข้มข้น ที่จรปนหรือชีวิตร่างกายของเราให้มั่นคง และเจริญก้าวหน้าตลอดไปได้ คนดีทั้งหลาย จึงต้องระลึกได้ซึ่งอุปการคุณของมารดา บิดา คนลืมความดีที่ประเสริฐของมารดา บิดาแล้ว จะเอาดีอย่างไรได้ การเลี้ยงบิดามารดาด้วยความกตัญญูตเวที เป็นจุดเริ่มต้นแห่งความดี ในชีวิตของมนุษย์ชน เพราะความกตัญญูตเวทีเป็นรากฐานของมนุษยธรรม ๙๖

^{๙๔}พระธรรมญาณดณี, "ทางแห่งความดี" ธรรมบัณฑิตนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๖๙๖.

^{๙๖}เล่มเดิม, หน้า ๖๙๗.

กล่าวโดยสรุปได้ว่าพระพุทธรูปงามได้นำธรรมที่เหวดยอมรับว่าเป็นทาง
แห่งความดี ๘ ประการ มาเป็นธรรมที่ใช้สั่งสอนเพื่อพัฒนาความกตัญญูต่อเทวี โดยเน้นถึง
การเลี้ยงมารดา บิดา ด้วยความกตัญญูต่อเทวีว่าเป็นประการแรกแห่งการปฏิบัติเพื่อบรรลุ
ถึงความดี

๔.๔ ทางแห่งความปกติสุข

พระพุทธรูปงามได้นำธรรมซึ่งเป็นทางแห่งความปกติสุข ซึ่งเป็นลักษณะแห่ง
ความเจริญที่แท้จริงของคนในโลก ซึ่งนับว่าเป็นหลักธรรมสำคัญของพระพุทธรูปศาสนามาใช้
ในการพัฒนาความกตัญญูต่อเทวีโดยได้นำคุณธรรม ๔ ประการมาใช้ในการสั่งสอน คือ

๑. สัจจะ
๒. เมตตา
๓. สามัคคี
๔. สันโดษ ^{๙๗}

ซึ่งพระพุทธรูปงามได้ชี้ให้เห็นว่าในธรรมเรื่อง "สัจจะ" ซึ่งหมายถึงลักษณะ
ดีอันเป็นที่ประทับใจคน มีความหมายเป็นที่ยอมรับนับถือกันทั่วไปว่าเป็น "ความจริง" ^{๙๘}
อย่าง คือ

๑. ความเที่ยงธรรมและซื่อตรงต่อหน้าที่
๒. ความซื่อตรงต่อคนที่อยู่ด้วยกันและคนที่มีความเกี่ยวข้องกัน
๓. ความกตัญญูต่อผู้มีคุณ ต่อสิ่งที่มีคุณและต่อสถานที่ที่มีคุณ
๔. ความจงรักภักดีต่อผู้ปกครองและผู้บังคับบัญชา ^{๙๘}

^{๙๗}พระธรรมญาณมุนี, "ทางแห่งความปกติสุข" ธรรมมถัมภ์ (กรุงเทพฯ
มหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๕๐๑.

^{๙๘}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐๒.

โดยพระพุทฺธวรมหาญาณได้ชี้ให้เห็นว่าผู้ที่ปฏิบัติตามทางแห่งความดีนี้จะได้ชื่อว่า
เป็นคนจริงซึ่งสามารถจะอยู่ได้โดยปกติสุขทุกเวลาและทุกสถานที่

กล่าวโดยสรุปได้ว่า พระพุทฺธวรมหาญาณได้นำธรรมซึ่งเป็นทางแห่งความดี ๔
ประการมาเป็นธรรมที่ใช้ในการพัฒนาความกตัญญูต่อเทวี โดยเน้นถึงการมีสังขารจะว่าย่อมภา
งให้คนอยู่ได้โดยปกติสุขทุกเวลาและทุกสถานที่

๔.๔ ภูมิธรรมแห่งมนุษยชน

พระพุทฺธวรมหาญาณได้นำภูมิธรรมแห่งมนุษยชน ซึ่งคือหลักธรรมแห่งความดีของคน
ที่เกิดมาในสภาพเป็นมนุษย์ มาใช้ในการพัฒนาความกตัญญูต่อเทวี โดยได้นำภูมิธรรม
แห่งมนุษยชนที่พระพุทฺธศาสนาแสดงไว้ว่ามี ๓ ประการมาใช้ในการสั่งสอน คือ

๑. การรู้จักอุปการะกัน
๒. การรู้จักสงเคราะห์กัน
๓. การรู้จักแสดงความกตัญญูต่อเทวีต่อกัน ^{๔๔}

โดยพระพุทฺธวรมหาญาณได้ชี้ให้เห็นว่าภูมิธรรม ๓ ประการนี้เป็นสัญลักษณ์
แห่งมนุษยชน คนจะเข้าสู่ความเป็นมนุษยชนก็ด้วยภูมิธรรม ๓ ประการนี้ เป็นทางทำตนให้
รวมกันอยู่เป็นสังคมาได้

กล่าวโดยสรุปคือ พระพุทฺธวรมหาญาณได้นำภูมิธรรมแห่งมนุษยชน ๓ ประการ
มาใช้ในการพัฒนาความกตัญญูต่อเทวี โดยเน้นว่าจะเป็นการทำที่คนรวมกันอยู่เป็นสังคมาได้
อย่างปกติสุข

^{๔๔}พระธรรมญาณมุนี, "แนวคิดในการดำเนินชีวิต" ธรรมภาณนิพนธ์ (กรุงเทพฯ
มหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๘๔๖.

นอกจากจะนิยามพระธรรมคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนา มาใช้ในการพัฒนา ความกตัญญูทวดแล้ว พระพุทธทวาทญาณยังได้หยิบยกจารีตประเพณีที่สำคัญของคนไทย ซึ่ง หมายถึงศีลธรรมที่คนไทยได้ช่วยกันยกย่องเชิดชูด้วยความรู้สึกว่าเป็นแบบไทย เหมาะสม แก่ความเป็นไทย ด้วยความชื่นชมยินดีกันที่หน้ามาตลอดระยะเวลาอันยาวนาน มาใช้ในการ พัฒนาความกตัญญูทวดด้วย กล่าวคือพระพุทธทวาทญาณได้ชี้ให้เห็นถึงจารีตประเพณีที่ สำคัญของคนไทยคือ

๑. การอุปการะชุบเลี้ยงกันด้วยเมตตาจิต
๒. การสงเคราะห์ช่วยเหลือกันด้วยไมตรีจิต
๓. การตอบแทนคุณกันด้วยความกตัญญูทวด
๔. การยกย่องบูชาความดีของคนที่มีดีและคนทำความดีโดยบริสุทธิ์ใจ ๑๐๐

และพระพุทธทวาทญาณได้นำอารยธรรมไทยและคุณสมบัติของไทย ซึ่งมีอยู่ ๖ ประการด้วยกันมาใช้ในการพัฒนาความกตัญญูทวดด้วย คือ

๑. ความกตัญญูทวด
๒. สัจจะและเมตตา
๓. ความสันโดษ
๔. ความรู้จักเด็ก รู้จักผู้ใหญ่
๕. ความนิยมชีวิตในแบบไทย
๖. ความมีหลักฐานแบบไทย ๑๐๑

๑๐๐ พระธรรมญาณดุษณี, "จารีตประเพณีที่สำคัญของสังคมไทย" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๔๑๔.

๑๐๑ พระธรรมญาณดุษณี, "งานพระธรรมทูต ๒๕๑๑" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพ มหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๑๖๙-๑๗๑.

นอกจากนี้พระพุทธรูปที่ยังได้นามมงคลประจำครอบครัว มาใช้ในการพัฒนา
ความกตัญญูต่อเวทีย โดยได้นามมงคลตามที่ว่า

" มาดาบิดอุปัชฌาย์ บุตตทวารุสส สงคโห อนาคตา จ กมฺมมฺหา
เอตมฺมมงคลมุตฺตม"

การบำรุงมารดา บิดา การสงเคราะห์บุตร ภรรยา และการงานที่ไม่ดั่งข้างเป็น
อุตมมงคลอย่างยิ่ง" ๑๐๒

และพระพุทธรูปยังได้สอนวิธีการทำความสะอาดของชีวิตและการรักษา
ความสะอาดของชีวิต มาเป็นคำสอนเพื่อพัฒนาความกตัญญูต่อเวทียอีกด้วย โดยได้สอนวิธี
การทำความสะอาดของชีวิตและการรักษาความสะอาดของชีวิต ฟังดำเนินการดังนี้

๑. มีความรักหน้าที่โดยรับผิดชอบต่อหน้าที่และเสียสละต่อหน้าที่
๒. มีความซื่อตรง-จริงใจ ต่อคนและสังคม
๓. มีความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ
๔. มีความจงรักภักดีต่อผู้ปกครองและผู้บังคับบัญชา
๕. มีความเข้าใจในสภาพชีวิตของตนว่าเหมือนกับสภาพชีวิตของคนทั้งหลาย ๑๐๓

และพระพุทธรูปยังได้สั่งสอนเพื่อพัฒนาความกตัญญูต่อเวทีย โดยได้เน้นว่า
คุณความดีที่ควรปลูกฝังเป็นพื้นฐานที่สำคัญคือ

๑. การรู้จักเชื่อฟัง
๒. ความรู้จักเสียสละ
๓. ความรู้จักอดทนและต่อสู้

๑๐๒ พระธรรมญาณมุนี "มงคลประจำครอบครัว" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพฯ
มหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๗๐๗-๗๑๑.

๑๐๓ พระธรรมญาณมุนี, "ชีวิตที่สะอาด" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพฯมหานคร :
สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๖๗๐-๖๗๑.

๔. ความซื่อตรงและความจริงจัง
๕. ความรู้จักเมตตาปราณี
๖. ความจงรักภักดีต่อผู้ใหญ่
๗. ความกตัญญูตทวทวทว ๑๐๔

และพระพุททวทวทวทวได้เน้นการพัฒนาความกตัญญูตทวทวทว โดยเห็นว่าเป็นคุณธรรมที่ต้องพัฒนาเป็นอันดับแรกมี ๔ ประการ คือ

๑. ความมีระเบียบวินัย
๒. ความรู้จักเชื่อฟัง
๓. ความรู้จักรับผิดชอบ
๔. ความกตัญญูตทวทวทว ๑๐๕

พระพุททวทวทวทวได้เน้นการพัฒนาความกตัญญูตทวทวทวเป็นอย่างมาก โดยได้พยายามพัฒนาความกตัญญูตทวทวทวให้เกิดขึ้นแก่ทุก ๆ คนตลอดเวลา โดยได้ใช้ทั้งธรรมของพระพุททวทวทวทวและจารีตประเพณีที่สำคัญของไทยเป็นสิ่งที่ใช้พัฒนาความกตัญญูตทวทวทว ซึ่งธรรมที่พระพุททวทวทวทวใช้ในการพัฒนาความกตัญญูตทวทวทว คือ

๑. มรทวทวทวทว หรือธรรมสำหรับผู้ครองเรือน
๒. สาทุทวทวทวทว หรือธรรมของคนดี
๓. ธรรมที่เทวดายอมรับว่าเป็นทางแห่งความดี
๔. ทางแห่งความปกติสุข
๕. ภูมิธรรมแห่งมนุษยชน

๑๐๔ พระธรรมญาณพิภพ, "งานพระธรรมทูต ๒๕๒๐" ธรรมญาณพิภพ
(กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๒๒๕.

๑๐๕ พระธรรมญาณพิภพ, "หน้าที่เยาวชน" ธรรมญาณพิภพ (กรุงเทพ
มหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๓๕๗.

นอกจากจะนิยามหลักธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนาและจารีตประเพณีที่สำคัญของไทยดังกล่าวแล้ว เป็นหลักในการพัฒนาความกตัญญูตเวที พระพุทธทวญาณยังได้นิยามหลักธรรมสำคัญที่เป็นปัจจัยเสริมสร้างให้เกิดการพัฒนาความกตัญญูตเวทีอีก ๘ ประการ คือ สติ ฉันทะ ศัจจะ เมตตา สามัคคี อุตัญญาตา และสัมมวิจยะ ซึ่งพระพุทธทวญาณ^{๑๐๖} ได้อธิบายไว้ดังนี้

(๑) สติ หมายถึง ความระลึกได้ จ्ञาได้ หนีได้ ความไม่เพลาเรอ การควบคุมใจไว้กับจิตหรือคุมจิตไว้กับสิ่งที่เกี่ยวข้องตลอดเวลา

(๒) ฉันทะ หมายถึง ความพอใจ ความชอบใจ ความยินดี ความต้องการ ความรักใคร่ ในสิ่งนั้น ความรักงาน

รักดี ปรารถนาดี

เขารักเรา เขาถึงสอนเรา

ความหวังดี ความปรารถนาดี ความกตัญญูตเวที จะเกิดตามมา

ถ้ารัก จะมีการไปเยี่ยมบ่อย ไปดูแลช่วยเหลือบ่อย

เป็นความมุ่งมั่น เป็นอุทิศกำลัง

เสริมให้แรงขึ้น อันเป็นงานทางหนึ่งนำไปสู่ความเป็นผู้มีกตัญญูตเวที

(๓) ศัจจะ คือ ความจริงใจ คือ จริงใจ บริสุทธิ์ใจ ได้แก่ ซื่อสัตย์
จริงวาจา ศัจจะ คือ ศูนย์แห่งความสำเร็จ

คุณภาพของคนอยู่ที่ความซื่อสัตย์

สัจจ หเว สาธุ ตร รสาน ความสัตย์เท่านั้นที่ประเสริฐกว่าการทั้งหลาย

คนไม่ถือความสัตย์เป็นคนไม่มีรส ไม่สามารถที่จะอยู่กับใครได้ รสแห่งความ

เป็นคน มี ๔ ประการ คือ

๑. ความซื่อตรงต่อหน้าที่อันเป็นยอดความดีของคนทั้งหลาย

๒. ความจริงใจต่อคนทั่วไป ซึ่งเริ่มที่ตนเองก่อน

^{๑๐๖} สัมภาษณ์พระพุทธทวญาณ, ๒ กันยายน ๒๕๓๓ และ ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๓๓.

๓. ความจงรักภักดีต่อผู้ใหญ่ เช่น ผู้บังคับบัญชาของตน
๔. ความกตัญญูตบเทวีต่อบุคคล สถานที่ และเป็นผู้มีอุปการคุณต่อคน ต่อคนที่เกี่ยวข้องกับคน หรือแก่คนทั่ว ๆ ไป

ความซื่อสัตย์ซึ่งมีลักษณะดังกล่าวนี้ คือ จุดเริ่มต้นแห่งความดีที่ปรารถนา

(๔) เมตตา หมายถึง ความรัก ความปรารถนาให้เขามีความสุข

แม้ไม่ตรัสจิตคิดจะให้สัตว์ที่บังงเป็นสุขที่หน้า เป็นสายใยของศีล

ความปรารถนาดี ความหวังดีที่ให้แก่มนุษย์และสัตว์ ซึ่งแสดงออกทาง

แววตา สีหน้า และคิดช่วยเหลือเขา

- ความปรารถนาดีต่อกัน เป็นเครื่องยับยั้งปัญหา
- การทำให้ดีที่สุดในสังคมมนุษย์ คือ การทำให้เกียรติ กับเกียรติ ไม่มีอะไรจะประหัยกับคนเท่ากับการให้เกียรติแก่กัน ให้เกียรติต่อกัน ทำให้จำได้ตลอดเวลา สนิได้ยาก เราอยู่ด้วยกัน ด้วยการให้เกียรติให้เกียรติแก่กัน เป็นการอยู่ที่ดีสบายที่สุด
- เมตตาเป็นวิญญานแห่งความเป็นคน เพราะคนเราเกิดมาเพื่อช่วยกัน อยู่เพื่อช่วยกัน เราจะมี ความร่มเย็นเป็นสุขด้วยกัน

(๕) สามัคคี หมายถึงการมีความคิด ถึงประโยชน์ของหมู่คณะ ซึ่งเป็นประโยชน์

ใหญ่ร่วมกันใช้ประโยชน์ของหมู่คณะเป็นจุดรวมกัน

- ความสามัคคีย่อมเกิดจาก

๑. ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน
๒. พุดจาอ่อนหวานต่อกัน
๓. ช่วยเหลือกันในยามยาก
๔. วางตนเสมอกัน ในความเป็นอยู่
๕. ไม่ใช้ความรุนแรงต่อกัน
๖. ไม่ถือความขัดแย้งกันทางความคิดเป็นเรื่องสำคัญ
๗. ไม่ต่อสู้เอาแพ้เอาชนะกัน ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญที่สุด เพราะชนะเขาก็ต้องได้รับการจองเวร แพ้เขาก็ซ้ำใจ ไม่แพ้ ไม่ชนะใคร สงบสบาย การชนะที่มีคุณค่า คือ การชนะตัวเอง ไม่พ่นวายุประการใด

๘. กิ๊อปรยอชนส่วรรมเป็นสาคัญ

ความสามัคคี เป็นหัวใจของวัฒนธรรมไทย

สามัคคี สาม + อัคค บวก ปัจจัย

สาม - สม แปลว่า "เสมอกัน" "เหมือนกัน" "อย่างเดียวกัน"

อัคค หมายถึง "จิตอันเลิศ" คือ "จิตที่คิดถึงปรยอชนส่วรรม"

ปัจจัย แปลว่า "มี"

สามัคคี จึงหมายถึง ความมีจิตคิดถึงปรยอชนส่วรรม รอมด้วยกัน จึงนำไปสู่

- การช่วยกันทา เพื่อปรยอชนส่วรรม เรียกว่า การสามัคคี

- การช่วยกันคิด เพื่อปรยอชนส่วรรม เป็น จิตสามัคคี

สุชา สงรมสุส สามัคคี - ความสามัคคีของหมู่คณะทาให้สุขสบายด้วยกัน

สหเพศ สงมรภาม

สามัคคี วุทธิสาธิการ - ความสามัคคีของคนทั้งหลาย ที่อยู่กันเป็นหมู่คณะ
สร้างความสำเร็จเร็วใจได้

(๖) อัตถัญญา - ความเป็นผู้รู้จักตน เช่น รู้จักเรามีความรู้ ความถนัด คุณภาพ
ความสามารถ และฐานะแค่ไหน เพียงใจ และประพฤติปฏิบัติให้เหมาะสม
เพื่อให้เกิดผลดี รู้จักการย ฐานะ จทาได้แค่ไหนถึงจพอเหมาะสมพอดี รู้จัก
ที่สูงที่ต่ำ สัมมาคารวช

- ความเคารพ

- กตัญญู เมื่อรู้คุณ เห็นคุณสิ่งนั้น

(๗) ธัมมวิจยช - ความเป็นธรรม ความสอดคล้องสืบค้นธรรมช

- คนจะมีความกตัญญู ต้องมีธรรม

เราควรแสดงออกถึงความกตัญญู

พระพุทธรูปงามได้น้อมนำหลักธรรมในพระพุทธรูปศาสนามาสั่งสอนเพื่อการพัฒนาความกตัญญูตเวทีควบคู่ไปกับจารีตประเพณีและคุณสมบัตินៃไทย ซึ่งสามารถจำแนกได้ดังปรากฏในตารางที่ ๔ ดังนี้

ตารางที่ ๔ หลักธรรมในพระพุทธรูปศาสนา จารีตประเพณีและคุณสมบัตินៃไทยที่พระพุทธรูปงามได้น้อมนำมาใช้ในการพัฒนาความกตัญญูตเวที

ที่	ธรรมที่ใช้ในการพัฒนาความกตัญญูตเวที	คุณธรรม/พฤติกรรมที่ควรพัฒนา
๑.	มรรยาทธรรม (ธรรมสำหรับผู้ครองเรือน)	๑. สัจจะ (๑) ความเที่ยงธรรมในหน้าที่ (๒) ความซื่อตรงต่อบุคคลและเหตุการณ์ (๓) ความกตัญญูตเวทีต่อบุคคล สถานที่ และสิ่งที่มีคุณ (๔) ความกตัญญูต่อบุคคลครองและผู้บังคับบัญชา ๒. ทนง ๓. ซันติ ๔. จาคะ
๒.	สาธุธรรม (ธรรมของคนดี)	๑. จงเดินตามทางที่ท่านเดินไปแล้ว คือ ระลึกถึงอุปการคุณที่ท่านทำไว้แก่ตน แล้วตอบแทนคุณท่านในเวลาอันสมควร ด้วยความกตัญญูตเวที ๒. จงอย่าเฝ้าฝ่ามือที่ชุ่ม ๓. จงอย่าประทุษร้ายมิตรไม่ว่าในเวลาใด ๔. จงอย่าตกลอยอยู่ในอำนาจของอิสตรี

ที่	ธรรมที่เข้าในการพัฒนา ความกตัญญูทศ	คุณธรรม/พฤติกรรมที่ควรพัฒนา
๓.	ธรรมที่เหวดายอมรับว่าเป็น ทางแห่งความดี	๑. เลี้ยงมารดา บิดา ๒. ย่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในสกุล ๓. มีวาจาอ่อนหวาน ๔. มีวาจาเป็นเครื่องประสานความสามัคคี ๕. มีวาจาสัตย์ ๖. ครอบงำความโกรธได้ ๗. ปราศจากความตรหณี
๔.	ทางแห่งความปกติสุข	๑. สัจจะ (๑) ความเที่ยงธรรมและซื่อตรงต่อหน้าที่ (๒) ความซื่อตรงต่อคนที่อยู่ด้วยกัน และ คนที่มีความเกี่ยวข้องกัน (๓) ความกตัญญูต่อผู้มีคุณ ต่อสิ่งที่มีคุณและ ต่อสถานที่ที่มีคุณ (๔) ความจงรักภักดีต่อผู้ปกครองและ ผู้บังคับบัญชา ๒. เมตตา ๓. สามัคคี ๔. สันติสุข
๕.	ภูมิธรรมแห่งมนุษยชน	๑. การรู้จักอุปการะกัน ๒. การรู้จักสงเคราะห์กัน ๓. การรู้จักแสดงความกตัญญูทศต่อกัน

ที่	ธรรมที่ใช้ในการพัฒนา ความกตัญญูตเวที	คุณธรรม/พฤติกรรมที่ควรพัฒนา
๖.	จารีตประเพณีที่สำคัญของไทย	๑. การอุปการะชุปเลี้ยงกันด้วยเมตตาจิต ๒. การสงเคราะห์ช่วยเหลือกันด้วยไมตรีจิต ๓. การตอบแทนคุณกันด้วยความกตัญญูตเวที ๔. การยกย่องบูชาความดีของคนที่มีดีและ คนทำความดีโดยบริสุทธิ์ใจ
๗.	อารยธรรมไทยและ คุณสมบัติของไทย	๑. ความกตัญญูตเวที ๒. สัจจะและเมตตา ๓. ความสันโดษ ๔. ความรู้จักได้รู้จักผู้ใหญ่ ๕. ความนิยมในชีวิตแบบไทย ๖. ความมีหลักฐานแบบไทย
๘.	มงคลประจำครอบครัว	๑. การบำรุงมารดา บิดา ๒. การสงเคราะห์บุตร ภรรยา ๓. การงานที่ไม่คั่งค้าง

จากตารางที่ ๔ จะเห็นว่า พระพุทธธรรมได้ให้แนวทางคุณธรรมในพระพุทธศาสนา มาใช้ในการพัฒนาความกตัญญูตเวทีควบคู่กับจารีตประเพณี และคุณสมบัติของไทย กล่าวคือ

๑. มรวาสธรรม (ธรรมสำหรับผู้ครองเรือน)
๒. สาธุธรรม (ธรรมของคนดี)
๓. ธรรมที่เหวดตายอมรับว่าเป็นทางแห่งความดี

๔. ทางแห่งความปกติสุข
๕. ภูมิธรรมแห่งมนุษยชน
๖. จาริตประเพณีที่สำคัญของไทย
๗. อารยธรรมไทยและคุณสมบัติของไทย
๘. มงคลประจำครอบครัว

นอกจากนี้ พระพุทธทวรญาณยังได้น้อมนำธรรมสำคัญที่เป็นปัจจัยเสริมสร้างให้เกิดการพัฒนาความกตัญญูตเวทีมาใช้อีก ๗ ประการ คือ สติ นันทะ สังขะ เมตตา สามัคคี อัธยาศัย และธัมมวิจย

๔. วิธีการที่ใช้ในการพัฒนาความกตัญญูตเวที

พระพุทธทวรญาณได้ใช้วิธีการในการพัฒนาความกตัญญูตเวทีใน ๒ ลักษณะ คือ

๑. ตักทวนเป็นผู้มีความกตัญญูตเวทีอย่างเป็นเลิศ จนสามารถเป็นแบบอย่างได้
๒. ส่งสอนอบรมให้ผู้อื่นมีความกตัญญูตเวที

๔.๑ พระพุทธทวรญาณเป็นผู้มีความกตัญญูตเวทีเป็นเลิศจนสามารถเป็นแบบอย่างได้

พระพุทธทวรญาณเป็นพระเถระผู้ใหญ่ที่มีความเคร่งครัดเป็นเลิศในเรื่องของความกตัญญูตเวทีอย่างยิ่ง ท่านได้กล่าวไว้ในการอบรมครูครั้งหนึ่งถึงหลักสำคัญของการอบรม โดยให้ระลึกถึงพระพุทธานุชาตินหนึ่งที่ว่า "พึงอบรมคนอื่นด้วยคุณความดีที่ตนมีอยู่"^{๑๐๗}

อาจารย์ชงด์ วงษ์จันทร์ ซึ่งเป็นลูกศิษย์ที่ใกล้ชิดกับพระพุทธทวรญาณมากคนหนึ่งได้กล่าวไว้ว่า "ในเรื่องความกตัญญูตเวที ท่านสอนโดยปฏิบัติให้ดูมากกว่าสอนด้วยวาจา^{๑๐๘} และการกราบทูลของท่านที่ประพฤติปฏิบัติให้ศิษย์และบุคคลอื่นได้พบเห็นอยู่เสมอ^{๑๐๙} ท่านลงมือปฏิบัติให้เห็นเป็นตัวอย่าง^{๑๑๐} และแนะนำให้ศิษย์ปฏิบัติตาม^{๑๑๑}

^{๑๐๗}พระธรรมญาณมุนี, "ครูที่มีคุณธรรม" ธรรมภาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๓๑๕.

^{๑๐๘}สัมภาษณ์ ชงด์ วงษ์จันทร์, ๒๖ มีนาคม ๒๕๓๗

^{๑๐๙}สัมภาษณ์ ชูชาติ ลาวาลัย, ๒๖ มีนาคม ๒๕๓๗

^{๑๑๐}สัมภาษณ์ พระครูวิมลปริชา, ๒๖ มีนาคม ๒๕๓๗

^{๑๑๑}สัมภาษณ์ ประยูร เกื้อกุล, ๒๖ มีนาคม ๒๕๓๗

พระพุทธรูปงามได้เป็นตัวอย่างของผู้ที่มีคุณความดีอย่างเต็มเปี่ยม โดยเฉพาะ
ความกตัญญูตทเวทที่ ซ่งท่านได้แสดงให้ปรากฏดังนี้

(๑) การปฏิบัติตนเป็นลูกที่ดี

พระพุทธรูปงามได้รับการอบรมบ่มนิสัยจากโยมบิดา มารดาให้เคารพต่อประเพณี
ไทยอย่างเคร่งครัด เคารพต่อความรู้จักเด็กรู้จักผู้ใหญ่ และความกตัญญูตทเวทอย่างมั่นคง
ซ่งท่านได้เขียนเล่าไว้ดังนี้

" พ่อแม่ข้าพเจ้าเป็นคนเคารพต่อประเพณีไทยอย่างเคร่งครัด เคารพ
ต่อความรู้จักเด็กรู้จักผู้ใหญ่และความกตัญญูตทเวทอย่างมั่นคง เมื่อข้าพเจ้าจำ
ความได้ นอนกับพ่อ พ่อจะพูดทักท้วงสอนอบรมให้รู้จักญาติผู้ใหญ่ว่าคนนั้น
เกี่ยวข้องกับเราอย่างนั้น เราจะต้องเคารพท่านอย่างนั้น พอถึงเทศกาล
สำคัญ ๆ เช่น ตรุษ สารท ท่านจะตั้งหน้าข้าพเจ้าไปเยี่ยมเคารพญาติผู้ใหญ่
ในที่ต่าง ๆ เป็นประจำ... ลูก ๆ ถูอบรมสั่งสอนให้เชื่อฟังผู้ใหญ่อย่าง
เคร่งครัด การอบรมสั่งสอนของพ่อแม่ท่านองนี้ได้สร้างอุปนิสัยให้ข้าพเจ้า
เป็นคนเคารพต่อผู้ใหญ่อย่างจริงจังจนถึงปัจจุบันนี้" ๑๖

พระพุทธรูปงามได้ปฏิบัติตนในฐานะลูกที่ดีมาตลอดชีวิต กล่าวคือปฏิบัติต่อโยม
มารดา บิดา ด้วยความเคารพเชื่อฟังมาโดยตลอด โยมบิดาตั้งองค์การให้เรียนหนังสือก็ได้
ชัดเจน ถึงแม้ว่าจะต้องจากพ่อแม่และบ้านเกิดไปอยู่ยังวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎ์ที่กรุงเทพฯ
ตั้งแต่อายุ ๑๑ ปี มีปัญหาถูกรังแก แร้นแค้น สำนาก คิดถึงบ้านอยากกลับบ้านมาอยู่บ้าน แต่บิดา
งให้อดทนต่อไป ก็ยอมเชื่อฟัง จนกระทั่งได้บวชเรียน จนสามารถสอบเปรียญธรรม ๘
ประโยค ได้ เมื่อมาจำพรรษาอยู่ที่จังหวัดลพบุรี ได้ดูแลและหาความดีตอบแทนพระคุณโยม
บิดา มารดา เสมอมามิได้ขาด ครั้งหนึ่งพระพุทธรูปงาม เคยคิดจะลาสิกขา แต่เมื่อโยม
บิดาขอร้องไว้ก็ตามใจ และตั้งปณิธานที่จะบวชไปจนตลอดชีวิตเพื่อทดแทนคุณ เมื่อโยมบิดา
มารดา ชราภาพท่านได้เข้ามาบำรุงอุปการะเฝ้าวัด โดยปลูกบ้านให้อยู่ใกล้กุฏิของท่าน^{๑๗}

๑๖ พระธรรมญาณมุนี, "ประวัติพระธรรมญาณมุนี : เจ้าของเขียนตามที่จำและ
นึกได้" หลวงพ่อของเรา : ที่ระลึก ๘๐ ปี พระธรรมญาณมุนี (ลพบุรี : อุทัยพิทยา ม.ป.ป.)
หน้า ๑.

๑๗ ฐิติภาสกร์ ประดับ ชันทองทิพย์, ๒๖ มีนาคม ๒๕๓๘

ดูแลอย่างดีที่สุดให้สุขสบาย ทุกวันท่านจะไปนั่งคุยกับโยม^{๑๑๔} จนกระทั่งทั้งโยมบิดาและโยมมารดาได้เสียชีวิตไปตามกาล ท่านก็ได้ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้เป็นประจำทุกปีมิได้ขาด เป็นเวลาติดต่อกันกว่า ๓๐ ปี^{๑๑๕} ปีสุดท้ายไปอาพาธอยู่ ร.พ.ทรวงอกนนทบุรี ขออนุญาตแพทย์กลับไปทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้โยมบิดามารดา ณ ศาลาการเปรียญวัดกวีศราราม การทำบุญอุทิศจนเป็นบางครั้ง เสร็จก็กลับเข้าโรงพยาบาลต่อ ได้พื่อนามของทั้งโยมบิดาและโยมมารดาเป็นชื่อเรียกศาลา "พิภย์ขาว" ที่สร้างขึ้นใหม่เป็นอนุสรณ์ ในวัดกวีศราราม พื่อนามสกุลมาตั้งเป็นหอประชุม "บัวอ่อน" ซึ่งเป็นหอประชุมขนาดใหญ่ของโรงเรียนวิจิตรศึกษา พื่อนามของโยมบิดาและโยมมารดาเป็นนามปากกาในการเขียนหนังสือ ซึ่งแสดงถึงความกตัญญูต่อเที้อย่างสุดซึ้งเป็นต้น

กล่าวได้ว่าพระพุทธรูปธรรมมิตมีความกตัญญูต่อเทีเป็นเลิศต่อมารดา บิดา ได้ปฏิบัติตนในฐานะลูกที่ดีโดยการบำรุงมารดา บิดาอย่างสมบูรณ์มิได้ขาดตกบกพร่องสิ่งใดเลย โดยได้ปฏิบัติตามพุทธวิธีที่ทรงบัญญัติไว้ทุกประการ กล่าวคือ

๑. ท่านเลี้ยงมาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ
๒. ช่วยเหลือรับทำธุระการงานของท่าน
๓. ดำรงวงศ์สกุลให้เจริญมั่นคงโดยการทำตนให้เป็นอภิชาติบุตร
๔. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้มิได้ขาด

(๒) การปฏิบัติตนเป็นศิษย์ที่ดี

พระพุทธรูปธรรมมิตมีความกตัญญูต่อเทีเป็นเลิศต่อครู อาจารย์ โดยได้ปฏิบัติตนในฐานะศิษย์ที่ดี กล่าวคือ ท่านจะจำครูทุกคนที่เคยสอนมาได้อย่างมีสิม จำได้แม้กระทั่งท่านอาจารย์แกม ผู้ทำหน้าที่เป็นครูตั้งแต่เรียนภาษาบาลี เมื่ออายุ ๑๐ ปี และท่านได้กล่าวถึงหลวงวิจิตรวาทการและท่านอื่น ๆ ที่เคยสั่งสอนอบรมท่านมาตลอด^{๑๑๖}

^{๑๑๔}สัมภาษณ์ ชงด์ วงษ์จันทร์, ๒๖ มีนาคม ๒๕๓๗

^{๑๑๕}สัมภาษณ์ ชูชาติ ลาวัลย์, ๒๖ มีนาคม ๒๕๓๗ และ สัมภาษณ์ สารานู วงษา, ๒๖ มีนาคม ๒๕๓๗.

^{๑๑๖}สัมภาษณ์ ชงด์ วงษ์จันทร์, ๒๖ มีนาคม ๒๕๓๗

พระพุทธรูปทรง มีความกตัญญูต่องานพระอุปัชฌายาจารย์ คือสมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมจารี) และพระกรรมวาจาจารย์คือ ท่านเจ้าคุณพรหมพิมลธรรม (ช้อย ฐานะเทตตเถร) และท่านเจ้าคุณธรรมปัญญาบดี (กิตติสารมหาเถร) มากกล่าวคือ เมื่อสอบเปรียญธรรม ๘ ประโยคได้เมื่ออายุ ๒๖ ปี และกำลังเตรียมตัวจะสอบเปรียญธรรมประโยคที่ ๙ อยู่ นั้น สมเด็จพระอุปัชฌายาจารย์ซึ่งขณะนั้นดูแลกิจการคณะสงฆ์ของมณฑลอยุธยา ได้บัญชาให้กลับมาช่วยในกิจการคณะสงฆ์ของจังหวัดลพบุรี ท่านก็เต็มใจรับและเดินทางมาปฏิบัติหน้าที่ด้วยความเต็มใจ และปฏิบัติหน้าที่ด้วยความอุตสาหะ จนทำให้งานคณะสงฆ์ของจังหวัดลพบุรีเจริญก้าวหน้าอย่างดียิ่ง ทุกครั้งที่เดินทางสู่กรุงเทพมหานคร จะหาเวลาไปกราบคารวะครูอาจารย์เป็นนิจและทุกปีเทศกาลเข้าพรรษาท่านจะเดินทางสู่กรุงเทพมหานคร เพื่อแสดงความเคารพครูอาจารย์อย่างสม่ำเสมอจนตลอดชีวิตและท่านอุทิศส่วนกุศลถวายแด่พระอุปัชฌายาจารย์ทุก ๆ ปีมิได้ขาด๑๑๗

กล่าวได้ว่า พระพุทธรูปทรง ได้แสดงความกตัญญูต่องานพระอุปัชฌายาจารย์อย่างเต็มที่มีได้บ่งพร่อง ครบตามพุทธบัญญัติในสาธุธรรมทุกประการกล่าวคือ

๑. แสดงความเคารพต่อท่านตามธรรมเนียมและประเพณีนิยม
๒. เอาใจใส่ในกิจธุระของท่าน
๓. เชื่อฟังคำสั่งสอนของท่าน
๔. อุปัชฌายาจารย์ของท่าน
๕. เรียนศิลปวิทยาด้วยความเคารพ

(๓) การปฏิบัติตนเป็นผู้ได้ผู้บังคับบัญชาและผู้อยู่ในปกครองที่ดี

พระขุททชวรญาณมีความกตัญญูตเวทีต่อผู้บังคับบัญชาและผู้ปกครองอย่างเต็มที่ โดยได้ปฏิบัติตนในฐานะผู้บังคับบัญชาและผู้อยู่ในปกครองที่ดีที่กุระการ กล่าวคือ

๑. มีความอ่อนน้อมถ่อมตน
๒. มีความจงรักภักดีในท่าน
๓. มีความเชื่อมั่นในท่านและเดินตามแนวทางของท่าน
๔. ไม่ยกตนเสมอท่าน

ซึ่งตลอดชีวิตของพระขุททชวรญาณได้ปฏิบัติตนเป็นผู้ได้ผู้บังคับบัญชาและผู้อยู่ในปกครองด้วยความกตัญญูตเวทีอย่างดียิ่งตลอดมา

(๔) การแสดงความกตัญญูตเวทีบุญคุณต่อสถานที่ที่มีพระคุณ คือบ้านเกิด โรงเรียนที่เคยเรียนและวัดที่เคยบวชเรียน

พระขุททชวรญาณมีความกตัญญูตเวทีต่อสถานที่ที่มีพระคุณ กล่าวคือ บ้านเกิด โรงเรียนที่เคยเรียน และวัดที่เคยบวชเรียนอย่างยิ่ง กล่าวคือ ได้ตั้งใจบำรุงกิจการคณะสงฆ์ของจังหวัดลพบุรีขึ้นเป็นบ้านเกิดอย่างดียิ่งตลอดจนกิจการสาธารณประโยชน์ต่าง ๆ จัดตั้งโรงเรียนสำหรับกุลบุตร กุลธิดา ในหลายลักษณะโดยเจเพาะอย่างยิ่งโรงเรียนวิจิตรศึกษา นอกจากนั้น จากการทำท่านได้ดำรงสมณศักดิ์ชั้นธรรมที่ "พระธรรมญาณมุนี" ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๐๒ ยาวนานกว่า ๓๐ ปี เคยได้รับการทาบทามนิมนต์ให้มาเป็นเจ้าอาวาสวัดในกรุงเทพฯ เพื่อจะได้มีโอกาสเลื่อนสมณศักดิ์ให้สูงขึ้นระดับชั้นเป็นสมเด็จพระเจ้า ๑๑๘ แต่ท่านได้ตอบปฏิเสธทุกครั้ง โดยแจ้งความประสงค์ว่าไม่ขอไป ยอมตายอยู่กับชาวลพบุรี อยู่เพื่อสร้างความเจริญแก่จังหวัดลพบุรีโดยท่านได้ให้เหตุผลว่า

"ต้องการจัดหาประโยชน์ให้แก่จังหวัดลพบุรีของเรา เพราะบ้านเกิดเรา
อยู่ที่นี้ เราก็ก่อว่าสถานที่ที่มีพระคุณมี ๑. บ้านเกิด ๒. โรงเรียน ๓. วัดที่เรา
เคยอยู่ เคยบวชเรียน กรุงเทพฯเราไม่ไปคนอื่นเขาก็ทำกันได้ แต่ลพบุรีนี้ถ้าเรา
ไม่อยู่ยังอาจจัดหาคนทำลำบากในยุคนั้นแล้วหัวต่อก็เป็นได้" ๑๑๙

ในส่วนของวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ที่พระพุทธรูปทรงเศียรนาคเคยบวชเรียนนั้นท่านจะ
เดินทางมาร่วมงานประเพณี เช่น การทำบุญอุทิศส่วนกุศลแก่อดีตเจ้าอาวาสไม่เคยขาดแม้
แต่เพียงปีเดียว และท่านจะบริจาคทรัพย์ร่วมบำเพ็ญกุศลเต็มกำลังเสมอมา^{๑๒๐}

กล่าวได้ว่า พระพุทธรูปทรงเศียรนาคมีความกตัญญูต่องานที่ต่อสถานที่ที่มีพระคุณคือ บ้านเกิด
โรงเรียนที่เคยเรียน และวัดที่เคยบวชเรียนมาอย่างดียิ่ง

(๔) การแสดงความกตัญญูต่องานที่ต่อสถานที่ที่มีพระคุณ คือชาติ ศาสนา และ
พระมหากษัตริย์

พระพุทธรูปทรงเศียรนาคมีความกตัญญูต่องานที่ต่อสถานที่ที่มีพระคุณคือ ชาติ ศาสนาและ
พระมหากษัตริย์มาก กล่าวคือ ท่านได้อุทิศตนเพื่อชาติและกิจการพระศาสนาโดยตลอด
และได้ปฏิบัติภารกิจอย่างเต็มกำลังสติปัญญา จนสามารถทำให้กิจการของคณะสงฆ์และ
กิจการพระพุทธศาสนาของจังหวัดลพบุรีและจังหวัดใกล้เคียงเจริญรุดหน้า ส่วนการทดแทน
บุญคุณต่อพระมหากษัตริย์นั้น เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่าพระพุทธรูปทรงเศียรนาคเคารพเชิดชูสถาบัน
พระมหากษัตริย์อย่างสูงยิ่ง ได้ถวายการต้อนรับในการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชและสมเด็จพระเทพรัตน
ราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในโอกาสเสด็จเป็นการส่วนพระองค์ทรงเยี่ยมวัดกวีธรรมาราม
และโรงเรียนวินิตศึกษาอย่างสมพระเกียรติยศยิ่ง นอกจากนั้นสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ

๑๑๙ สัมภาษณ์ พระพุทธรูปทรงเศียรนาค, ๑๒ สิงหาคม ๒๕๒๗ และ ๒๖ สิงหาคม ๒๕๒๗

๑๒๐ สัมภาษณ์ ชงด์ วงษ์จันทร์, ๒๖ มีนาคม ๒๕๓๗

สยามบรมราชกุมารี ยังได้เสด็จพระราชดำเนินเป็นการส่วนพระองค์เพื่อทรงเยี่ยมชม การบริหารงานของโรงเรียนวิจิตรศึกษา ทรงเป็นองค์ประธานเปิดอาคาร ธรรมญาณ ๘๔ อีกด้วย

ในการจัดตั้งโรงเรียนวิจิตรศึกษาขึ้นนั้น พระพุทธธรรมญาณมีบทบาทอย่างแน่แท้ที่ จมอปรโรงเรียนนี้ให้แก่ทุกบริษัท จะได้ใช้เป็นสถานดำเนินงานพระพุทธศาสนาในด้าน เผยแผ่ต่อไปโดยใช้สีเหลือง-แดง เป็นสีธงของโรงเรียน ซึ่งเป็นเครื่องแสดงถึงความเป็น ชาติจะตั้งมีศาสนาเป็นเครื่องยึด

กล่าวได้ว่าพระพุทธธรรมญาณได้แสดงความกตัญญูตอ วัดต่อสถานที่ที่มีพระคุณคือ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์อย่างเต็มกำลังสติปัญญา

กล่าวโดยสรุปจะเห็นว่า พระพุทธธรรมญาณเป็นผู้มีความกตัญญูตอ วัด เป็นเลิศจน สามารถเป็นแบบอย่างได้ กล่าวคือได้แสดงออกถึง

๑. การเป็นลูกที่ดี
๒. การเป็นศิษย์ที่ดี
๓. การเป็นผู้ได้บังคับบัญชาและผู้อยู่ในปกครองที่ดี
๔. ทดแทนบุญคุณต่อสถานที่ที่มีพระคุณ อันได้แก่ ป่าหนเกิด โรงเรียนที่เคยเรียน และวัดที่เคยบวช เรียนอย่างเต็มกำลังความสามารถ
๕. ทดแทนบุญคุณต่อสถานที่ที่มีพระคุณ อันได้แก่ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ อย่างสมบูรณ์ยิ่ง จนสามารถเป็นแบบอย่างแก่คนทั่วไปได้

๔.๒ การสั่งสอน อบรม ให้มีความกตัญญูตอ วัด

พระพุทธธรรมญาณได้ให้ความสำคัญกับงานอบรมสั่งสอนและงานปกครองว่า เป็นงานสำคัญอย่างยิ่ง โดยท่านได้กล่าวไว้ดังนี้

"งานสำคัญนงชีวิตของมนุษย์เราก็คืองานอบรมสั่งสอนอย่างหนึ่งกับ งานปกครองอีกอย่างหนึ่ง ไม่มีงานใดที่จะมีความหมายสูงสุด หรือมีความ

สำคัญที่สุดเท่างานสองงานนี้ งานอบรมสั่งสอนก็ดี งานปกครองก็ดี เป็นเสมือน
หนึ่งเทพเจ้าในวงชีวิตของเรา กล่าวคือในสมัยใดมีการอบรมสั่งสอนดี การ
ปกครองดี ในสมัยนั้นประชาชนย่อมมีความร่มเย็นเป็นสุขโดยทั่วกัน ในสมัยใด
มีการอบรมสั่งสอนไม่ดี การปกครองไม่ดี ในสมัยนั้นประชาชนก็ย่อมมีความ
ลำบากเดือดร้อน คนก็ดี ช่างก็ดี สังคมก็ดี จะมีสภาพเป็นอย่างไรก็ด้วยการ
อบรมสั่งสอนประการหนึ่งกับการปกครองอีกประการหนึ่งเท่านั้น" ๑๒๑

ดังนั้นในการพัฒนาความกตัญญูแก่ ๗ พระพุทธวรญาณจึงให้ความสำคัญแก่การ
ให้การสั่งสอน อบรมมาก ซึ่งท่านได้ถือหลักปรัชญาว่า

"การอบรมที่ได้ผลนั้น ก็คือการศึกษาให้เด็กแลเห็น ไม่ใช่การสอน
ให้เด็กฟังแต่เสียงพูด" ๑๒๒

ในการอบรม สั่งสอนเพื่อพัฒนาความกตัญญูแก่ ๗ นั้น พระพุทธวรญาณได้
ดำเนินการใน ๓ ลักษณะ คือ การอบรมสั่งสอนผู้ที่มีหน้าที่พัฒนาความรู้นี้ไปอบรมสั่งสอนต่อ
การอบรมสั่งสอนต่อประชาชนและเด็กโดยตรง สุดท้ายคือการพิมพ์หนังสือเผยแพร่

(๑) การอบรม สั่งสอนผู้ที่มีหน้าที่พัฒนาความรู้นี้ไปอบรมสั่งสอนต่อ กล่าวคือ

๑. พระสงฆ์ ซึ่งรวมถึงพระสังฆาธิการ เจ้าอาวาส พระอุปัชฌาย์
พระปริยัติเถรศักดิ์ พระธรรมทูต และสามเณร ผู้ซึ่งมีหน้าที่ในการอบรมสั่งสอนประชาชน
ทั่วไป

๒. ครู อาจารย์ และผู้บริหารการศึกษา ผู้ซึ่งมีหน้าที่ในการอบรม
สั่งสอนนักเรียน

๑๒๑ พระธรรมญาณมุนี, "ครูที่มีคุณธรรม" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร:
สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๓๔๔.

๑๒๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๔.

พระพุทธรูปธรรมได้ให้ความสำคัญต่อการสั่งสอนอบรมพระภิกษุซึ่งรวมถึงพระ
สังฆาธิการ เจ้าอาวาส พระอุปัชฌาย์ พระปริยัติเถรศักดิ์ พระธรรมทูตและสามเณรมาก
โดยดำเนินการเป็นประจำมิได้ขาด สิ่งซึ่งพระพุทธรูปธรรมได้เฝ้าเตือนพระภิกษุสามเณร
เสมอคือเรื่องของการบวช โดยท่านได้สอนว่า

"การบวชจริง คือ บวชด้วยความตั้งใจที่จะหาความดีให้แก่ตน

บวชแล้วต้องทำ ๒ อย่างคือ

๑. ปฏิบัติชอบด้วยตนแล้วสอนคนอื่นให้ปฏิบัติตาม
๒. ตั้งใจศึกษาอบรม" ๑๖๓

โดยท่านได้มีความหมายของ "พระ" ในหนังสือนวโกวาทติกะ หมวด ๑
ได้อธิบายคำว่า พระสงฆ์ ไว้ว่า "ผู้ปฏิบัติชอบด้วยกาย วาจา ใจ แล้วสอนคนอื่นให้ปฏิบัติ
ตาม" ๑๖๔

พระพุทธรูปธรรมได้ให้ความสำคัญต่อการสั่งสอนและอบรม ครู อาจารย์และผู้
บริหารการศึกษาภาค โดยดำเนินการเป็นประจำมิได้ขาด และท่านจะกล่าวให้กำลังใจ
แก่ครูว่าเป็นผู้ที่ปฏิบัติหน้าที่สำคัญไว้เสมอ ดังนี้

"อาตมามีความรู้ลึกซึ้งมั่นใจว่า การใช้ชีวิตเป็นครูนั้น เป็นการใช้ชีวิตที่
เหมาะสมที่สุดและดีที่สุดในส่วนปัจจุบันและในสว่นอนาคต ชีวิตคนมีค่าอยู่
ที่การทำประโยชน์ให้แก่คนอื่นได้ เพราะความจริงภายในตนเองไม่มีอะไร ชีวิต
ของเราแม้แต่ความสูงชันตั้งแต่เกิดจนตาย แต่สิ่งหนึ่งซึ่งจะถือว่าเป็นสาระก็คือ
การทำประโยชน์ยังคนอื่นให้แก่คนอื่นได้เท่านั้นเอง งานที่ทำประโยชน์ให้แก่คนอื่น
ก็คืองานของครู" ๑๖๕

๑๖๓ พระธรรมญาณมุนี, "คำบรรยายอบรมพระ ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพฯ
มหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๒๙.

๑๖๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐.

๑๖๕ พระธรรมญาณมุนี, "คุณธรรมของครู" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพฯ
มหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๓๗๔.

นอกจากนี้พระพุทฺธทวารวณยังได้ให้ความหมายของ "ครู" ไว้ด้วยว่า

"ครู ในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง ผู้ที่นำความรู้ของคนไปสู่ความคิดที่ชอบ ผู้ใดสามารถนำความรู้สึกของคนไปสู่ความคิดที่ชอบได้ผู้นั้นเรียกว่าครู" ๑๒๖

ในการสั่งสอนอบรมครู อาจารย์และผู้บริหารการศึกษา พระพุทฺธทวารวณจะอบรมทั้งความสำคัญและวิธีการปฏิบัติตนของครู วิธีการที่จะนำไปสอนศิษย์และความรู้ทั่วไปซึ่งท่านจะย้ำเสนอถึงความจริงในสังคมปัจจุบัน

ในการอบรมสั่งสอนผู้ที่มีหน้าที่นำความรู้ไปอบรมสั่งสอนต่อผู้อื่น สิ่งที่พระพุทฺธทวารวณเห็นเสมอ คือ เรื่องความกตัญญูตเวที ซึ่งท่านได้สอนไว้ในธรรมต่าง ๆ เช่น เรื่องของภูมิธรรม ซึ่งเป็นธรรมแห่งความดี ทางแห่งความปกติสุข และอื่น ๆ

นอกจากจะมุ่งในการนำความรู้ไปสอนประชาชนและนักเรียนแล้ว พระพุทฺธทวารวณยังเห็นให้ทั้งพระสงฆ์ และ ครู อาจารย์ ตลอดจนผู้บริหารการศึกษานั้น ต้องปฏิบัติตนให้เป็นแบบอย่างแก่นักเรียนและประชาชนทั่วไปด้วย โดยท่านได้เห็นว่าจะต้องเป็นแบบอย่างแห่งการกระทำดี ดังนี้ คือ

"ปัญหาในเรื่องศีลธรรมของเด็กและเยาวชนในปัจจุบันนี้ ที่ยังคงสืบลายออกไปตามความต้องการของกระทรวงศึกษาธิการ หรือของรัฐบาลไม่ได้นั้นก็เพราะเด็กและเยาวชนของเราได้ฟังแต่เสียงพูดถึงเรื่องคุณความดีกันเป็นส่วนใหญ่ แต่ไม่มีใครจะได้แลเห็นการกระทำตามสิ่งที่เราเรียกกันว่าเป็นคุณความดีนั้นเลยหรือจะมีบ้างก็ไม่พอแก่ความต้องการ ได้โปรดระลึกถึงพระพุทฺธสุภาชิตบทหนึ่งที่ว่า "ฟังอบรมคนอื่นด้วยคุณความดีที่ตนมีอยู่" เป็นหลักสำคัญในการอบรม" ๑๒๗

๑๒๖ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

๑๒๗ พระธรรมญาณมุนี, "ครูที่มีคุณธรรม" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๓๑๔.

ในการอบรมจริยศึกษาในโรงเรียนนั้น พระพุทธทวาทญาณได้เสนอแนวทางการดำเนินการไว้ ๓ แนวทางคือ ๑๒๘

๑. การสอนวิชาศีลธรรมโดยครูผู้มีความรู้ที่สอน ซึ่งพระพุทธทวาทญาณได้วิธีการไว้ดังนี้ คือ

๑.๑ ครูต้องรู้วัตถุประสงค์ของบทเรียนนั้นดีที่สุกว่าบทเรียนนั้นเป็นหลักแต่ไหน มีวัตถุประสงค์เพื่ออะไร

๑.๒ ครูที่สอนศีลธรรมนั้นต้องเป็นที่เลื่อมใสของเด็ก ถ้าเด็กไม่เลื่อมใสแล้วการสอนจะผิดหวัง

๑.๓ ครูต้องเลื่อมใสในหลักการหรืออุดมคติที่ตนสอน

๑.๔ ดำเนินการสอนให้ประยุกต์กับความเป็นอยู่ของเด็ก

๑.๕ ให้เด็กเห็นตัวอย่างที่ดีจากครูเอง

๒. การส่งเสริมกิจกรรมที่สร้างศีลธรรมในโรงเรียน เช่น การไหว้พระสวดมนต์ วันสำคัญต่าง ๆ ของสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และอื่น ๆ ซึ่งการประกอบกิจกรรมในวันสำคัญ ๆ เป็นเครื่องสร้างความสำคัญให้แก่เด็ก ทำให้เด็กของเรายึดถือความสำคัญในสิ่งที่ควรยึดถือ ซึ่งเป็นวิถีทางแห่งการสร้างศีลธรรมให้แก่เด็ก ๆ ประการหนึ่ง

๓. การอบรมในแหล่งของศีลธรรม ซึ่งมีแหล่งของศีลธรรมที่สำคัญอยู่ ๓ ประการคือ

๑๒๘ พระธรรมญาณมุนี, "การอบรมนักเรียนในด้านจริยศึกษา" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๓๒๕-๓๓๐.

๓.๑ ระเบียบวินัย

๓.๒ ความไม่มั่งคั่งมากในกามารมณ์

๓.๓ ความใกล้ชิดศาสนา

ซึ่งแนวทางการอบรมจริยศึกษาในโรงเรียนนี้ พระพุทธทวรญาณได้เสนอให้ครู อาจารย์ และผู้บริหารการศึกษาเข้าไปใช้ในการสั่งสอนอบรมด้านจริยศึกษาซึ่งเป็นวิธีการหนึ่ง ในการพัฒนาความกตัญญูตเวที

นอกจากนี้พระพุทธทวรญาณยังได้เสนอวิธีการเรื่องความกตัญญูตเวที ต่อพ่อแม่ไว้อย่างชัดเจนเป็นรูปธรรม จนผู้ที่เกี่ยวข้องทุกระดับสามารถนำไปใช้เป็นแนวทางในการดำเนินการได้ทันที กล่าวคือ

"การเสนอให้เกิดความรู้ ความเข้าใจในความดี ความสำคัญของพ่อแม่ และการฝึกอบรมให้เข้าใจในความเป็นลูกดีของนักเรียน โรงเรียนต้องถือเป็นพื้นฐานที่สำคัญของการศึกษาด้านจริยธรรม ถ้าข้ามตรงนี้ไปการอบรมจริยธรรมไม่ประสบความสำเร็จเลย

(๑) ความดี ความสำคัญของพ่อแม่มีดังนี้

๑. พ่อแม่เป็นคนพิเศษ เพราะมีจำนวนจำกัด คือ มีพ่อ ๑ คน แม่ ๑ คน ไม่เหมือนคนอื่น เช่น พี่น้อง เพื่อนฝูง ครูอาจารย์มีหลายคนได้ พ่อแม่เปลี่ยนตัวไม่ได้ หามาแทนเมื่อหมดไปก็ไม่ได้

๒. พ่อแม่ให้สิ่งที่คนอื่นให้ไม่ได้ ๔ อย่าง คือ

ก. ความรักที่แท้จริง

ข. ความสงสารที่ไม่รู้จักสิ้นสุด

ค. การส่งเสริมกำลังใจ เมื่อคราวต้องการ

ง. ความเป็นธรรมตามเหตุผล

๓. พ่อแม่ เป็นอาจารย์คนแรกของลูก ฝึกพูด ฝึกฟัง ฝึกเขียน

ฝึกเดิน ฝึกกิน ฝึกทำ ทุกสิ่งทุกอย่างด้วยความเหนื่อยยากตลอดเวลาอันยาวนาน

๔. พ่อแม่ เป็นพระที่ควรเคารพบูชาประจำตัว ซึ่งมีคุณค่าสูงสุด

๕. พ่อแม่ เป็นเหมือนพระอาทิตย์ พระจันทร์ประจำชีวิตให้

ความสว่าง ความเข้มแข็งและความสดชื่นตลอดเวลา

(๒) ควรดำเนินการทำให้เด็กเรียนเข้าใจความสำคัญของพ่อแม่ โดย

๑. ให้กราบพ่อแม่ก่อนมาโรงเรียน และเมื่อกลับจากโรงเรียน ไปถึงบ้าน จะออกนอกบ้านไปไหนควรขออนุญาตหรือบอกลาก่อน ตามระเบียบที่ตีงาม ของครอบครัวไทย

๒. จะให้เพื่อนฝูงมาที่บ้าน ต้องนำไปคารวะพ่อแม่ของตนก่อน

๓. โรงเรียนและครูควรแสดงความสนใจในพ่อแม่ของเด็กเรียน เชน เวลาพ่อแม่เด็กเรียนป่วยใช้แสดงความห่วงใย เวลาพ่อแม่เด็กเรียนมีลายศอยไร แสดงความชื่นชมยินดี สอบถามทุกข์สุขของพ่อแม่เด็กเรียนตามสมควร

๔. สอบถามเด็กเรียนถึงเครื่องเรียน เครื่องใช้ว่าพ่อแม่จัดหา ให้อย่างไร

๕. ให้เด็กเรียนเข้าใจถึงวิธีการตอบแทนบุญคุณพ่อแม่ในปัจจุบัน ว่าควรทำ ๒ อย่าง คือ

ก. ให้ท่านสบายใจ

ข. ให้ท่านมีความสมหวังในตน

๖. ชื่นหาให้เด็กเรียนสร้างโครงการเพื่อการตอบแทนพระคุณพ่อแม่

ในขนาด ดั่งนี้

ก. ตั้งใจจะเลี้ยงท่านให้ได้

ข. ตั้งใจจะยกงานแทนท่านให้ได้

ค. ตั้งใจจะรักษาวงศ์ตระกูลไม่ได้ดกตำให้ได้

ง. ตั้งใจปฏิบัติตามความประสงค์ที่ตีงามของท่านให้ได้

จ. ตั้งใจบูชาพระคุณเมื่อท่านล่วงลับไปแล้วให้ได้

๗. อบรมให้เด็กเรียนมีความตั้งใจพอใจในสภาพภาพแห่ง

วงศ์ตระกูลของตน

๘. ครูจะตั้งหาตนให้เป็นลูกที่ดีของพ่อแม่ เป็นเครื่องนาทางศิษย์

๙. สอนประวัติคนสำคัญที่ทางปฏิบัติต่อพ่อแม่ของท่าน เช่น

ประวัติพระพุทธเจ้าตอนที่ทรงปฏิบัติต่อพระพุทธบิดา

พระพุทธมารดา

ประวัติพระสารีบุตรตอนที่ปฏิบัติต่อมารดาบิดา

ประวัติโอบเสียนมหาราชตอนที่ปฏิบัติต่อมารดา

ประวัติคนสำคัญอื่น ๆ ที่จะพินิจหามาได้

๑๐. อบรมฝึกเรียนให้เกิดความเชื่อมั่นว่า "การตั้งตนที่ถูกต้อง
ต้องเริ่มด้วยการเป็นลูกที่ดี"

(๓) พินิจดำเนินการสอนตามหลักธรรม ๓ บทให้เป็นที่เข้าใจ คือ

บทที่ ๑ มาตาปิตุอุปัฏฐาน เอตมฺมงฺคฺลฺมฺตฺตมฺ การบำรุง
มารดาบิดา เป็นมงคลชีวิตที่ประเสริฐ

บทที่ ๒ มาตาปิตุอุปัฏฐาน สปุริสฺสฺญุตฺตํ การบำรุง
มารดาบิดา เป็นเครื่องกำหนดความเป็นคนดี

บทที่ ๓ มาตาเปตฺตฺตํ ชนฺตํ อาทุ สปุริสฺส อิติ
การเลี้ยงมารดาบิดาชื่อต้นแห่งคุณธรรมอันเป็นที่ยอมรับว่า เป็นคนดีของบัณฑิตทั้งหลาย

การบำรุงเลี้ยงมารดาบิดาโดยถูกต้องด้วยความกตัญญูทเวที ได้รับความ
คุ้มครองจากทุกสิ่งทุกประการ ให้ประสบความปลอดภัยทุกเมื่อ

ชีวิตที่ปลอดภัยจะได้พบทางดำเนินที่ถูกต้อง งดงามต่อไป จะต้องพร้อมด้วย

๑. มีความกตัญญูทเวทีต่อครูอาจารย์
๒. มีความกตัญญูทเวทีต่อผู้ปกครอง
๓. มีความกตัญญูทเวทีต่อผู้บังคับบัญชาต่อเนื่องกันไปโดยได้
 ๑. ครูอาจารย์ที่มีความพร้อม
 ๒. ผู้ปกครองที่มีความพร้อม
 ๓. ผู้บังคับบัญชาที่มีความพร้อม

ท่านเองเดียวกับมารดาที่มีความพร้อมในการเพาะเชื้อแห่งความกตัญญูทเวทีแก่บุตรธิดา ดัง
กล่าวมาในเบื้องต้น

เพราะ เด็กหรือผู้ใหญ่เหมือนต้นไม้เล็ก ๆ ปลูกที่ไหนก็ขึ้นที่นั่น
ปลูกอย่างไรก็ขึ้นอย่างนั้น

ความดี ความเสียของเด็กหรือผู้ใหญ่มีอนุสนธิมาจากสิ่งแวดล้อม
คือผู้ใหญ่ที่นั้น

เพราะฉะนั้น การศึกษาของเด็กจะดีได้จึงต้องอาศัยการศึกษาของผู้ใหญ่
ควบคู่กันไปตลอดเวลา" ๑๒๙

(๒) การอบรมสั่งสอนประชาชนและนักเรียนโดยตรง

พระมหากษัตริย์ได้ให้ความสำคัญแก่การอบรมและสั่งสอนประชาชนและนักเรียนโดยตรงเป็นอย่างมาก ซึ่งท่านได้ปฏิบัติตนเป็นครูมาตลอด โดยท่านได้กล่าวไว้ว่า

"ถ้าเราไม่ทำงานเป็นกุศลเป็นปรชจาแล้วจะรู้สึกว่าชีวิตจะไม่มี
ความสดชื่น เราก็ต้องสอนหนังสือ หน้าที่ของครูนี้ เป็นงานที่ดีที่สุด" ๑๓๐

ในการสอนจริยศึกษานั้น พระมหากษัตริย์ ได้ตั้งจุดมุ่งหมายไว้อย่างชัดเจน
๒ ประการ คือ

๑.๑ มุ่งหมายให้เด็กเกิดความรู้ที่ชัดเจนจริง ๆ ในบทเรียนนั้น ๆ

๑.๒ มุ่งหมายให้เด็กเกิดความเลื่อมใสในบทเรียนนั้นพอที่ได้ศึกษา

ตามได้โดยไม่มีอุปสรรคการบังคับ ๑๓๑

๑๒๙ พระมหากษัตริย์ "แนวทางการปลูกฝังความกตัญญูทวดเทวี" การพระศาสนา
และการศึกษา ๒ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๔)
หน้า ๒๐๔-๒๐๘.

๑๓๐ สัมภาษณ์ พระธรรมญาณมุนี, ๑๒ สิงหาคม ๒๕๒๗ และ ๒๖ สิงหาคม ๒๕๒๗

๑๓๑ พระธรรมญาณมุนี, "ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับจริยศึกษา" ธรรมญาณนิพนธ์
(กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๓๓๔.

ในการอบรมสั่งสอนประชาชนไม่ว่าจะเป็นโดยกิจการของพระธรรมทูต หรือ การเทศนาก็ตาม สิ่งที่พระพุทฺธทวรวมฺญานเน้นอยู่เสมอ คือ มรณวาสธรรม ซึ่งเป็นธรรมของผู้ครองเรือน ที่มีคุณธรรมเรื่องความกตัญญูตบเทวีอยู่ด้วย โดยพระพุทฺธทวรวมฺญานได้เห็นเป็นพิเศษตลอดเวลา

"ตัวพ่อแม่ก็จะต้องปฏิบัติต่อพ่อแม่ของตนให้ดีที่สุด เพื่อให้ลูกได้เห็นความเป็นลูกดีของตนเป็นอนุสติฐานสำหรับเขา นำลูกเข้าสู่ความเป็นลูกที่ดีจากจิตสำนึก เพราะแบบอย่าง"^{๑๓๒}

ในการสอนนักเรียนนั้นพระพุทฺธทวรวมฺญานได้ปฏิบัติดังนี้คือ

๑. ทำตัวเองให้ใกล้ชิดเด็ก จนเด็กเกิดความศรัทธาเลื่อมใส มองเห็นคุณความดี ซาบซึ้ง ประทับใจ เช่น การเดินทางไกลของนักเรียน โรงเรียนวินิตศึกษา พระพุทฺธทวรวมฺญานจะเดินไปกับเด็ก นอนพักกับเด็ก โดยสรุปคือ ทำให้เด็กเห็นคุณค่าว่า "เราเป็นคนดี"

๒. เริ่มนิมนต์นำวจิตใจเขาให้เป็นคนดีต่อพ่อแม่ ครู อาจารย์

๓. ชยายผลให้เห็นคุณค่าของโรงเรียนที่เคยศึกษาเล่าเรียน วัดที่เคยบวชเรียน บ้านเกิดของตนเอง"^{๑๓๓}

นอกจากนั้นพระพุทฺธทวรวมฺญานยังย้ำว่า ผู้ใหญ่/ครู-อาจารย์ ต้องสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นกับเด็ก ธรรมที่จะทำให้เกิดความเคารพรัก ศรัทธา คือ สัจจะ และเมตตา ^{๑๓๔} และเห็นว่าให้พูดแต่สิ่งที่เราทำได้และทำตามที่เราพูด ^{๑๓๕}

^{๑๓๒}พระพุทฺธทวรวมฺญาน "แนวทางการปลูกฝังความกตัญญูตบเทวี" การพระศาสนา และการศึกษา ๒ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๕)

หน้า ๒๐๔-๒๐๕.

^{๑๓๓}สัมภาษณ์ พระพุทฺธทวรวมฺญาน, ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๓๓.

^{๑๓๔}สัมภาษณ์ พระพุทฺธทวรวมฺญาน, ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๓๓.

^{๑๓๕}สัมภาษณ์ พระพุทฺธทวรวมฺญาน, ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๓๓.

กล่าวโดยสรุป คือพระพุทฺธชวรมณเฝ้าการปรชกฤตปฏิบัติให้นักเรียนเห็นเป็นตัวอย่าง จนเกิดความศรัทธาว่าเป็นคนดีแล้วก็จะเลื่อมใสศรัทธาได้

ในการสอนและอบรมนักเรียนนั้นพระพุทฺธชวรมณได้สอนหลักธรรมเพื่อเป็นพื้นฐานความดีสำหรับเด็กอยู่ ๓ ประการ คือ

- ๑.๑ ความกตัญญูตเวที
- ๑.๒ ความรู้จักเคารพกัน
- ๑.๓ ความรู้จักเชื่อฟังกัน ^{๑๓๖}

ซึ่งแสดงว่าในการสอนและการอบรมนักเรียนนั้นพระพุทฺธชวรมณได้เฝ้าการให้มาความกตัญญูตเวทีตลอดเวลา นอกจากนั้น พระพุทฺธชวรมณยังได้สอนให้นักเรียนยึดมั่นอยู่ในคุณธรรมต่าง ๆ ดังนี้ ^{๑๓๗}

- ๑.๑ มีความเชื่อฟังและเคารพต่อครูอาจารย์โดยเคร่งครัด
- ๑.๒ เคารพต่อระเบียบวินัยของโรงเรียนโดยเคร่งครัด
- ๑.๓ ให้รู้จักได้รู้จักผู้ใหญ่
- ๑.๔ จงยึดมั่นความซื่อสัตย์สุจริตและความสงบเสงี่ยมเจียมตัวโดยเคร่งครัด
- ๑.๕ จงอุทิศสำหรับระลึกถึงคุณ ท่านที่มีคุณ และหาทางตอบแทนคุณท่าน

ทุกโอกาสที่พระพุทฺธชวรมณ อบรม สั่งสอน เรื่องความกตัญญูตเวทีท่านจะยกตัวอย่างพระอุปถัมภ์ของท่าน ^{๑๓๘} และเล่าถึงประวัติส่วนตัวของท่านว่าใครคือผู้ให้พระคุณกับท่านบ้าง และท่านได้แสดงกตัญญูตเวทีต่อท่านต่าง ๆ เหล่านี้อย่างไร และได้รับผลตอบแทนอย่างไร เพื่อเป็นอุทานแก่ผู้ฟัง ^{๑๓๙}

^{๑๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓๔

^{๑๓๗} พระธรรมญาณมุนี, "ความเป็นนักเรียน" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๓๔๑-๓๔๒.

^{๑๓๘} สัมภาษณ์ ชงด์ วงษ์จันทร์, ๒๖ มีนาคม ๒๕๓๗

^{๑๓๙} สัมภาษณ์ สมพงษ์ นิตติกุล, ๒๖ มีนาคม ๒๕๓๗

ในส่วนของศิษย์ และนักเรียนโรงเรียนวิจิตรศึกษา พระพุทธวรญาณ จะสั่งสอนอบรมเป็นประจำมิได้ขาด ทั้งในโอกาสวันไหว้ครู การปฐมนิเทศก์ การปัจฉิมนิเทศก์ การอบรมหน้าเสาธง การอบรมในการประชุมสวดมนต์ประจำสัปดาห์ และในโอกาสพิเศษต่าง ๆ หลักธรรมที่พระพุทธวรญาณ ย้ำอยู่เสมอคือความกตัญญูตเวทีซึ่งศิษย์ส่วนใหญ่ปฏิบัติตามด้วยความคุ้นเคย จนกระทั่งเห็นว่าการทำตนในฐานะผู้มีกตัญญูตเวทีนั้นเป็นไปโดยอัตโนมัติ^{๑๔๐} ในพิธีไหว้ครูของโรงเรียนจะจัดเป็นงานใหญ่ และกำหนดให้มีวันโรงเรียน เพื่อให้ลูกศิษย์ได้กลับมาเยี่ยมเยียนคุณครู และช่วยเหลือโรงเรียนตามกำลังความสามารถ

(๓) การเขียนและพิมพ์หนังสือเผยแพร่

นอกจากจะอบรมสั่งสอนประชาชน และเด็กนักเรียนโดยตรงดังที่กล่าวแล้วนั้น พระพุทธวรญาณยังได้ใช้วิธีการเผยแพร่คุณธรรมต่าง ๆ โดยเฉพาะเรื่องความกตัญญูตเวที โดยการเขียนและพิมพ์เป็นหนังสืออย่างดีแจกจ่ายเป็นวิทยาทานให้ลูกศิษย์และผู้สนใจทั้งหลายได้นำไปศึกษาเป็นจำนวนมาก^{๑๔๑} ติดต่อกันมาโดยสม่ำเสมอ

กล่าวโดยสรุปจะเห็นว่าวิธีการที่พระพุทธวรญาณใช้ในการพัฒนาความกตัญญูตเวที มี ๒ ลักษณะ คือ

๑. ต่อกันเป็นผู้มีความกตัญญูตเวทีเป็นเลิศ จนสามารถเป็นแบบอย่างแก่บุคคลทั่วไป และลูกศิษย์ได้อย่างดีเยี่ยมไม่มีสิ่งใดที่ขาดตกบกพร่อง กล่าวคือ ท่านได้ประพฤติปฏิบัติให้ปรากฏ โดย

- (๑) เป็นลูกที่ดี
- (๒) เป็นศิษย์ที่ดี
- (๓) เป็นผู้อยู่ได้บังคับบัญชาและผู้อยู่ในปกครองที่ดี

^{๑๔๐} สัมภาษณ์ รองศาสตราจารย์กมล ฉายาวิมลผะ, ๒๖ มีนาคม ๒๕๓๗

^{๑๔๑} สัมภาษณ์ อาชีพ กุศรีพงษ์, ๒๖ มีนาคม ๒๕๓๗ และ สัมภาษณ์ ประยูร เกื้อกุล,

(๔) การเป็นผู้กตัญญูตบะเทวีต่อสถานที่ที่มีพระคุณ คือ บ้านเกิด โรงเรียน
ที่เคยเรียน และวัดที่เคยบวชเรียน

(๕) เป็นผู้กตัญญูตบะเทวีต่อสถาบันที่มีพระคุณ คือชาติ ศาสนา และ
พระมหากษัตริย์

๒. ส่งสอนอบรมให้ผู้อื่นมีความกตัญญูตบะเทวี โดยท่านได้ให้ความสำคัญกับการ
ส่งสอนอบรมมาก โดยท่าน ๓ ลักษณะ คือ

(๑) ส่งสอนอบรมผู้ที่มีหน้าที่นำความรู้ไปอบรมส่งสอนต่อ ซึ่งได้แก่

๑. พระสงฆ์ ซึ่งรวมถึงพระสังฆาธิการ เจ้าอาวาส พระอุปัชฌาย์
พระปริยัตินิเทศก์ พระธรรมทูต และสามเณร ซึ่งมีหน้าที่ในการอบรมส่งสอนประชาชนทั่วไป

๒. ครู อาจารย์ และผู้บริหารการศึกษา ซึ่งมีหน้าที่ในการอบรม
ส่งสอนนักเรียน

(๒) ส่งสอน อบรม ประชาชนและนักเรียนโดยตรง

(๓) การเขียนและพิมพ์หนังสือแจกจ่ายเป็นวิทยาทานซึ่งท่านได้ทำไว้
มากถึง ๔๓ เล่ม รวม ๒๘๔ เรื่อง พิมพ์แจกจ่ายเป็นปรจจาต่อเพื่อนมาโดยตลอด